Axess

Nummer 5 Juni 2004 Årgång 3

Pris: 40 kr

EXTRA! EXTRA TJOCKT SOMMARNUMMER EXTRA!

TEMA: PRESS UNDER PRESS

Pressen
PERSSON gäst HOS TINA
sid 8, 9 och 10

NyttNytt
Den vilda efterfesten med Tina
NyttNytts

Nyheterna
PERSSON om sitt förhållande till WALLENBERG-are

Bladet
Tina fick Göran att smälta
Recept på läckra [illegible]ackor

Dagens
Perssons bästa recept
32-sidig bilaga

Mediescenen är demokratins viktigaste arena. Antalet aktörer har ökat. Men medieborgarna tar inte sitt ansvar för att bredda repertoaren.

AXELERATION 4–12

OTIPPAD REGERING HOTAR FORTSATTA REFORMER

Valutgången i Indien riskerar att stjälpa den positiva utvecklingen i landet, menar Subhash Agrawal. Investerare måste nu få förtroende för den nya ministären för att även landsbygden ska nås av globaliseringens frukter. 4–5

MAUDERNISERADE SOCIALLIBERALER

Centern har blivit ett socialliberalt parti med bondförnuft, hävdar Sofia Nerbrand. Partiet har under Maud Olofssons ledning även börjat använda federalismen som politisk kompass. 6–7

KLOKSKAP VID SIDAN AV VÄGEN

Nathan Shachar reste genom regnskogen och fann sanningssägare som vadar motströms, synar det grumliga vattnet och mäter dess verkliga djup. 8

SPRÅKET ÄR LÅNGT IFRÅN NÄSVIST

Med näsan kan vi avgöra om vi ska närma oss eller fjärma oss, men vi har svårt för att uttrycka dofter i ord. Mats J. Olsson dissekerar människans sinne för lukt. 10–11

"Penningens värde har slutligen abstraherats helt, allt flyter, räntor, valutor och aktier, allt fler sköter bankärenden via nätet, kontokort och så vidare."

Ur Niklas Söderbergs krönika

TEMA: PRESS UNDER PRESS 14–26

Den tredje statsmakten har tagit på sig uppgiften att granska andra beslutsfattare å allmänhetens vägnar. Men även väktare behöver vaktas. John Lloyd undersöker de villkor som journalister arbetar under i Sverige, Frankrike, Italien och Storbritannien. Han visar att medierna inte alltid verkar för det allmännas bästa och resonerar kring deras roll i demokratin. Anders Olav Øvrebø berättar om hur "media watchdogs" håller ett öga på etablerade mediers rapportering och politiska vridning. Kay Glans nyanserar uppfattningen om mediernas påstått stora maktinnehav och påminner om "medieborgarens" ansvar att själv orientera sig.

Foto: Corbis/Scanpix

INTERVJU 27–29

DEN INTELLEKTUELLE SKALL VARA EN STÖRANDE PRATKVARN

Ingenting är främmande för museet. Marknaden är allomfattande. Enligt konstteoretikern Boris Groys blir den intellektuelles uppgift att i ett sådant samhälle vara ett störande moment. Luca Di Blasi har träffat honom.

Illustration: Claes Jurander

TRADITION 30–32

VID HISTORIENS SLUT ÄR FILOSOFEN EN GUD

Historiens slut innebär för Alexandre Kojève att filosoferna äger den absoluta sanningen. Jan Olof Bengtsson har tittat närmare på en föregångare till de "nykonservativa" i USA.

FRIZON 33–43

KOLDOFTEN HÄNGER KVAR ÖVER EU

Det förslag till EU-konstitution som skapat så mycket oro innehåller egentligen inga radikala nyheter, skriver Annika Ström Melin. 33–35

KRIGET BYTTE BARA SPELPLAN

Kristian Gerner skriver om historisk fotboll. 36–38

VI HAR GÅTT VILSE BLAND STRUKTURERNA

Per Bauhn problematiserar strukturella orättvisor. 39–41

ISOLERAT TAIWAN VÄLJER EGEN VÄG

Taiwan har en identitet som inte längre är kinesisk, rapporterar Jan Söderqvist. 42–43

RECENSIONER 44–55

ONDSKAN SOM FILOSOFISKT PROBLEM

Begreppet ondska har allt oftare hamnat på tapeten, även bland filosofer. Hur förhåller sig terrorism till exempelvis civil olydnad och andra lagbrott? Henrik Lagerlund följer det intressanta spår som utgår från Rousseau. 44–46

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av Steve Coll, Richard A. Clarke, John Nathan, Wilhelm Hennis, Robert Aldrich, Graham Robb, Simon Sebag Montefiori, Francis Fukuyama m. fl. 47–55

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig utgivare: Kay Glans
Redaktionssekreterare och researchansvarig: Sofia Nerbrand
Redaktör: Erik Wallrup
Recensionsansvarig: Jan Söderqvist
Redaktionsassistent: Hedvig Anderson
Grafisk form: Lars Andersson
Redigering: Charlotte Arwedsson och Lotta Brandt
Korrektur: Thomas Andersson
Bild: Bo Lindell
Repro: Sammy Elers-Svensson
Omslagsillustration: Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Anita Wallén
Gästredaktör: Lynn Åkesson
Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Ingmar Karlsson, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Anders Olsson, Kari Andén-Papadopoulos, Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg, Sten Widmalm, Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans
ISSN: 1651-0941
Tryck: VLT Press

Postadress: Axess, Box 2143, 103 14 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-791 52 50
Internet: www.axess.se

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till *Axess* anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 325 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Pressen är satt under press. Dess status som nationalscen har minskat och dess ekonomiska position har försvagats. Även om den ändå upprätthåller sin kvalitet och trovärdighet är läget allvarligt. Men det är inte hopplöst.

KAY GLANS
kay.glans@axess.se

Under våren har jag firat ett alldeles eget litet jubileum. Det är ett kvarts sekel sedan jag publicerade min första tidningsartikel. Våren 1979 publicerade *Svenska Dagbladet* en understreckare av mig om den då i Sverige tämligen okände Elias Canetti och hans märkliga studie *Masse und Macht*.

Arvodet var inte mycket pengar ens på den tiden, men annars var det en rätt stor sak för en ung man att på detta sätt träda in på nationalscenen. Jag fick litet rampfeber och det gick ett par dagar innan jag vågade läsa artikeln i tidningen. Jag hade skrivit att massan betedde sig "okritiskt" men i tidningen stod det "okristligt" – litet svårt att smälta för en ung och rätt nitisk upplysningsman.

Det har hänt oerhört mycket med tidningsvärlden på detta kvartssekel! Produktionstekniken har utvecklats enormt. I egentlig mening kan man inte tala om tryckfel längre, bara om redaktionella misstag, eftersom vi på redaktionen har fullständig kontroll över texterna. De skickas in som datorfiler, vi redaktörer – i varje fall på *Axess* – redigerar dem i just de spalter som ni som läsare ser. Hela yrkeskategorier har marginaliserats, mellanleden mellan konsument och producent har reducerats.

Borta är väl också känslan av en nationalscen av det slag som fanns då. Jag tror nog inte att de unga skribenter, som jag själv sedermera som redaktör för understreckarna publicerade, hade samma sorts rampfeber. Det finns så många andra scener att agera på numera, många unga i dag tycker att tv är en intressantare kanal. Nationalscenens kanske litet högtidliga diktion har ju också ersatts av ett ungdomligare tonfall för att ligga rätt i tiden, om det nu är vad dagspressen skall göra.

Tidningarnas position har också försvagats ekonomiskt. När det gäller *Svenska Dagbladet* känns det som om det alltid har varit kris. Den österrikiska armén lär ha haft ett talesätt: "Läget är hopplöst men inte allvarligt!" Det kunde också varit *Svenska Dagbladets* motto under många år, skyddad som man var av näringslivets stöd och presstödet. Nu har man tvingats inse att läget kanske inte är hopplöst men absolut allvarligt och konsekvent tagit itu med de ekonomiska problemen, vilket man borde ha gjort långt tidigare.

Men dagstidningen är en institution under mångfaldig press och det är inte självklart att den kommer att kunna spela samma roll för det seriösa offentliga samtalet som tidigare. Amerikanerna Leonard Downie och Robert Kaiser vid *Washington Post* hävdar att dagstidningarnas nedgång på sikt är ofrånkomlig eftersom de inte kommer att kunna behålla de annonsintäkter som de är så beroende av. Denna dystra prognos tycks få stöd av utvecklingen även i Sverige. *Metros* bilaga *Hus & Hem* har till exempel tagit en stor del av intäkterna från bostadsannonserna i *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet*.

Det återstår förstås att se hur *Hus & Hem* fungerar på sikt. Annonsörer annonserar ibland att de nu radikalt kommer att byta strategi och överge traditionella kanaler, men det blir inte riktigt så. Visst satsar de alltmer på nya kanaler, men de överger inte de gamla. Mycket tyder på att det ger bäst resultat att ha en integrerad strategi och använda en mängd olika kanaler. I det stora utbud som finns har dagstidningen något som kommer att fortsätta att vara intressant för annonsörer, som inte bara tänker i räckvidd (hur många de når) utan också i kvalitet (vilka de når och under vilka omständigheter). Dagstidningen har en aura av trovärdighet, som den bör vårda inte bara av publicistiska skäl utan faktiskt också av ekonomiska. Läget är allvarligt men inte hopplöst.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

AXELERATION
AXESS

Otippad regering hotar fortsatta reformer

UTBLICK/ Indien. Finansministern som ledde brottet med socialismen i början av 1990-talet tar nu över som regeringschef i en center-vänsterministär. Den positiva utvecklingen kan brytas.

SUBHASH AGRAWAL
Redaktör för *India Focus*
Översättning: Henrik Celander

FÖR TRE MÅNADER SEDAN, i inledningen av Indiens allmänna val, kunde ingen föreställa sig att landet var på väg mot ett regeringsskifte. Vid den tiden gick det faktiskt riktigt bra både för landet och dess BJP-ledda regering i nästan alla avseenden, eller det verkade åtminstone så. Den prestigefyllda IT-sektorn var inne i en högkonjunktur, inflationen var låg, skatteuppbörden hade ökat med 15 procent, privatiseringen hade fått ny fart, aktiekurserna stod på den högsta nivån på tre år och en bra monsun året innan hade drivit på en tydlig uppgång i ekonomin på bred basis. Bruttonationalproduktens årliga tillväxttakt hade passerat 8 procent under budgetåret 2003, den högsta någonsin. På det utrikespolitiska området hade fredssamtalen mellan Indien och Pakistan återupptagits i januari och lett fram till en överenskommelse om att bilda ett sydasiatiskt frihandelsområde, och Indien vann elegant en minnesvärd cricketturnering i mars. Allting gick på det hela taget nästan perfekt.

Det var inte bara dessa omständigheter som erbjöd koalitionsregeringen lovande förutsättningar – BJP-partiets ledare, premiärminister Vajpayee, var dessutom mycket respekterad. Det var därför inte någon överraskning att de flesta opinionsundersökningar förutsåg en mycket tydlig seger för den regerande BJP-ledda koalitionen, nästan i närheten av två tredjedels majoritet i parlamentet.

Det var då det. Efter en utdragen valprocess har den koalition som styrt Indien de senaste sex åren röstats bort, tvärtemot vad man allmänt hade förväntat sig. Indiens 650 miljoner väljare har fört tillbaka kongresspartiet till makten, även om det långtifrån fick egen majoritet, och det leder nu en ny koalitionsregering. Det är tydligt att valresultatet kom som en total överraskning, både i Indien och utomlands.

Men inte nog med det. Kommunistpartierna utgör nu det tredje största blocket i parlamentet, deras bästa resultat någonsin, och är i praktiken en del av – och har inflytande på – den nya koalitionen. Samtidigt har två respekterade reformledare i viktiga delstater i södra Indien, Andhra Pradesh och Karnataka, där en stor del av Indiens IT-industri har sin bas, förlorat makten i parallella delstatsval. Och till råga på allt avstod Sonia Gandhi, kongresspartiets ledare, plötsligt från sina anspråk på premiärministerposten och föreslog Manmohan Singh som ny premiärminister. Singh åtnjuter stor respekt på grund av sin integritet och en reforminriktad ekonomisk agenda, men man vet inte mycket om hans politiska skarpsinne eller hans tankar om utrikespolitiken. Sammanfattningsvis har världens största och mest livaktiga demokrati just upplevt en politisk storm som saknar motstycke under de senaste åren.

ENLIGT DEN ALLMÄNNA uppfattningen förlorade den BJP-ledda regeringen på grund av sitt tröttsamma pladder om en "må bra-faktor" som definitivt inte fanns på landsbygden och på grund av att man återuppväckte en känsla av förtvivlan över situationen bland de 70 procent av indierna som fortfarande lever i byar. Det är möjligt, men man bör även beakta att andelen fattiga i landet har sjunkit påtagligt, från 36 procent av befolkningen 1990 till 26 procent 2000. Dessutom har Indien med tiden förbättrat sin placering på många allmänt erkända internationella index, inklusive det välfärdsindex som används av FN:s utvecklingsprogram. Oavsett vad man anser om BJP, och många människor är bekymrade över dess hårdnackade och högljudda hindunationalistiska "Hindutva"-kampanj, är det ett faktum att den avgående regeringen uppnådde bättre resultat än dess två föregångare och helt klart var mer entydigt engagerad för ekonomiska reformer än någon annan grupp.

Det verkliga problemet är inte reformerna i sig, utan deras orättvisa konsekvenser. Sedan den ekonomiska liberaliseringen inleddes har skillnaderna mellan olika regioner ökat och klyftan mellan stad och landsbygd vidgats. Det stämmer visserligen att de flesta har det bättre nu än förr, men alltför mycket av det senaste decenniets tillväxt har varit koncentrerat till tjänstesektorn, som IT, telekommunikationer och finansiella tjänster, och alltför lite har skett inom tillverkning och jordbruk. Liberalisering, globalisering och marknadsöppningar har lett till förbättringar, men de har hittills inte berört tillräckligt många. En av de positiva konsekvenserna av detta val är i själva verket att det sätter strålkastarljuset på Indiens ömtåliga och obalanserade tvåspåriga utveckling, på förhållandet mellan stad och landsbygd.

Detta för oss till den verkliga anledningen till att en regering som i stort sett var tillväxtorienterad och ekonomiskt progressiv blev bortröstad. Kanske var det därför att omsvängningar i den allmänna opinionen och väljarnas beteende i ett så stort och socialt mångskiftande land

Bruten tronföljd. Kongresspartiets ordförande Sonia Gandhi valde att stå kvar i bakgrunden.

som Indien i avsaknad av känslobetonade frågor till stor del styrs av kastfrågor eller av en önskan att kasta ut den sittande regeringen. Denna faktor är faktiskt så stark att 36 av 42 sittande regeringar på både nationell nivå och delstatsnivå har röstats bort under de senaste tio åren. Indien är visserligen fattigt och dess demokrati långt ifrån perfekt, men det är nu inne i en cykel av stigande förväntningar som har sitt ursprung i det komplicerade sammanflödet av mediernas genomslag, värderingar som drivs av konsumtionen och en febril befolkningsutveckling. Varje år uppnår nästan 20 miljoner 18-åringar rösträttsålder i Indien, just den åldersgrupp som är mest mottaglig för känslor och besvikelser.

DET MÅ VARA hur som helst med den saken, Indien har nu en ny regering som består av center- och vänsterkrafter och tillsammans formulerar de nya prioriteringar. På den ekonomiska fronten talar man om att fokusera på bönder, arbetare och de fattiga i stället för på medelklassen i städerna. Inom utrikespolitiken handlar det om att sätta punkt för den påtagligt "proamerikanska" hållning som växte fram under den BJP-ledda regeringen och i stället förnya Indiens historiska vänskap med Europa, Mellanöstern och länder i Asien. Den nya regeringen hävdar i själva verket att den kommer att fortsätta Indiens framsteg på alla områden, den kommer bara att göra det på ett bättre sätt. Men Indiens kapitalmarknad har varit oerhört nervös och sjunkit med nästan 20 procent sedan valresultatet. Vad innebär allt detta? På vilket sätt kan den nya regeringen förväntas förändra saker och ting och vilken effekt kommer den att ha på företagens villkor och den ekonomiska politiken?

Återuppstånden reformator? Manmohan Singh träder fram igen, nu som premiärminister.

Foto: Reuters/Scanpix

Foto: EPA/Scanpix

Det är fortfarande tidigt och det kommer att ta tid innan den nya regeringen hittar sin melodi, men några tendenser gör att framtiden inte alls ser lika positiv ut. Däribland märks:

För det första har inledningen varit tafatt och otydlig, och det beslut att hoppa av regeringen som viktiga koalitionspartners som vänstern har tagit öppnar en farlig möjlighet till makt utan ansvar. Sonia Gandhis genialiska drag att stå över uppdraget som premiärminister ger hennes parti långt mer svängrum och prestige och följaktligen bra mycket mer inflytande över samarbetspartnerna i koalitionen, men faktum är att den nya koalitionen är en instabil gruppering av partier som drar åt olika håll (det enda som förenar dem är deras motstånd mot BJP) och många av dem kommer troligen att visa sig vara mindre pålitliga partners längre fram.

För det andra har populismen nu tydligt kommit tillbaka. Drivna av paniken efter valet och under täckmantel av "reformer med ett mänskligt ansikte" har många lokala regeringar tillkännagett att de planerar att förse bönder med fri energi och annonserat ett stopp för nedskärningar av statliga utgifter, medan andra ansluter sig till kön. Bidragskulturen är ett av det gamla Indiens mest bakåtsträvande kännetecken, i synnerhet eftersom det är nästan omöjligt att tillräckligt snabbt dra in bidragen när de en gång har beviljats. Dessutom befinner sig de offentliga finanserna i ett så osäkert tillstånd att mindre än en femtedel av alla skatteintäkter till och med i de bästa tider finns tillgängliga för värdefulla utvecklingsinsatser. Resten går åt till att göda statsapparaten, till subventioner eller till gamla lån.

För det tredje har utspel och tal riktade mot privatiseringar fått ny fart under den nya regeringen, och utförsäljningar av statens ägande i många stora offentliga bolag har redan övergivits eller skjutits upp. Detta var redan tidigare en omtvistad fråga, men nu får många potentiella investerare helt enkelt inte tillräckligt med anledningar eller signaler att känna sig välkomna.

SUMMAN AV KARDEMUMMAN är att den nya regeringen, kanske oavsiktligt eller kanske på grund av en allvarlig feltolkning av vad väljarna önskar, har en negativ inställning till reformer, och kanske till och med ett öppet förakt för några av reformagendans viktigaste punkter. Anledningen till att det skulle vara en feltolkning är att Indiens landsbygdsekonomi visserligen befinner sig i ett eländigt tillstånd, men välstånd på landsbygden skapas genom att frigöra offentliga resurser och skapa förtroende bland investerarna som kan leda till riktiga arbeten på landsbygden. Det är sant att landsbygdsekonomin har ett trängande behov av ny teknik, privata investeringar och en länk mellan industri och jordbruk, men det kommer inte att vara möjligt att uppnå något av detta om landet går tillbaka till den tid då dess uppblåsta och fackligt organiserade arbetskraft skyddades av rigida lagar. Det är sant att privatiseringen av den uppsvällda offentliga sektorn hittills inte har gett de fattiga mer mat på bordet, men det beror på dålig resursfördelning och inte på politiken i sig.

Ändå har landet nu en premiärminister som beundras för sin integritet och sitt ekonomiska skarpsinne och betraktas som reformernas "fader" sedan han som finansminister gick i spetsen för förändringen i början av 1990-talet. Han ledde skiftet från en djupt rotad socialistisk grundsyn, som går tillbaka till Nehrus dagar, till fria marknader och öppen konkurrens. Och därför finns det även hopp om att hans personliga uppfattning ska kunna övervinna motstånd från besvärliga koalitionspartners eller från hans oengagerade partikolleger. Men trots hans närvaro blir det bestående intrycket att de oväntade turerna i detta val har frätt bort en stor del av det moraliska syftet med och skärpan i de ekonomiska reformerna. Den verkliga faran är inte att de gjorda framstegen skulle omintetgöras eller att man skulle ge sig på gamla investeringar – alltför mycket står på spel för att något indiskt parti skulle kunna agera så oansvarigt – men Indien riskerar nu på allvar att förlora en stor del av tempot under den gångna perioden och uppladdningen för att nå en högre tillväxtnivå. ■

FÖRFADERN I MONTERN (2)

De vita handskarna

LADDAT. Jag står inför ett föremål av en, för mig, okänd kategori. I decennier har det vilat här, på sin bestämda plats i museimagasinets klimatanpassade mörker. De hemliga ingredienserna finns i en invaxad klump på skulpturens mage, täckta av rött pigment. Det kan vara delar av växter eller djur. Det kan vara aska från mycket gamla eldstäder eller jord från stigar där människor gått, så länge någon kan minnas. Skulpturen föreställer inte. Den är ett kärl som håller samman och förmår förena det vitt åtskilda i en enda kropp. Kinderna bär ristade stamtatueringar. I botten finner jag den koloniala cirkulationens ärr: föremålsnumrets beständiga och prydliga piktur.

Många händer har tagit i det förr. Vägen hit var en osannolik stafett mellan träsnidaren, den rituella experten, brukarna och samlaren, som förde det över kontinenterna och haven. Nu lyfter jag det varsamt, men utan att beröra det. Som konservatorn lärt mig bär jag vita bomullshandskar. Den kongolesiska kollegan ler: "Du behöver inte de där. Det är inte laddat längre. Och om det så vore, skulle de ändå inte hjälpa." Han har både rätt och fel. Förnekar man och överger vördandets praktiker slutar laddningen verka. Men nya tabun och tecken har tagit de gamlas plats. Energi kan aldrig förstöras. Den antar bara ny form.

Havande. Skulpturens mage rymmer ett svunnet kongolesiskt mikrokosmos. Etnografiska museet, Stockholm.

Foto: Tony Sandin

LOTTEN GUSTAFSSON
Fil. dr i etnologi
Etnografiska museet/
Statens museer för världskultur

Erik Wallrup prisbelönad

Den litterära akademin Samfundet De Nio har beslutat att tilldela författaren Erik Wallrup, tillika redaktör på *Axess*, "Anders och Veronica Öhmans pris" 2004 om 50 000 kronor. Vi lyfter på hatten.

RED.

Mauderniserade socialliberaler

INBLICK/ Centerpartiet. Ett pragmatiskt bondeförbund håller på att bli ett ideologiskt konsekvent parti med bondförnuft.

SOFIA NERBRAND
Redaktionssekreterare på *Axess*

CENTERPARTIET HAR under lång tid uppfattats som en lite egen figur på den politiska scenen. Pragmatismen har varit dess kompass, intressepolitiken dess kännetecken och den svenska landsbygden dess perspektiv. Det är ingen slump att Sven-Olle Olsson i Sjöbo var centerpartist, att den tämligen obegriplige Olof Johansson lämnade sin ministertaburett på grund av ett brobygge till Europa och senare samarbetade med den socialdemokratiska regeringen.

Urbana liberaler, särskilt på tidningarnas ledarredaktioner, har länge hånat de framstegsfientliga och irrationella bonnläpparna. Men under det senaste halvåret har centerns agerande tvingat dem att omvärdera partiet. Det hörs inte längre något nja från ledande centerpartister. Maud Olofsson sade kompromisslöst nej till Göran Perssons tal om social turism och proposition om övergångsregler, medan både moderater och folkpartister gjorde bedömningen att det var taktiskt riktigt att lägga sig nära socialdemokraternas retorik och förslag.

Debatten om övergångsreglerna har varit en vattendelare mellan pragmatiker och principfasta, mellan dem som försvarar systemets rådande ordning och dem som utgår från individens förmåga och rätt att få leva och verka där hon själv önskar. Diskussionen har även blivit en skärningspunkt för flera frågeställningar som pockar på snara svar: Hur ska den fria rörligheten garanteras inom EU? Var går gemenskapens gränser? Vilka ska den svenska välfärdsstaten omfatta och vilka ska den exkludera? Var slutar statens ansvar och var tar individens vid?

En av den gångna valrörelsens viktigaste tvistefrågor – EU-kommissionens förslag till tjänstedirektiv – slår an samma strängar. Medan socialdemokraterna från ett löntagarperspektiv vill begränsa tjänstekonkurrensen har centern intagit ett konsumentperspektiv och välkomnar en öppen servicesektor med lägre priser och större mångfald. Göran Persson har till och med klagat över att centern verkar ha tagit över moderaternas roll att alltid argumentera emot hans politik. Hur kommer det sig?

JAG BESTÄMMER MIG för att träffa centerns ungdomsförbunds ordförande Fredrick Federley och partiledaren Maud Olofsson för att försöka få grepp om deras drivkrafter och vart de är på väg. Det blir snabbt uppenbart att ett par bestämda personer har tagit steget ur den idémässiga snårskogen och tagit kommandot.

– Pragmatismen är borta, slår Federley fast. Det är bara värderingar som styr oss. Hade du gjort den här intervjun för tio år sedan hade du inte hittat så många ideologiska drivkrafter över huvud taget. Det var ett främmande koncept.

Efter katastrofvalet 1998 satte Lennart Daléus i gång det intellektuella arbetet att strukturera och modernisera politiken, vilket resulterade i ett nytt partiprogram med liberala drag 2001. Men stockholmaren Daléus lyckades inte få fäste i centerleden eller väljarkåren och han efterträddes samma år av den folkliga Maud Olofsson från Robertsfors. Hon fick fadersgestalten Thorbjörn Fälldin att komma tillbaka till centerstämman, partiet slöt leden och återgick till att vara ett borgerligt parti i tydlig opposition mot den socialdemokratiska hegemonin.

Centerns alldeles egen ideologi, ekohumanismen, har försvunnit ut i periferin. I dag betecknar sig både Federley och Olofsson som "socialliberaler" som "sätter människan, marknaden och miljön i centrum". Centerpartiet har även systematiserat sina tankar kring kravet på decentralisering och formulerade i fjol ett genomtänkt program om på vilken nivå beslut ska fattas. Det landade i ett ställningstagande för federalism. Termen är laddad, inte minst i EU-sammanhang, där den ofta associeras med en superstat, men centern står upp för ett "smalt, men vasst" federalt EU. Centern använder också federalismen som ett analysredskap i sin hårda kritik av centralismen i det egna landet:

– Sverige är en enhetsstat som saknar både horisontell och vertikal maktdelning. Socialdemokratins långa maktinnehav har skapat både en samhällsstruktur och ett tankemönster som inte uppmuntrar eller ens tillåter enskildas initiativ, säger Maud Olofsson.

Federalist. Maud Olofsson intresserar sig för makt.

Hon vänder i detta sammanhang på den klassiska frågeställningen om vad staten bör göra:

– Vad är det som medborgaren ska råda över? Bara det hon inte klarar själv eller i frivillig samverkan med andra ska skötas av kommunen. Om inte det fungerar tar regionen, därefter staten och i sista hand EU över uppgiften.

Hon fortsätter:

– Det är dags att föra tillbaka verksamhet från det offentliga till det civila samhället. Blir man hela tiden frångtagen ansvar förväntar man sig att staten ska servera allt. Vi förlorar ett socialt kitt i samhället när människor utan personligt engagemang sköter om något eller någon mellan åtta och fem.

I motionsyttrandet "Vad välfärden borde vara", som centerstämman ska anta i mitten av juni, skriver partistyrelsen att "den svenska självuppfattningen och verklighetsbilden mer än något annat präglas av det socialdemokratiska välfärdstänkandet". Det har "uppmuntrat en fågelungementalitet där människor förväntar sig att bli matade av det offentliga".

Maud Olofsson är inte främst en social ingenjör, utan snarare en politisk entreprenör som ser möjligheter och eftersträvar resultat. Det kan också vara ett av skälen till att hon avvisade övergångsreglerna; hon har småföretagarens perspektiv och eftersom hon inte har varit med och konstruerat den svenska modellen är det sannolikt lättare för henne att utsätta den för omvandlingstryck. Hon menar att Göran Persson skräms med social turism därför att han vill upprätthålla uppfattningen att våra system är unikt bra. Därmed förstärker han myten att våra problem beror på internationaliseringen:

– Men det är det svenska folket som överutnyttjar systemen: 1,5 miljoner personer lever på bidrag och 60 procent av befolkningen är beroende av det offentliga för sin försörjning. Det är ekonomiskt ohållbart, och det göder "nånannanismen" – vi utgår från att någon annan ska ordna det för oss och infantiliseringen breder ut sig.

Fredrick Federley är inne på samma spår. På centerns riksting i juni ska han tala om varför "den vulgära staten" måste krympa:

– Människors egna initiativ måste få slå rot och växa på den mark som staten i dag ockuperar.

Han menar att medborgaren så långt det är möjligt bör klara sin egen försörjning och hjälpa sina nära och kära. Staten ska garantera en ekonomisk grundtrygghet, inte mer.

– Där frivilligsamverkan inte räcker kan det offentliga vara med och finansiera, men det betyder inte att kommunen ska äga och driva till exempel fritidsgårdar. Ofta är det bättre att den nöjer sig med att subventionera lokaler, så får det civila samhället organisera och utveckla verksamheten.

DET ÄR UPPENBART att centerpartiet har "mauderniserats" och lagt en mer konsekvent idémässig grund för sin politik. Åtminstone ledarskiktet är mer stringent och genomtänkt nu än tidigare. Partiet har också skaffat sig en tydligare internationell ambition. Maud Olofsson talar nu om behovet av ett gemensamt försvar i Europa i vilket svensk trupp ska ingå. Hon öppnar därmed för en uppmjuk-

Foto: Janerik Henriksson/Scanpix

ning av partiets hårdnackade neutralitetspolitik – vilket emellertid lite lättköpt har kopplats ihop med tanken att EU ska "agera motvikt mot USA". Det senare ter sig även paradoxalt med tanke på att centerns önskan om ökat individuellt ansvarstagande, social rörlighet, företagande, starkt civilsamhälle och en grundtrygghet från staten påminner just om de värden som det amerikanska samhället vilar på.

Centern har naturligtvis inte genomgått en fullständig omstöpning. Partiet har fortfarande sina rötter i myllan och önskar bevara stora delar av EU:s jordbrukspolitik och vill att hela Sverige ska leva. Men Fredrick Federley säger lite förvånande under vårt samtal att samhället ska betala för öppna landskap därför att de har ett kulturellt värde, inte därför att vi ska producera och äta svenskt. Ett bondeförbund utan väldefinierad ideologi har utvecklats till ett socialliberalt parti med bondförnuft. En tydlig generationsväxling har bidragit till detta. Den siste från Olof Johanssons krets, Agne Hansson, lämnade sitt uppdrag som gruppledare i riksdagen i vintras, och många politiska handläggare på riksdagskansliet var nyligen aktiva i centerns högskoleförbund, som länge haft klara liberala stråk.

SAMSYNEN INOM oppositionen är större än på länge. Centerns ekonomiska politik och krav på skattesänkningar har de senaste åren tydligt närmat sig de övriga borgerliga partiernas. Socialliberalismen förenar särskilt centern och folkpartiet. De må ha olika hjärtefrågor, organisationskulturer och identiteter, men verklighetsbeskrivningen och de ideologiska drivkrafterna har konvergerat under senare år. Det kommer till uttryck i exempelvis migrationspolitiken. För tio år sedan gjorde socialdemokraterna och centern gemensam front för att skärpa flyktingpolitiken; i dag skuggar centern folkpartiet i riksdagen i dessa frågor och föreslår arbetskraftsinvandring till Sverige. Federley har tidigare varit aktiv i ett nätverk som verkade för att stärka banden mellan centern och folkpartiet, som redan är systerpartier i ELDR-gruppen i Europaparlamentet. Planerna på att slå samman partierna på 1970-talet stupade på grund av att de olika identiteterna och ideologierna repellerade varandra för mycket. Det fanns en rädsla för att resultatet skulle bli en förening av centerns mossiga politik och folkpartiets magra organisation. Efter valet 2002 fördes återigen långtgående diskussioner i folkpartiets ledning om ett förtätat samarbete med centern, men även detta rann ut i sanden.

De idémässiga och retoriska likheterna ökar risken för kannibalism inom oppositionen, och det är ett tungt vägande skäl för partisammanslagning. Att en sådan skulle ske inom en snar framtid är dock inte realistiskt. Trots ideologisk konvergens är det mycket komplicerat för så olika själar att smälta samman.

Samverkan får komma till stånd på andra vis. I slutet av maj föreslog *Svenska Dagbladets* politiske chefredaktör PJ Anders Linder att de fyra borgerliga partierna borde bilda en valallians i syfte att ta över Rosenbad 2006. Menar de allvar med att bryta socialdemokratins abonnemang på makten har en valallians förutsättningar att bilda en kritisk massa, samtidigt som den ger utrymme för olika personligheter.

Centerpartiet, som tidigare varit ett förändringsovilligt problembarn i sammanhanget, framstår nu i vissa avseenden som mer systemkritiska än moderaterna och mer intresserade av fri rörlighet än folkpartiet. I vilket fall som helst framgår det tydligt att landsbygdsrörelsen har blivit mer stadsmannamässig. Icketypiska centerväljare – välutbildade och urbana människor – kan till sin egen stora förvåning en dag upptäcka att de blivit "mauds". Frågan är bara om centerrörelsens 80 000 medlemmar hänger med när det svänger. ■

Djurögat läser vad boskapen vill ha

DE OMFATTANDE förändringar som pågår inom boskapsskötseln väcker frågor om människans betydelse och om värdet av det mänskliga "djurögat". Automatisk mjölkning, så kallad "robotmjölkning", och ranchdrift med köttdjur innebär att mänsklig kontakt inte är nödvändig för att tillgodose djurens grundläggande fysiska behov. Medför detta att människan marginaliseras i systemet? Förloras i så fall oersättlig kunskap och en fascinerande dimension i samspelet mellan människor och djur?

Umgänget mellan människor och djur sker i en konkret värld där sinnena och kroppsspråket är det viktiga. Trots kunskapsformens konkreta karaktär är *djuröga* ett diffust begrepp som varken finns i *Svenska akademiens ordbok* eller i andra svenska uppslagsverk. Vid en förfrågan till Svenska språknämnden kunde begreppet djuröga inte återfinnas i något av deras system. Vi har tydligen inte att göra med något väldefinierat ord i svenskt skriftspråk, men däremot med ett begrepp som, enligt Språknämnden, kan benämnas "vardagsord" eller "vardagsfackord". Nyligen illustrerades mjölkpaketen på våra frukostbord av en glad bonde, hans ko och en kort text med rubriken: "Kan en människa ha djuröga?" Svaret är självklart "ja" för de flesta som arbetar med djur, men mycket tyder på att djuröga är en komplex form av tyst kunskap som svårligen kan fångas i enkla formuleringar.

DJURÖGA, som också kan beskrivas som "en känsla för djur", kan återfinnas hos personer som har en yrkesmässig relation till djur. Det skiljer sig därmed från "kelgrisrelationer" där obegränsad tid och uppmärksamhet kan ägnas åt en hund eller katt. I dag har relativt få människor en professionell relation till djur. Därför är inte bara benämningen utan också företeelsen djuröga och den kunskap det förutsätter obekant för många. Djurhållning kan uppfattas som en verksamhet som regleras centralt. Men djuröga handlar inte om vilja eller förmåga att uppfylla utifrån ställda krav, utan är snarare ett personligt engagemang där ambitioner formuleras inifrån och i direkt relation till djuren.

Foto: Scanpix

Det professionella och ständigt närvarande djurögat innebär ett vakande öga, "en känsla som flyter på" parallellt med konkreta arbetsrutiner och som samtidigt utgör en ständig beredskap för oförutsedda händelser. Förmågan att snabbt "se allt", även subtila signaler som andra människor sällan iakttar, förutsätter ett starkt, outtröttligt intresse för husdjur i allmänhet och nötkreatur i synnerhet. Det synonyma begreppet *kooöga* brukar användas angående relationerna till mjölkkor. Förutom engagemanget för djuren är en djup förståelse, ett perceptivt förhållningssätt och en hög koncentration grundläggande förutsättningar för ett gott djuröga.

Ett gott djuröga innebär inte bara relationer till enskilda individer utan också till en större flock, och förmåga att läsa samspelet mellan djuren i flocken. Kroppsspråket, både djurens och bondens, är ett viktigt uttrycks- och kommunikationsmedel, bland annat när djuren är på bete. Människans synkrona rörelser och iakttagelseförmåga kan då samverka med djurens. På samma sätt kan också tonläge och beröring anpassas efter situationen. Vilka har då denna fascinerande talang för djurskötsel? Något egentligt svar är svårt att ge.

Förmågan finns i varierande grad hos olika djurbönder och en del kan arbeta med djur hela sitt liv utan att utveckla något djuröga alls.

Det pågår nu en kraftig strukturomvandling inom den professionella nötkreaturshållningen som medför större besättningar och mer teknologi. Samtidigt pekar bland andra LRF på djuröga som en viktig djuretisk aspekt av djurhållning. Svårigheten att kombinera en förmåga som kräver närhet till varje individ med storskalig drift är uppenbar. Kommer personer med djuröga, något som borgar för arbetsglädje, välmående, omsorg och en förebyggande potential, då att finnas med? ■

JUTTA FALKENGREN
Doktorand i humanekologi
vid Lunds universitet

CARIN ISRAELSSON
Agronom och doktorand
i agrarhistoria, SLU

Klokskap vid sidan av vägen

REFLEXION/ I regnskogen. På resande fot kan man finna korn av jordens salt, främlingar som avslöjar sina egna tankar.

NATHAN SHACHAR
Journalist och författare

PÅ SÖNDAGEN såg vi Noam Chomsky, bejublad som en annan sektledare och insvept i en rökelse av doktrinär visshet, under Alternativt världsforum i Porto Alegre. Efter tre dagar av liknande seanser kände vi ett behov av frisk luft, och på tisdagen färdades vi utmed landsväg BR 364, i ett helt annat element. BR 364 är uppmarschväg för de horder av kofösare, svedjebrännare och cyniker som dragit genom södra Amazonas sedan de brasilianska kuppgeneralerna gjorde *Mot Amazonas!* till landets lösen 1964. Utan vägen skulle inte de nya städerna kunnat växa, utan den skulle inte boskapsbranschen ha någon förbindelse med kustens marknader – det går för långsamt att frakta boskap och kött på floderna. Den svåraste avskogningen har ägt rum utmed denna väg, särskilt i samband med bosättarprojektet "Pólonoroeste", ryktbart för vräkningar av indianer och svår virkesskövling. I dag är BR 364 asfalterad hela vägen till Rio Branco och mindre känslig för väderomslag. Några visionärer vill dra vägen vidare västerut, genom Anderna till Perus kust, men Världsbanken har gudskelov vägrat finansiera spektaklet.

Utmed BR 364 råkade vi en levnadskonstnär, en av dem som blir saliga på egen fason, utan ideologier och trosbekännelser. Han heter Farinha, hans adress är "kilometer 1086" och han förestår ett enklare matställe, så enkelt att orden tryter när jag försöker göra det rättvisa. Möblemanget för tankarna till en korrektionsanstalt, men han ber inte om ursäkt för bristen på komfort:

– Det är 40 kilometer till nästa ställe. De som är törstiga stannar. De provar inte stolarna.

Av de fyra lastbilar som passerade under vårt uppehåll stannade ingen.

– Jag hade en kompanjon i början. När han hörde ett motorljud började han svettas av förväntan. Var det en kund på väg? Men nästan alla kör förbi. Spänningen blev för mycket för hans blodtryck. Han for tillbaka till stan, dess spänningar kan han hantera.

NÅGRA STACKMOLN packar sig samman och snart nog väller det ner. När det händer bävar trafikanter och gästgivare utmed vägen. Regnar det ordentligt upphör gällande tideräkning i dagar eller veckor, och tålamod blir en lyxvara. Men inte heller detta fick gubben ur jämvikt:

– Det är bra för grödan, sade han med en bohemisk nick, som om han inte bodde mitt i en regnskog.

Menyn på stället var den evinnerliga: öl, kött, ris, svarta bönor och maniok, tillagade av en pojke.

– Men vad lever Ni av, om så få stannar till?

– Allt och ingenting, av jorden. Han gör en gest med pipan mot köksträdgården. Runt knuten klättrar bönstjälkarna uppför sina spön fort som i sagan, medan tomaterna rodnar i gummiträdets skugga.

– Men inte tål köksväxter så mycket väta?

– Se här, säger han finurligt, och visar hur hela tomatbädden vilar på ett mellanrum av bräder, vattnet rinner undan och lakar inte ur myllan.

Mannen är 45, men ser äldre ut. Han berättar att han kommit från Recife och att han slitit hund som peon i tjugo år, sedan han var tretton.

– Jag blev mätt på arbete. Nu tänker jag vila mig resten av livet.

– Stan då? Saknar Ni inte den?

– Nix! I stan händer det alltid något, och det mesta av det kan man klara sig utan. Gräl och bråk och människor. Människorna äro jordens salt, står det inte skrivet så? Så mycket salt på ett ställe skämmer anrättningen, det är min tro. Under mina år här har jag sett hjortar ett par gånger, en jaguar och en tapir. Det är skaparens vanliga dos, ett par stycken i varje skog. Vad i all världen ska alla miljarder människor tjäna till! De har inte tillräckligt att äta, de drömmer hela tiden om att få det bättre men de är aldrig nöjda med vad de har och i sitt elände gör de ännu fler barn, som för att skjuta sig själva i foten. Tänk dig att du gick genom skogen och kom fram till en glänta med trettiotusen krokodiler! Det är sjukt, äckligt, skulle du säga, med så många likadana på ett ställe, inte sant? Våra städer kryllar av folk, som insekterna i en skräckfilm.

– Men blir det aldrig ensamt?

– Jo, det är det som är meningen. Vänta bara, snart har vi människorna härute också. Ge dem hundra år att forsla bort timret och sno ihop alla vägarna. Vill du vila så gör det nu, det är min paroll.

Paucarfågeln pilar ut och in ur sitt gurkliknande bo, en gratisuppvisning i guld och svart. Regnet är förbi, blasten i sockerrörens topp rasslar i kvällsbrisen och hunden slumrar under Farinhas visthusbod, som är rest på pålar mot skogens rövare. Solnedgången vid ekvatorn är ingen utdragen stämningsaffär, utan ett raskt ridåfall. I skydd av det dämpade ljuset vågar vi en ogrannlaga fråga.

– Kvinnor då? Sällskap?

– Jag föredrar kärlek i böcker. Det är med kärleken som med arbetet – jag har redan gjort mitt. Vad sällskap anbelangar – jag talar med någon främling nästan varje dag. Många har något att berätta. De vet att de aldrig behöver se mig igen och så berättar de om allt tokigt de ställt till. De bästa samtalen är mellan såna som aldrig ska träffas mer. De kan vara sig själva utan att göra sig märkvärdiga. Jag får höra alla möjliga bekännelser. Några är riktiga romaner.

DET SPELAR INTE så stor roll vad de säger, de självständigt tänkande människorna, och det betyder mindre om du håller med eller inte, men *de* är jordens verkliga salt. De dyker upp i skrymslen där du minst anar dem, och de är resandets stora behållning. Det finns kulturlejon med egen tribun i rika länder, med huvudet fullt av böcker och stora ord på tungan, vilkas yttranden är alldeles förutsägbara. Och det finns människor i små omständigheter som konsekvent ställer sig vid sidan av åsikternas huvudflöde, synar det grumliga vattnet, mäter dess verkliga djup, vadar motströms och behåller sitt huvud för sig. Den viktigaste intellektuella vattendelaren löper inte mellan bokmän och arbetskarlar – utan mellan dem som har nerver att vistas i ingenmanslandet mellan olika vissheter och dem som, likt Noam Chomsky, besvarar alla frågor med "That's all really quite simple ..." ■

Besserwisser av Anders Mathlein

Inrutad bekantskapskrets

Jarl Alfredius

Annika Lantz

Dr Phil

Oprah Winfrey

Ragnar Dahlberg

Claire Fisher

Lars Adaktusson

PÅ TÅGET TILL MALMÖ sitter en ung man med ett kuvert i handen. Han håller i det med fingerspetsarna ute i kanterna. Adressen lyder: To The Tonight Show with Jay Leno, 3 000 W. Alameda Avenue, Burbank CA 91523, USA.

På en av de miljoner fan-sidor på Internet som har skapats till tv-drottningen Oprah Winfreys ära berättar en kvinna om mötet med sin idol. Inspelningen av programmet som varade i en timme beskrivs in i minsta detalj, minut för minut, sida upp och sida ner.

Anders Eldeman, programledare för populära *Melodikrysset* i Sveriges Radio P4, säger i en intervju att han vid minsta nästäppa får honungsburkar och blommor med posten av omtänksamma lyssnare.

Vardagen i den tid som brukar kallas för senmodern är tätt befolkad av mediepersonligheter. De bjuds in i hemmen, välkomnas in i vardagsrum, kök, till och med sovrum. De är med vid barnpåklädning, tandborstning, matlagning, strykning, dammsugning, tidningsbläddring och insomning. Sysslorna synkroniseras med tv:ns och radions tidtabeller. Bolibompavinjetten, Ekoplingen och Aktuelltsignaturen talar inte bara om vad klockan är utan också vilket moment i vardagsbestyren som står på tur. Mediernas ljudmatta av välkända och obekanta röster bildar en fond mot vilken andra vardagliga ljud adderas: väderflickans ljusa ton i samklang med diskmaskinens brus, nyhetsuppläsarens rikssvenska till ackompanjemang av fläsk i het stekpanna.

Vi delar i verklig mening våra liv med medierna och de människor som befolkar dem. För vissa blir förhållandet till dessa personer så påtagligt och verkligt att det upplevs som nödvändigt att söka kontakt. För andra är relationen så inrutad och rutinmässig att den passerar oreflekterad. Inte sällan är närvaron mindre tydlig än frånvaron; först när mönstret av dagligt umgänge bryts blir det synligt. Ett nytt programledaransikte, en ny, okänd kropp som tar plats i morgonsoffan eller en ny röst i etern kan alstra oro. Tillitsbandet tänjs tillfälligt.

MEDIETIDEN ÄR EN TID där Jarl Alfredius, Lotta Bromé, Ragnar Dahlberg, Lisa Syrén och David Letterman konkurrerar med släktingar, arbetskamrater och grannar i fråga om den grad av närhet vi upplever vid ett möte. Den medierade sammankomsten kan värderas som både sannare och rikare än ansikte-mot-ansikte-mötet. I tv-soffan får vi tillåtelse att bli emotionella på ett sätt som sannolikt hade betraktats som olämpligt på ett släktkalas, en gårdsfest eller ett affärsmöte: Dr Phil botar och vi gråter, Lars Adaktusson avslöjar och vi upprörs, Annika Lantz skämtar och vi skrattar. Denna känslosamhet har betraktats med skepsis av vetenskapen. Medieforskare från varierande tider med varierande teoretisk inriktning vidhåller att vi blir förförda av mediernas frestande erbjudande om sällskap, gemenskap, sammanhang. Blinda och döva för geschäftet kliver vi in i den imaginära gemenskapen, den lockande men alltjämt låtsade intimiteten, och låter oss omslutas, på alla sidor, låter oss luras.

Att det är mer eller mindre skadligt att vara mediekonsument framgår klart och tydligt av såväl forskning som den allmänna debatten. Den offentliga debatten förs förstås i stor utsträckning i medierna, vilket ger upphov till paradoxer när ett medium med förhållandevis hög status kritiserar ett annat medium med lägre status, till exempel då det i allmänhet omhuldade radiomediet kritiskt granskar tv-mediet eller när det kritiserade tv-mediet kritiserar datormediet och så vidare. En överdriven förenkling av det sammantagna budskapet skulle kunna lyda så här: Ansikte-mot-ansikte-möten är av godo och att föredra framför andra typer av möten. En människa av kött och blod tillför mer känslomässig och intellektuell stimulans än en medierad – och därmed inte helt verklig – person. Nyckelordet är interpersonalitet; interaktion och kommunikation är självklara ingredienser i ett möte In Real Life. En verklig människa gensvarar. En overklig människa lämnar en verklig människa åt sitt öde; hon tillåts inbilla sig att kontakt uppstår men är i själva verket ohjälpligt ensam.

SAMHÄLLS- OCH KULTURFORSKARES kritiska tänkande och problembaserade metodologi premierar särskiljandet framför sammanfogandet; det blir viktigare att bestämma skillnaderna mellan mediekommunikation och interpersonell kommunikation än att finna likheterna mellan dem. Oavsett om det var meningen eller inte så reduceras mediernas betydelse gång på gång genom beteckningar som demimond och pseudovärld, genom prefix som para- och kvasi-, genom adjektiv som imaginär, illusorisk och ställföreträdande. Möjligen kan antonymerna till de slitna orden leda fram till intressanta resultat: medierad verklighet, genererande mediekommunikation, social medierelation. Med hjälp av dem kan korsbefruktningen mellan människors varierande kommunikationsvägar erkännas liksom individers förmåga att på egen hand fylla mediekommunikationens eventuella luckor med mening. Förhoppningsvis kan också fixeringen vid gränser mellan tänkta världar och verkligheter upphöra: mediebruk är vardagsliv, varken mer eller mindre.

För egen del känner jag fortfarande en tomhet på söndagskvällarna efter det att den dysfunktionella begravningsbyrå-familjen Fisher i *Six Feet Under* lämnade rutan i våras. Punktligt, 21.20 prick, klev de in i vardagsrummet: Nate, Brenda, David, Claire och Ruth. Sedan var det bara vi i en timme. Sextio minuter då allt kunde hända.

MIA MARIE LUNDÉN
Radiojournalist och doktorand i etnologi vid Lunds universitet

Din självutnämnde vän i luren

TELEFONFÖRSÄLJARE. "Hej det är Linn", säger en klämkäck kvinnoröst när jag lyfter telefonluren. "Hej", säger jag en aning tvekande, medan jag i minnet försöker hitta Linn. Det går inte, vilket inte är så konstigt, för jag känner henne inte. Hon säljer elabonnemang, och det är därför hon har ringt upp mig så här på kvällskvisten. Inledningen på samtalet är ett utmärkt exempel på hur en märklig, informaliserad låtsaskompisjargong sprider sig. I telefonförsäljningsföretag, call-centers och liknande kontorslandskap sitter (oftast yngre) kvinnor och män och talar hurtfriskt med okända människor i olika delar av landet. Men vilka är egentligen villkoren för denna hurtfriskhet?

För några veckor sedan läste jag om en man som hade köpt en undermålig elektronikpryl. Han ringde till företagets kundtjänst, och efter en stund fick han tala med en kille som informellt och vänligt presenterade sig som "Mats". Klagomålet fördes fram, och produkten diskuterades, men de samtalande kom aldrig riktigt överens utan konversationen blev alltmer eldfängd. Nu ville den missnöjde kunden gå vidare med ärendet och frågade därför vad Mats hette i efternamn. Men detta kunde Mats tyvärr inte lämna ut. Telefonluren slängdes på i vredesmod.

Vänskapligt tal. Silkeslena röster hemsöker oss. Foto: Mira Bildbyrå

Vad lär vi oss av detta? Kanske att Mats och Linn befinner sig i ett av de märkliga mellanrum som kan uppstå i ett tjänstesamhälle. Det ingår i deras arbete att låta som kunders och klienters kompisar. Men de är aldrig kompisar, vi vet aldrig vilka de är. De är enbart trevliga men anonyma förnamn som låter nära, men är ack så fjärran. De låter som våra vänner, men har lika mycket gemensamt med de talsvarsdatorer som finns hos till exempel SJ. Dessutom har dessa telefonröster ofta ett distanserat förhållande till de företag de ska representera. De kan jobba i ett annat inhyrt företag enbart för att sköta försäljnings- och supporttjänster. Detta gör att de är anonyma även för företagen de representerar. De lånar ut sina röster till ett företag men har inte mycket att säga till om.

Vi, kunderna och klienterna, vet inte hur Mats och Linn ser ut, vad de heter i efternamn eller var de finns. Hade det varit en tillräckligt avancerad talsvarsdator i andra änden så hade vi aldrig märkt någon skillnad. Och det värsta är kanske att vi som regel inte bryr oss.

ROBERT WILLIM
Fil. dr i etnologi vid Lunds universitet

Walter Benjamin efterlyste någon gång på 1920-talet en deskriptiv analys av sedlar. Enligt honom visar kapitalismen där sitt "naivt heliga allvar" – gudinnor håller lagens tavlor, hjältar med svärd framför myntenheten. Han kallar det för "helvetets fasadarkitektur". Låt gå för det. Men i så fall, vad knyts pengarna och makten symboliskt till i dag? Vad betyder det till exempel att danskarna har ett stiliserat gosigt hjärta på sina småmynt? På många håll dominerar fortfarande historiska statschefer, monument, här och där ett fabeldjur. På närmare håll har saker hänt. I Sverige har kungahuset i princip fått lämna de mest använda sedlarna, där ser vi i stället Selma Lagerlöf, Jenny Lind/nyckelharpa, Linné. Konsten och vetenskapen alltså – vad betyder det? Att makten demokratiserats eller på annat sätt ändrat förtecken? Förvisso sägs vi leva i informationssamhället, men min gissning

Penningens värde har slutligen abstraherats helt, allt flyter, räntor, valutor och aktier, allt fler sköter bankärenden via nätet, kontokort och så vidare.

är att det beror på andra förskjutningar, såväl i maktförhållandena som i maktspråket. Något i stil med att chefsposter förlorar status när yrkesområdet blivit kvinnodominerat, eller om det är tvärtom. Kontanter är ute, helt enkelt. Penningens värde har slutligen abstraherats helt, allt flyter, räntor, valutor och aktier, allt fler sköter bankärenden via nätet, kontokort och så vidare. I William Gibsons roman *Mona Lisa Overdrive* (som utspelar sig i en framtid nära dig) sker alla "vita" transaktioner via kort, medan sedlar bara används i marginalen, av fattiga och småbovar; de flesta affärer tar inte ens emot kontanter.

Men kanske finns det ännu en förklaring till reträtten från de reda pengarnas affischplank. Varken den nya mittens politiker eller storfinansens företrädare önskar längre bli symboliserade på det sättet. Ett vinnande sätt i medierna betalar sig bättre än imposanta fasader. Pamp(akt)ighet skys som pesten. Det är inte längre ens fråga om "den enda vägens politik", den nya ordningen är *vägen*. Den framställs eller önskar framställa sig som oemotsäglig, inte genom kraft och överväldigande maktspråk, utan genom att låtsas vara natur. Allt är som det måste vara. Detta är inte makthavare, utan personer, de är våra jämlikar (fast lite mer jämlika då). På liknande sätt föredrar man numera diskreta byggnader eller ännu hellre byggnader som nästan helt består av halvgenomskinligt glas: när vi betraktar dessa hus ser vi oss själva, världen.

Att framställa ett system som natur är en strategi av gammalt datum (makten av Gud instiftad; makten av Darwin instiftad) och synnerligen effektiv. Om inte annat så medför det att varje konflikt med systemet blir en strid med det naturliga, det ursprungliga och givna, kalla det för det äkta eller realiteterna. Du tvingas alltså gå emot naturen, vara onaturlig, rentav vara lite naiv, eller värre, pompös.

Om makten, den ekonomiska såväl som den politiska, själv fick välja sig en symbol skulle det vara naturlagarna; eller kanske rentav *vädret*, vi kan kritisera det bäst vi vill, ändra det går inte (och det närmaste en framtidsvision vi kommer är femdygnsprognosen). Faktum är att när riksbankschefer sägs kunna "prata upp (eller ner) räntan", när en bolagsrapport eller enskilda valutahandlare kan försätta hela världen i kris, så är detta inget mindre än ett återinförande av en magisk världsbild, där människorna med böner och riter försöker blidka outgrundliga gudar och katastrofala naturkrafter.

NIKLAS SÖDERBERG
Poet

Foto: Corbis/Scanpix

Språket är långt ifrån näsvist

INBLICK/ Luktsinnet. Dofter får oss att känna välbehag eller olust, men vi saknar förmåga att beskriva dem i ord.

MATS J. OLSSON
Docent i psykologi

VAD VET NÄSAN om världen? Svaret är, på ett sätt, ganska lite. När vi inte kan se det som luktar är vi överraskande dåliga på att bestämma vad det är vi luktar på. Prova själv. På nästa middagsbjudning, ställ fram ett antal drycker och annat ätbart och låt gästerna med näsan försöka avgöra vad det är. Även de mest självsäkra kommer snart att gå bet på kanel, de kommer att kalla calvados för punsch, rött vin för vitt och så vidare.

En bidragande orsak till denna förvirring är att vi i språket saknar egennamn för lukter. För synen och dess former och färger kan vi lätt kommunicera över telefon hur den nya vasen ser ut. Den är långsträckt oval och mörkblå med en matt yta. Men den där doften du kände på Capri kan du inte riktigt beskriva. Kanske var det lite som apelsin, eller som mandel, men ändå inte riktigt. Du kan egentligen bara säga att du tyckte mycket om den. Vid avsmakning är det likadant. (Det ska här infogas att en "smak" i dagligt tal i huvudsak är en lukt.) En studie undersökte hur vinexperter och noviser kunde kommunicera ett vins kvalitet med ord, både med och utan vinvokabulär. Noviserna kunde varken para ihop experternas eller andra novisers beskrivningar med vinerna bättre än slumpen. Vinexperterna kunde heller inte förstå novisernas beskrivning. Bara experterna kunde i någon mån med ord kommunicera ett vins kvalitet till varandra. Slutsatsen här är att luktsinnet helt enkelt inte är till för att meddela oss vad det är vi luktar på eller hur lukten, i sig, är. I stället är den centrala uppgiften att avgöra om vi ska närma oss eller fjärma oss från den miljö, den person eller det födoämne som lukten vittnar om. Detta åstadkoms genom att lukten förlänas en behaglig eller obehaglig karaktär. Man kan därför säga att luktsinnet på ett sätt vet det som är viktigt, men inte har något att säga om varför.

NÄR DET NYFÖDDA BARNET med sitt redan utvecklade luktsinne får lukta på för oss vuxna goda eller frånstötande lukter verkar hon inte föredra någon av dessa. Så hade det inte behövt vara. Av tungans smaker kan vi se att sött gillas av barn från början. Beskt å andra sidan får barnet att grimasera illa. Vi är genetiskt predisponerade att föredra vissa smaker för att dessa reflekterar smakämnets lämplighet som föda. Den söta smaken återfinns ofta i näringsrika

ämnen och beskan i giftiga. När det gäller luktsinnet verkar inte evolutionen ha försett oss med sådana tydliga och medfödda regler.

Nästan alla har en fungerande näsa, men vi förhåller oss olika till den. En del verkar gå igenom livet utan att tänka på näsan annat än som något man snyter sig ur och kan med den heller inte skilja på kaffe och choklad. Andra är medvetna om lukterna i omvärlden på ett helt annat sätt. De reagerar på att människor luktar illa eller gott, slås av lägenheters särpräglade doft. De blir tårögda när pustar från det förflutna flyttar dem tillbaka till en barndom eller ungdom då livet var ljust eller kanske sorgligt. Marcel Proust är förmodligen den som fångar detta minnesfenomen bäst i romansviten *På spaning efter den tid som flytt*. Swann doppar här sin madeleinekaka i lindblomste och känner hur smaken rullar i gång ett tåg av emotioner som först efter ett tag kröns av det medvetna minnet av barndomens Combray. Många av oss har dessa barndomsminnen. Och känslosamheten i dem har satts i samband med att luktsinnet är intimt förknippat med äldre delar av hjärnan som är relaterade till känslor och motivation. Ny forskning har i linje med denna litterära anekdot visat att luktutlösta självbiografiska minnen faktiskt är äldre än minnen utlösta av andra sinnesintryck.

LUKTER HAR ALLTID omgärdats av mystik och övertro. Medan Immanuel Kant ansåg att luktsinnet var onödigt av den enkla anledningen att de flesta lukter är obehagliga kunde zoologen Gustav Jäger, i sin *Entdeckung der Seele* (1879), i lukten se lösningen på det klassiska problem som rör en människas själs vara eller icke vara. Jäger menade att människans själs fysiska evidens är de flyktiga ämnen hon avger till luften, och hennes kroppslukt är helt enkelt den förnimbara aspekten av denna fysiska själ. Han såg också i lukten en förklaring av platonisk kärlek: en människas kroppslukt är behaglig på lite avstånd men motbjudande på nära håll. Läkekonsten har också haft idéer om lukters verkan. Under 1300-talets digerdöd trodde man att själva lukten av de pestdrabbade var smittande och skyddade sig med potpurrier av doftande kryddor och blomblad som stoppades i masker som bars framför näsa och mun. I dag, inom den så kallade aromaterapin, tror man sig kunna överföra växters livskraft till människan genom att massera in växtens essens i huden.

Var kommer denna mystifiering av luktsinnet ifrån? Sannolikt har det att göra med de rumsliga sinnenas generella överhöghet och perspektiv på omvärlden. Synen, hörseln och känseln kan ge samstämmig vittnesbörd om att ett objekt har en speciell form, utbredning och plats i rummet. Också tungans smaksinne känner av befintliga objekt i munhålan. Bara lukter förnims utan synbar anledning, som från ingenstans.

En speciell förmåga som allt oftare tillskrivits luktsinnet på senare tid är förmågan att vara instrumentell för mänsklig reproduktion, närmare bestämt att vara mottagare av så kallade feromoner. I den animaliska världen är ett feromon ett (lukt)ämne som avsöndras av en individ, överförs via luften och utlöser en reaktion hos en mottagare, antingen en inre process eller ett specifikt beteende. En insektshona kan på så sätt locka till sig en eller flera hannar på stort avstånd. Detta är till nackdel för skadeinsekter. Ett syntetiskt framställt hon-feromon placerat i en fälla kan få de flesta hannarna i ett område att snart möta sin skapare, med resultatet att honan inte hittar någon att para sig med. Bland däggdjuren kan en galt via saliven utsöndra ett feromon som får suggan att stelna i en parningsvänlig position.

En del verkar gå igenom livet utan att tänka på näsan annat än som något man snyter sig ur.

Hos människan har förekomsten av feromonell kommunikation varit på tapeten sedan åtminstone 70-talet. Då observerade man att kvinnor som levde i studentkorridorer synkroniserade sina menstruationscykler. Nyligen har det visats att svett från en donator-kvinna kan påverka cykeln hos en grupp kvinnor olika, beroende på om kvinnan donerar sin svett före eller under ägglossning. Vidare har specifikt manliga och kvinnliga feromoner visat sig ha en ämnes- och könsspecifik effekt på hjärnans hormonproducerande områden. Väl omtalade är också studier som visat att kvinnor föredrar lukten av män som är genetiskt olika dem själva. Tolkningen av det senare är att detta motverkar inavel och därigenom ökar chansen att få friska barn med ett kompetent immunförsvar.

Sammantaget vittnar laboratorieforskningen om att feromonell kommunikation kan förekomma mellan människor, men om denna kommunikation har några konsekvenser i verkliga livet är ännu osäkert. Studierna som talar för att feromoner kan spela roll för människan är fortfarande väldigt få och inte heller samstämmiga. Denna nyansering av bevisläget har visat sig svår att sprida eftersom effekter av feromoner är sexiga nyheter vilkas existens ofta överdrivs. Väl ute på nätet hittar man dessutom sexuellt explicita hemsidor där man kan köpa feromoner, med hemligt molekylärt innehåll, till både honom och henne, ivrigt bestyrkta av nogsamt utvalda konsumentresponser och en och annan forskare som lånat ut sitt namn till denna humbug för egen vinnings skull.

Många har velat se begrepp som personkemi och förälskelse förklarade i och med mänskliga feromoners entré på arenan. Men förklaringar av psykologiska fenomen är alltid så kallat multideterminerade. Människan informerar sig via flera sinnen om sin omvärld. Hon äger en komplex repertoar av emotioner, intimt förknippade med ett intellekt som är överlägset alla andra varelsers. Sannolikt är orsaken till vår förälskelse mer komplicerad än en attraktiv lukt. Den som fruktar att djup vänskap eller förälskelse kan reduceras till en flyktig kroppsegen molekyl kan sannolikt glädjas åt dess gåtfullhet ett tag till. ■

Historiska vägval

SKÅDEPLATS. Är på väg söderut genom Tyskland. Närmar mig rättfångarstaden Hameln när jag genom vindrutan får syn på något märkligt. Ett par kilometer längre fram avtecknar sig ett gigantiskt utropstecken i sluttningen på dalgångens vänstra sida. Ett brett band av gulnat gräs sträcker sig från topp till botten och kontrasterar mot den i övrigt gröna sluttningen. Är definitivt inte naturligt. Knappast heller någon odling. Kanske är det något slags landskapsinstallation? Blir nyfiken och håller utropstecknet under uppsikt. Svänger av mot Bückeberg för att ta mig en närmare titt. Letar mig fram genom en loj landsbygd och kommer efter några felkörningar fram.

En påfallande bred och väl stenlagd väg leder uppför sluttningen och skvallrar om att platsen har en historia. Vägen leder mellan välmående villor upp till en vändplats. Däruppe står några fågelskådare och blickar med sina tubkikare ut över dalgången. I övrigt är det tomt. Ingen skylt upplyser om att denna plats en gång var en av centralplatserna i Tredje riket. Här samlades under åren 1933–37 upp till en miljon människor för skördefest och för att hylla den tyske bonden. Härifrån kommer de välkända bilderna med extatiska kvinnor i folkdräkt som kastar sig fram för att komma nära och röra vid Hitler.

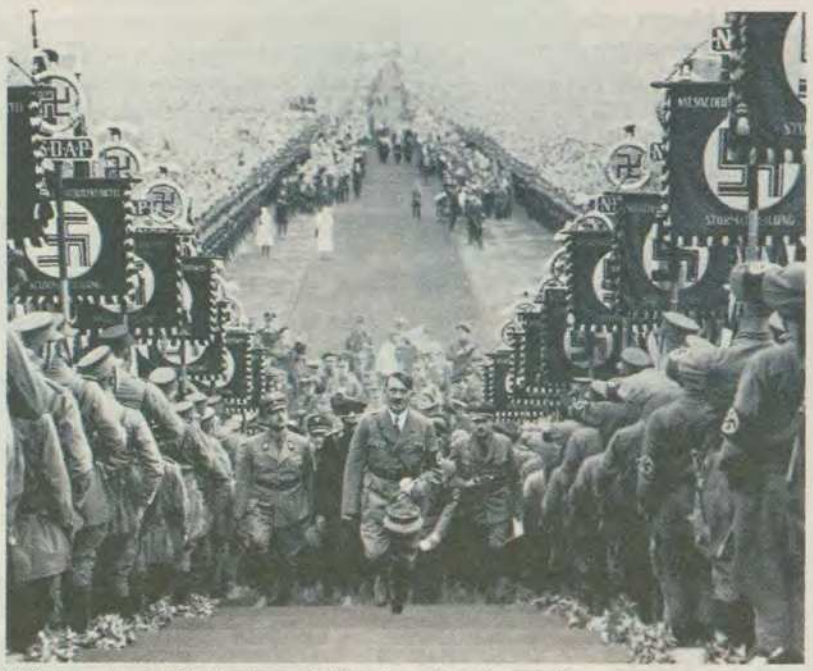

Führerweg. Utförsbackens tid har ännu inte kommit. Foto: Corbis/Scanpix

Den gången låg en stor arena, omringad av höga jordvallar med tusentals fanor, i sluttningen. I mitten löpte en förhöjd paradväg som förband en övre och en nedre tribun. På denna så kallade Führerweg vandrade Hitler och lät sig hyllas av de omgivande massorna. Den årliga festligheten ställdes med kort varsel in 1938. Tågen som skulle transportera festdeltagare behövdes då i stället för att föra trupper till den tjeckoslovakiska gränsen. Det blev inga fler skördefester.

I dag är det mesta bortsprängt och undanröjt, platsen ligger öde och tyst. Men så lätt låter sig inte det förflutna utraderas. Under ytan ligger ännu stenläggningen till Führerweg kvar och torkar ut marken. Beroende på årstid ser frosten eller gräset till att bilda ett på stort avstånd synligt utropstecken. Så gör sig historien påmind.

MATS BURSTRÖM
Professor i arkeologi
vid Södertörns högskola

AXESS ✲ LÄSARBREV

Muslimer bör själva lyfta av slöjan

Thomas Gür

Frilansskribent

I PRO/KONTRA om huruvida slöjan, eller snarare huvudduken, betyder förtryck (*Axess* nummer 4) finns det en aspekt på tvånget, eller det frivilliga valet att bära huvudduk, som varken Lisbeth Lindeborg eller Pernilla Ouis berör. Den handlar om den funktion som utträdespass ur hemmet och den lokala kontrollen, och inträdesbiljett in i offentligheten, som huvudduken har för många unga kvinnor från traditionella hem såväl bland minoriteter i Europa som befolkningsmajoriteter i de muslimska länderna.

Jag hyser inga illusioner om själva tvångets uppkomst. Det är ett manligt maktinstrument, och det baserar sig på en uppfattning av kvinnan som en, i jämförelse med mannen, mentalt svagare och därför också lättförledd och lättlurad varelse. Ytterst bygger slöj- och huvuddukstvånget på att kvinnan ses som ett ägt föremål eller en andra klassens människa, vilken männen i hennes omgivning har rätt att styra över.

DET FINNS DOCK anledning att nyansera bilden. Ty även om tvånget härrör från ett patriarkalt systems behov av att kontrollera kvinnans sexualitet, så har det i dag hos många yngre muslimska kvinnor fått en omvänd funktion. Det moderna är genomsexualiserat. Janet Jackson låter medvetet och beräknande ett bröst med stjärnglittrig bröstvårta hoppa fram under direktsändningen av Super Bowl, och prepubertala flickor sminkar sig och klär sig för att kunna blotta naveln. I en sådan miljö blir huvudduken, och den klädstil som den för med sig, både ett skydd och stundtals också en protest mot denna tilltagande sexualisering och kravet på att alltid vara attraktiv för manliga ögon.

Men det är inte av skälet att huvudduken kan utgöra ett sådant skydd som jag anser att man bör vara mot ett förbud. Den skyddseffekten är trots allt sekundär i förhållande till tvångets kontrollfunktion.

Kvinnans rättigheter och hennes sociala ställning är ett stort bekymmer för islam och för islams företrädare av i dag. Väldigt få utanför de mest fundamentalistiskt inriktade är beredda att hävda eller försvara att män och kvinnor skulle kunna ha olika rättigheter. Samtidigt kvarstår de ursprungligen fastslagna påbuden om olika behandling inom straff- och civilrätt. Ty till skillnad från sina monoteistiska kusinreligioner från samma område, judendom och kristendom, har islam inte haft en omvälvning i sin patriarkala syn på kvinnan. En sådan förändring kan å andra sidan bara komma inifrån religionen själv – från dess trosbekännare, varav hälften utgörs av kvinnor. Och muslimska feminister har redan initierat den diskussionen.

Ett förbud i offentliga miljöer eller för unga kvinnor att bära huvudduk vore ändå felaktigt därför att möjligheten att bära huvudduk, trots dess kontrollerande funktion, utgör det instrument med vilket flickor och kvinnor i patriarkala samhällen eller ur sådana minoritetsgrupper kan ta sig ut i offentligheten, gå i skolor eller arbeta utanför hemmets dörrar. Och vi vet erfarenhetsmässigt att när kvinnor når offentligheten och när de får utbildning följer också krav på lika rättigheter och lika behandling.

Huvuddukens kontrollerande funktion väger därför lätt i jämförelse med att ett förbud, vilket erfarenheterna från Turkiet visar, försvårar för flickor och kvinnor från traditionella miljöer och hem att få studera och komma ut i offentligheten. Vill man att muslimska flickor ska skaffa sig utbildning och kräva lika rättigheter bör man också vara mot ett förbud. ■

AXESS ✲ LÄSARBREV

Morot och piska i engelsk skola

Fredrik Nilsson

Visiting Research Fellow, The Institute for Advanced Studies in the Humanities, The University of Edinburgh

JAG LÄSTE MED STORT INTRESSE Inger Enkvists artikel om det reformerade engelska skolsystemet i majnumret av *Axess*. Vi borde snegla på det progressiva England, hävdar Enkvist. Men hur progressivt är egentligen England och försöken med pilotskolor? Självfallet är det lovvärt att skapa skolor i områden med hög kriminalitet och utslagning för att på så sätt ingjuta kunskap, mod och hopp hos medborgarna. Men detta torde väl vara varje skolas ambition, oavsett om vi befinner oss i England, Sverige eller något annat land. Nej, det är nog inte övergripande mål och värderingar som skiljer England från Sverige. Den stora skillnaden består kanske i *hur* det ska gå till.

I DE ENGELSKA PILOTSKOLORNA ryms element av tävling och belöning, vilket kanske inte är lika framträdande i Sverige. Enkvist använder en specifik pilotskola som exempel, en skola där "alla framgångar för eleverna och skolan firas, oavsett om det gäller sportturneringar, hundraprocentig närvaro i en grupp eller någon nationell utmärkelse". Med tävlings- och belöningssystemet får man motiverade elever, föräldrar och lärare, tycks Enkvist hävda. Men det finns också element av bestraffning i pilotskolorna som förmodas ha en motivationshöjande effekt.

I synen på vilka pedagogiska metoder som ska användas förefaller de engelska privatskolorna vara förebild för reformerna och man kan säga mycket om privatskolor i England, men progressiva är de inte.

Privatskolorna anses ofta vara en starkt bidragande orsak till avsaknaden av *commitment* och solidaritet i det engelska samhället. Enligt kritiker, såsom Will Hutton, tidigare chefredaktör på *The Observer*, odlas en stark tävlingsmentalitet på privatskolorna där rädslan för att förlora har förödande konsekvenser för samhället i stort. Världen, ofta synonym med det engelska samhället, betraktas som en spelplan där det gäller att tillskansa sig själv största möjliga fördelar på så kort tid som möjligt. Hur dessa fördelar uppnås är av underordnad betydelse, ändamålet helgar medlen. Privatskolorna har på så sätt alltid varit en utmärkt grogrund för ett kallt marknadsekonomiskt tänkande. Ett specifikt habitus har rent av odlats på privatskolorna. Metoden som använts i denna habitusformering har varit – och är – tämligen enkel: *The carrot and/or the stick*. Eleverna belönas när de varit duktiga och bestraffas om de inte varit duktiga.

I stora drag tycks den engelska skolreformen – i vilken pilotskolorna ingår – vara baserad på detta tävlingsideal och att Tony Blair, själv utbildad på det prestigefyllda Fettes College i Edinburgh, gick ännu längre än Thatcher i sin skolreformiver är inte överraskande. Privatskolan har alltid varit normen som den offentliga skolan har försökt följa. Men det är alltså tveksamt om det egentligen handlar om en progressiv utveckling eller om det är ett konserverande system som återanvänds och fulländas.

MED EN SJUÅRIG SON i det skotska skolsystemet, som inte tycks avvika på avgörande punkter från det engelska, har jag fått insikt i hur denna "reform" omsatts i praktik på Morningside Primary School i Edinburgh. Skolan finns i ett så kallat fint område i Edinburgh och anses vara en bra offentlig skola. Min son och hans 29 klasskamrater ställer sig på led utanför dörren varje morgon när skolklockan ringer klockan 8.50. Det är svårt för en del att stå still, det finns mycket spring i benen på barn. Men de fogar sig och snart sitter de, med raka ryggar, vid sina bänkar. Vid dagens slut kvart i tre lämnar de klassrummet. Springet i benen är oftast borta, en hel dag med intensivt, hårt arbete sätter sina spår. Men det blixtrar till av glädje och stolthet i ögonen hos en del. Det är de som fått belöningar av Mrs Mackel under dagen, små klistermärken där det står well done, good eller till och med excellent! Bland dem som inte fått klistermärken finns inga blixtrande ögon, såvida det inte är av ilska eller frustration. De vann inte tävlingen denna dag, de tillhör förlorarna. Om de nästföljande dag tar ut sin besvikelse på ett destruktivt sätt, genom att "sabotera" – det händer till exempel att de inte kan stå still i ledet på väg till gymnastiksalen – då vankas kollektiv bestraffning. Mrs Mackel ställer helt sonika in gymnastiken eller den populära dramaundervisningen och i stället gnuggas elevernas matematikkunskaper en extra timme. Moroten och/eller piskan.

Nu vill jag inte på något sätt framställa Mrs Mackel som en skotsk variant av Caligula i filmen *Hets*, hon är tvärtom en mycket varm person och kompetent lärare. Vad jag vill peka på är att det engelska skolsystemet inte på något enkelt sätt kan betraktas som progressivt och att övergripande mål såsom att fostra kunniga och ansvarstagande medborgare borde kunna uppnås utan primitiva disciplineringsmetoder, utan att konkurrens- och tävlingsmentalitet ingjuts som en naturlig del i ett habitus. Livet är inte en tävling utan ett äventyr. ■

TEMA:
PRESS UNDER PRESS

Illustration: Claes Jurander

Journalistiken anpassar sig till vad som efterfrågas, men den handlar inte alltid för det allmännas bästa. Mediernas roll i demokratin bör omprövas.

Sidorna 14–26

Maktens väktare lämnar demokratins torg

REPORTAGE/ Journalistikens villkor. Journalisternas svängrum och självständighet avgörs av den politiska kultur som de verkar i. I Sverige, Frankrike, Italien och Storbritannien har det fria ordet olika ställning och det finns nu anledning att omvärdera mediernas betydelse för demokratin.

DEMOKRATIER BYGGER på antagandet att fria massmedier är nödvändiga för deras existens. Om inte medierna fritt kan rapportera, undersöka och kommentera i enlighet med självständigt framtagna och självständigt organiserade redaktionella normer och praktiker, kan folkstyret inte överleva. Det tycks finnas ett nära samband mellan mediernas frihet och graden av demokrati. Stabila demokratier som Sverige har oberoende medier, partiella demokratier som Ryssland har en del oberoende medier, medan auktoritära marknadsstater som Kina har medier som aldrig på allvar kritiserar staten eller det styrande partiet, men ändå blivit mer variserade. Totalitära stater som Turkmenistan har underdåniga medier.

Det finns nu skäl att omvärdera dessa antaganden. Undersökningar som jag har gjort tidigare i år i Europa och USA (med bistånd från Ax:son Johnson-stiftelsen) visar på tendenser som kanske kan få oss att än en gång begrunda antagandet att fria medier är lika med ett fritt samhälle. Det är inte så att vi inte behöver oberoende medier för att kunna bevara fria samhällen, det gör vi. Men i demokratier där medierna har fungerat i årtionden eller i vissa fall i århundraden verkar det som att medierna inte alltid verkar till fördel för den representativa demokratin.

Den mest uppenbara anledningen till att vi bör omvärdera våra antaganden är att mediernas makt har ökat ofantligt. I alla utvecklade länder är tv-tittande och datoranvändning människors viktigaste sätt att använda sin fritid. Tidningarna har, trots fallande upplagor i de flesta utvecklade länder, i många länder blivit mer polemiska, mer påträngande och mindre intresserade av

Av
John Lloyd
Chefredaktör för
Financial Times Magazine

Översättning:
Henrik Celander

politiska frågor, mer intresserade av politiska skandaler. Mediernas roll för att hålla samhället välinformerat har genomgått enorma förändringar. I dag finns mycket mer information tillgänglig på internet, men statliga och kommersiella tv-kanaler och (i mindre utsträckning) radiostationer erbjuder mindre av denna information och fungerar mycket mera sällan som medium för parlamentariska och andra debatter i sina samhällen. De föredrar att konstruera sina egna versioner av verklighet, fantasi och till och med egna valmöjligheter (som i *Big Brother* och andra program där publiken får rösta om utgången, till exempel genom att utesluta en deltagare från spelet).

Denna makt manifesterar sig dock på olika sätt. I en del länder, som Sverige och Storbritannien, där medierna har blivit mäktigare i förhållande till det politiska systemet, försöker politiker att arbeta med dem eller retirerar inför dem. I andra samhällen, som Frankrike och Italien, fortsätter politikerna antingen att dominera situationen (Frankrike) eller så har de, som i det alldeles speciella fallet Italien, lyckats fläta samman politik och medier så att de bildar ett nät av mjuk makt.

De tre fall som behandlas i denna artikel handlar alla om avancerade, välmående, västeuropeiska stater. Deras medier uppvisar gemensamma tendenser. Det är inte lika självklart för dem att vara hänsynsfulla, utan de är mycket mer intresserade av att vara underhållande. Samhällena har, utifrån sina respektive traditioner, reagerat på olika sätt.

SVERIGE TYCKS ha en mediekultur som, jämfört med andra, är måttfull.

– Politiker klagar inte så mycket över tv, säger Malte Andreasson, planeringschef på TV 4, den största kommersiella kanalen.

– Det blev inte så mycket ståhej när vi gick över till tabloidformat, säger Gunnar Strömblad, verkställande direktör för *Svenska Dagbladet*.

– Debatten om public service är inte så livlig, eftersom vi har public service-sändningar och folk anser att det fungerar, säger Ove Joanson, styrelseordförande för Sveriges Radio.

Den vanligaste anklagelsen, som har flera decennier på nacken, fast man hör den oftare utomlands eller från utlänningar än från svenskar, är att den på det hela taget vänsterorienterade mediekulturen, genomsyrad av socialdemokratiska värderingar, diskriminerar högern och näringslivet. Det senare påståendet är, med tanke på det generellt sett goda tillståndet för Sveriges företagssektor, svårare att styrka än det första, men inte heller det första har särskilt många anhängare i Sverige.

Den vassaste kritik jag fick höra kom faktiskt från vänster. Jan Ekecrantz, som är professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Stockholms universitet, sade:

– Idén om det gemensamma bästa i etermedierna har nu mer eller mindre försvunnit. Den nya idén är att public service ger enskilda individer ur allmänheten vad de vill ha. Det är fortfarande ett viktigt ideologiskt begrepp för att göra motstånd mot kommersialiseringen av systemet, men det har inte mycket kraft.

När jag frågade Malte Andreasson vad hans kanals åtagande för public service är värt sade han: "Vi gör kanske inte så många dokumentärer. Ibland sänder vi tyngre material på bästa sändningstid men vi försöker göra dem lättillgängliga. Vi gjorde en undersökning av Estonias förlisning i tre delar. Vi har bara ett veckomagasin för aktuella händelser, som är en timma långt, men det sänds klockan nio, på bästa sändningstid."

Andreasson framhöll att även om förpliktelsen att sända public service i kanalens koncession är vagt, skulle han och de andra ansvariga redaktörerna aldrig producera ett utbud där det inte fanns någon sorts åtagande att sända nyheter och aktualitetsprogram. Men kanalen var i färd med att utvidga utbudet av underhållning, inte av aktualitetsprogram. Den hade utökat med en ny kanal, TV 4+, som riktar sig till unga tittare och stod i begrepp att lansera TV 4 Film, en kanal för betalfilm som skall konkurrera med utländska filmkanaler. Andreasson, en seriös och försiktig man, är ett exempel på vad Ekecrantz menade med sjunkande standard.

Ekecrantz ansåg att tv-programmen numera till större delen var falska, att politiken hade blivit sämre på grund av aggressiva, respektlösa

intervjuer och att politikerna förnedrade sig själva genom att apa efter kändisar – han exemplifierade med statsminister Göran Persson som uppträtt i ett matlagningsprogram. Han sade att en av de allvarligaste skandalerna var när det blev känt att Erik Fichtelius i hemlighet hade spelat in långa intervjuer med statsminister Persson, som skulle användas när denne hade lämnat sin post. För mig som just kommit från Italien, där premiärministern kan se till att den statliga televisionen gynnar hans egna kanaler, verkade det nästan komiskt överdrivet.

Men svenska medier uppvisar två tendenser som på grund av landets ringa storlek och de viktigaste kanalernas och tidningarnas kompakta karaktär är tydligare här än någon annanstans. De visar hur även medier som fortfarande bevarar ett public service-åtagande i ett land som passionerat omfattar sådana värderingar tvingas eller tvingar sig att följa andra linjer än de som drogs upp av deras grundare och av politikerna – linjer som bestäms av vad marknaden uppfattar som allmänhetens förväntningar.

DEN FÖRSTA TENDENSEN kan exemplifieras med en incident som alla nämner när man frågar om kontroverser inom medierna, SVT:s *Uppdrag Granskning*s reportage från valstugor i september 2002, som med hjälp av dold kamera ansåg sig kunna avslöja en rad lokalpolitikerns fördomsfulla inställning till invandrare. Reportaget pekade ut moderaterna och lät, enligt Kari Andén-Papadopoulos, forskare vid JMK vid Stockholms universitet, som skrivit en bok om incidenten, förstå att "partiet hade blivit rasistiskt över en natt". Valresultatet visade inte att rädsla för invandringen – som i Danmark och Norge – hade resulterat i många röster för populistiska högerpartier. Tvärtom visade det en markant minskning för moderaterna, och ett löjligt litet antal röster för extremhögern.

*Uppdrag granskning*s reporter Janne Josefsson lyckade sätta dit ett antal politiker och placera dem i rampljuset, där deras långtifrån principfasta reaktioner skoningslöst granskats i ett reportage som underförstått fördömde alla dem som inte uttryckligen tog avstånd från rasismen. Men Andén-Papadopoulos menar att liv och politik inte kan bedömas på det viset. Att man inte alltid kan hantera farhågor och rädslor för främmande människor med svar från den liberala handboken. Att undanflykter, kompromisser och till och med instämmanden inte nödvändigtvis innebär att politikerna är en samling rasister. Ett sådant resonemang, menar hon, pekar på nödvändigheten att förstå vad som sker i politiska processer. Att dessa

Uppstickare. Stenbecksfären spräckte tv-monopolet genom att börja sända TV3 från London. I dag utmanar Cristina Stenbeck tidningsdrakarna med sin gratistabloid *Metro*. Foto: Scanpix

genom små steg fram och tillbaka avdramatiserar och lugnar och hellre bör bedömas på grundval av vad de uppnår än utifrån sitt förlopp. Josefsson målade upp en bild av tunt maskerad rasism som avslöjats, ändå blev resultatet att det socialdemokratiska partiet, som stöder integrering av invandrare i vad som varit ett i etniskt avseende i stort sett monolitiskt samhälle och till och med positiv särbehandling på vissa områden för de nya svenskarna, stärkte sin ställning. Borde inte en ansvarskännande redogörelse försökt foga samman dessa två verkligheter och göra dem begripliga?

Frågan, som behandlades med en blandning av allvar, godtycke och trots – i det andra lägret fick Josefsson en fin utmärkelse av sina likar för programmet – pekar ovanligt tydligt på den svårnavigerade terrängen mellan mediernas moral och politiska lösningar. Mediemoralen är lättköpt. Man håller fram en princip som de flesta liberalt sinnade människor skulle instämma i oavsett om de står till vänster eller till höger, i detta fall att "rasismen är ond", och de som avviker från principen fångas som flugor på ett flugpapper och hängs ut till beskådande. Det är inte lätt att finna lösningar för å ena sidan dem som ser sig själva som infödda och å andra sidan för dem som kommer utifrån och söker medborgarskap, tillflykt eller arbete i landet. Om det skall vara framgångsrikt måste det ske genom en serie steg fram och tillbaka, som åtföljs av många kompromisser på ett vardagligt plan. Det är möjligt att Josefsson avslöjade ett hav av dold rasism, men det svenska valresultatet tyder inte på det. Konflikten mellan "rena" medier och "smutsig" politik är en konflikt som alla mediekulturer använder till sin fördel. Det är just den sortens berättelse som medierna borde tvivla på mer än vad vi vanligtvis gör, inte därför att man inte kan hålla fram principer, utan därför att verkligheten kan utforskas mera ingående.

DEN ANDRA TENDENSEN gäller pressen. Sverige har gått i bräschen för gratistidningar, som varje morgon finns tillgängliga för pendlare, både i Sverige och på andra håll i Europa. Dagstidningen *Metro* lanserades 1995 och fick hösten 2002 sällskap av en annan gratistidning, *Stockholm City*. Bägge tidningarna säger sig ge en fullständig nyhetsbevakning. Den svenska *Metro* ger i likhet med varumärket *Metro* överallt där det har lanserats "raka nyheter" som till största delen hämtats från telegrambyråer eller andra nyhetsbyråer – även om kolumnister och specialartiklar har börjat förekomma i den svenska versionen.

Gratistidningarna har haft en snabb och dramatisk inverkan på de stora tidningarna i Sverige, både på kvalitetstidningarna *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* och på kvällstidningarna *Aftonbladet* och *Expressen*. De har inte påverkat deras upplagor så mycket, åtminstone inte än, men de har tagit en stor del av de rubrikannonser som de är beroende av, och det i en omfattning som med råge överstiger de belopp som tidningarna redan förlorar till internet. Detta har slagit hårdast mot *Svenska Dagbladet*. Gunnar Strömblad berättade för mig att tidningen stod inför den största ekonomiska utmaningen någonsin, trots att tidningen under det gångna året hade gått med vinst, skurit ned sina driftskostnader med 25 procent, upphört med prenumerationer till nästan alla områden utanför Storstockholmsområdet (Sveriges storlek och lilla befolkning innebar att distributionskostnaderna översteg intäkterna från prenumerationsavgifterna) och ändrat storlek från fullformat till tabloid, en förändring som visat sig vara populär. Strömblad hade dessutom insisterat på att han skulle vara jämbördig med chefredaktören. Han sade att den tid när mäktiga chefredaktörer dikterade en tidnings hållning och nyhetsbevakning och lät chefer längre ned i hierarkin ordna upp konsekvenserna var förbi:

– Chefredaktören måste ha frihet att välja vad han vill att tidningen ska bevaka, men han måste göra det med insikt om de ekonomiska konsekvenserna. Jag måste planera för tidningens ekonomiska framtid, samtidigt som jag respekterar det redaktionella oberoendet.

Men trycket blir bara värre, sade han. Utmaningen skärptes avsevärt när *Metro* lanserade en bostadsbilaga som man påstod sig ha levererat till varje hem i Storstockholmsområdet. Det initiativet raderade så gott som ut den lukrativa marknaden.

– Det finns ett mera oroande inslag bakom detta, berättade Strömblad. När jag träffar annonsörer säger de: "Jag tycker om gratistidningar för de har inte så mycket tråkiga nyheter!" Med andra ord säger de: gratistidningarna erbjuder oss en trevligare redaktionell miljö för våra produkter. Det är svårt att bygga upp en redaktion och dyrt att

hålla den i gång. Det krävs hårt arbete för att gräva fram och kontrollera nyheter. Om annonsörerna inte längre värdesätter nyheter, analys och debatter så är det ett mycket stort problem. Det är självfallet dåligt för oss men det är också dåligt för demokratin. Vi spelar en viss roll i Sveriges demokratiska liv. Vem skall göra det här om inte vi gör det? Denna tendens är tilltagande och folk har inte insett det än.

Svenskar uttrycker sin oro över gemensamma politiska frågor lika publikt som människor i varje annan kultur som jag har stött på och deras farhågor är både fruktbara och adekvata. Fallet med det granskande tv-programmet och dagstidningarnas tillbakagång pekar båda på ett akut och nytt dilemma för medierna – så nytt att de flesta människor, till och med i medierna som Strömblad sade, inte har lagt märke till det än. Tidningarnas tillbakagång är bara till en del en tillbakagång för eller en spridning av reklammarknaden. Det är också ett uttryck för ett ifrågasättande av det förnuft som har tagits emot ovanifrån, en tilltagande skepsis gentemot journalistiska konventioner, ett krav på större insyn. Vid ett seminarium om medier som jag deltog i under våren 2003 ritade *Guardians* chefredaktör, Alan Rusbridger, en serie figurer för att visa en aspekt av hans egen tidnings historia under de senaste åren. Den första visade en kärna av förståsigpåare som sänder ut sitt budskap till läsarna, vilka tar emot det och någon gång skriver en insändare. Den sista visade ett virrvarr av förvirrade rörelser inom en cirkel, med ett antal människor i mitten som av en diskussionslysten läsekrets hade tvingats att fundera över sitt eget budskap. *Guardian* har inte förlorat sin förkärlek för opinionsbildning, och det är nog bra, men för dess chefredaktör omges tidningens budskap inte längre av samma högtidlighet som förr, utan existerar på en marknadsplats med konkurrerande åsikter som möjligen kan rangordnas efter sin övertygande kraft, men inte längre kan avfärdas.

Det är en framtid som kan innebära slutet för många tidningar och till och med slutet för tidningar. Det kan också innebära ett framsteg för demokratin och för folkligt engagemang.

FRANSK journalistik har stolta anor. Men många franska journalister berättade för mig att den har drabbats av en samförståndskris, och några av de exempel som de anförde ger den tolkningen ett visst stöd. Den franska journalistiken måste förhålla sig till en stat och till ledande politiker och höga ämbetsmän som har en mycket starkare ställning och är mycket säkrare på sina rättigheter, privilegier och värdighet än i exempelvis Storbritannien och – åtminstone i förhållande till medierna – Förenta staterna och Tyskland.

Tidningsstånd. I framtiden kanske det inte finns så många tidningar att välja mellan. Foto: Corbis/Scanpix

Det finns ett exempel som visar detta bättre än något annat. Den 14 juli varje år intervjuas den franske presidenten i tv av två journalister. Allting kring detta evenemang framhäver statens dominerande ställning. Presidenten intervjuas på statens viktigaste årsdag i ett rum i Élyséepalatset, hans officiella residens. Han väljer intervjuarna. Det står i skarp kontrast mot den brittiske premiärministern som sällan blir intervjuad på Downing Street och ibland, som för en tid sedan, ställs inför en publik av väljare som valts ut för sin skepsis. Dessutom är det brukligt att journalisterna bara ställer en fråga i varje ämne när de intervjuar presidenten, och detta gäller vanligtvis även för intervjuer med premiärministern eller andra ministrar. Intervjuaren kan således ställa en svår eller känslig fråga till presidenten, men det förekommer inte några uppföljningsfrågor. Den brittiske premiärministern intervjuas på mediernas territorium och på deras villkor. Den franske presidenten intervjuas på sitt eget territorium och på sina villkor.

Oavsett dess form är intervjun oerhört viktig för politikern, eftersom den, bortsett från tal, (som sällan kommer att sändas eller refereras i sin helhet), är det viktigaste tillfället att tala direkt till väljarna. När franska politiker och andra offentliga personer intervjuas i en tidning återges frågorna och svaren, ibland fullständigt och alltid så att de viktigaste punkterna får en framträdande plats. I fallet *Le Monde* får den intervjuade se intervjun och göra ändringar i den innan den publiceras och detta är något som efterliknas på andra håll. I Frankrike – och annorstädes – har politikerna bevarat kontrollen över intervjun. I Storbritannien är det journalisterna som bestämmer. I tidningarna och i radio- eller tv-sändningarna använder man vanligtvis bara den del av en lång intervju som stämmer överens med den bild som nyhetsinslaget vill förmedla.

Detta visar att en viktig egenskap för journalistik som är till fördel för offentliga personer även kan vara till fördel för publiken. Det brittiska sättet att hantera intervjuer är i regel inte att återge dem ordagrant i form av frågor och svar, utan att finkamma svaren efter de mest iögonenfallande kommentarerna och avslöjandena och sedan använda dessa för att bygga upp en nyhetsartikel. Detta tillvägagångssätt lyfter fram det som journalisten anser vara det intressantaste i intervjun men låter inte den offentliga personen, på det sätt som hon eller han skulle önska, presentera de politiska initiativ, program och åtgärder enligt vilka hon eller han sedan kommer att försöka handla, vilket begränsar, ibland dramatiskt och på ett orättvist sätt, intervjuns spännvidd. Den offentliga personen berövas möjligheten att förklara, en förlust som de flesta brittiska journalister anser fullt godtagbar. Men allmänheten berövas en möjlighet att förstå och ta ställning till de förklaringar som ges till politiska initiativ.

Formella intervjuer med politiska ledare är naturligtvis bara en del av den politiska bevakningen. Men i Frankrike står de troligen för en mindre del av den än i andra viktiga länder. Françoise Fressoz, den främste politiske reportern på dagstidningen *Les Echos*:

– Den franska politiska journalistikens förbannelse är det tysta samförståndet mellan den politiska klassen och de politiska journalisterna. De lever, arbetar, semestrar och äter tillsammans och ibland ligger de med varandra. Jag hade varit ekonomireporter på *Libération* och var van vid pressmeddelanden, fakta, siffror. När jag blev ombedd att syssla med politik häpnade jag över den stora förtroligheten mellan de två grupperna, politiker och journalister.

– Det viktigaste problemet är vanan att använda uttalanden som görs off the record. Man kan gå på en presskonferens och få höra en massa officiellt snack som inte betyder så mycket. Man kan träffa en politiker och äta lunch tillsammans och vid slutet av måltiden, när han har slappnat av, kanske han berättar en massa som du inte kan tillskriva honom, kanske är det sant, kanske inte. Nicolas Sarkozy, den populäre och framträdande inrikesministern i Jean Raffarins center-högerregering, gav en förtrolig intervju off the record till reportrar från *Paris Match*, i vilken han kritiserade den japanska sporten sumobrottning som en andefattig verksamhet – en sport som president Jacques Chirac är

mycket förtjust i. *Paris Match* såg en chans att elda på den tydliga rivaliteten mellan Chirac och den yngre pretendenten Sarkozy och tryckte historien, varpå Sarkozy omedelbart förnekade att han hade sagt det. Och det var tidskriften som ansågs ha handlat fel, inte han.

KANSKE ÄR DET därför att de inte behöver bekymra sig så mycket över en press som inte väsnas så mycket som franska politiker inte anställer journalister som presschefer eller sköldar. Brittiska politiker gör det i allt större utsträckning. Alastair Campbell, premiärminister Blairs informationschef, började som sensationsjournalist och politisk kommentator för tidningsgruppen kring *Daily Mirror*. Philip Bassett, talskrivare och strateg för Downing Street, hade varit journalist på *Financial Times*, *Times* och BBC. John Williams, som 1999 blev utrikesdepartementets informationschef, hade skrivit för *Evening Standard* och *Daily Mirror*. Martin Sixsmith, informationschef på hälsovårdsministeriet (som han i bitterhet lämnade efter en intern strid 2002), hade varit BBC-korrespondent. Sian Jarvis, hälsovårdsministeriets informationschef sedan 2001, hade varit tv-reporter. Deras franska motsvarigheter är i regel statstjänstemän eller diplomater. Någon gång händer det att en minister anställer en pr-konsult som mediechef. Detta återspeglar en markant skillnad. De som arbetar med public relations i Storbritannien är intresserade av dagens eller morgondagens rubriker eller nyhetsbulletiner och gör vad de kan för att dessa skall vara till fördel för regeringen, eller försöker åtminstone göra sitt bästa för att begränsa skadorna. Deras franska kolleger har i uppdrag att lära känna de journalister som är viktiga för deras arbetsgivare, ta dem med på resor, bjuda in dem till olika evenemang, tala med dem om olika projekt som ministern är intresserad av. Fransmännen anser sig inte behöva något dagligt skydd. Det gör britterna.

SOM PÅ ANDRA HÅLL oroar sig eliten över populismen i medierna – i synnerhet elitmedierna. Erik Izraelewicz, ansvarig för ledarsidan på *Les Echos*, säger:

– Denna klyfta mellan tidningar för eliten och en tv som vänder sig till massorna är farlig, eftersom den kan bidra till en sorts populism och i Frankrike är det lätt hänt.

– Mängder av människor här läser inte några tidningar, säger Patrice de Beer, ledarskribent på *Le Monde*. De har tv. Televisionen har också börjat fokusera på samhälle och populärkultur – precis som nyheterna. Den blandar populärkultur och aktualitetsprogram. Den sätter en speciell agenda. Se bara på de senaste valen, då tv satte strålkastarljuset på brottsligheten, invandringen och innerstadskvarteren. Det ger människor en föreställning om att samhället är farligt, fullständigt fördärvat. Det får dem att vända sig bort från det offentliga livet. Det hjälper extremisterna.

Denna insikt om problemet är inte något som i någon större utsträckning driver den nuvarande regeringen. Den driver dock fortfarande mittenvänstern. Catherine Tasca, som var kultur- och kommunikationsminister i vänsterregeringen från 2000 till 2002, säger att radio och tv fram till 1970 var "Frankrikes röst". Därefter kom det en period då vänstern och högern stred om privatiseringar, reglering, skapandet av nya kanaler som Arte, den fransk-tyska kanalen för kultur och aktualitetsprogram. Nu undrar hon om "nästa period kommer att vara en tid när man överger public service?" Den före detta ministern håller med tidningsjournalisterna:

– I de statligt ägda kanalerna finns det en allt större brist på vilja bland programmakarna att utveckla program som tydligt och uttryckligen är avsedda för public service. Alltför ofta jagar de tittarsiffror, besatta av de jämförelser som görs mellan tittarsiffrorna för deras program och dem för de privata kanalerna, och nöjer sig med att upprepa beprövade grepp från utlandet eller från de kommersiella kanalerna i Frankrike.

En fransk diplomat med stor erfarenhet av brittiska medier sade att han hade blivit överraskad av att tabloidtidningarna har så mycket makt i England och att de är så respekterade. Trevor Kavannagh, politisk redaktör för *the Sun*, är en viktig man. Han var den förste som fick en intervju med Michael Howard, som valdes till ledare för det konservativa partiet 2003. En annan påtaglig skillnad är också den relativa avsaknaden av respekt. En journalist i Frankrike som intervjuar en minister förväntas hålla sig inom vissa gränser, följa vissa regler, både i sitt uppträdande och när det gäller hur intervjun används.

Politiken hade omformats på ett helt och hållet modernt sätt på grundval av tidens mäktigaste kraft, massmedierna.

Det franska fallet tycks peka på farorna med en stat som är så stark att den kan tillåta sig en nedlåtande hållning gentemot journalister och journalistik. Trots den centrala plats som *Le Monde* har, som liknar den som *Times* hade i det brittiska samhället, bortsett från att den alltid står till vänster, kan politikerna strunta i pressen och behöver inte oroa sig så mycket för tv. Och när det händer så berövas medierna den makt de har i anglosaxiska samhällen. De påståenden om korruption som skockar sig kring president Chirac och plågar fransk politik på alla nivåer rapporteras och diskuteras, men medierna lyckas sällan sätta dit någon, vilket brittiska medier har lyckats med på väsentligt svagare faktaunderlag. För att medierna skall spela någon roll måste den politiska världen och samhället som helhet tillåta dem att göra det.

SEDAN 1994 har antingen regeringen eller oppositionen i Italien letts av en mediemagnat – Silvio Berlusconi, ägare till Mediaset, landets största mediekoncern. När han under en kort tid var premiärminister 1994, och blev det på nytt 2000, med en stor och uppenbarligen stabil majoritet, ägde han de tre tv-kanalerna i Mediaset och fick makten över RAI, den statliga televisionen, också den med tre kanaler.

– När en ny regering tillträder tar den makten över RAI. Förändringen är total och omedelbar, säger Gad Lerner, sedan länge presentatör av aktualitetsprogram, numera på La Sette (kanal 7), en mycket liten kanal och den enda nationella kanal som står utanför RAI:s och Mediasets duopol.

Italien lyckades uppnå stabilitet efter kriget genom att utveckla en försiktig och, jämfört med dess närmaste förflutna, civiliserad balans mellan de politiska krafterna, i vilken medierna spelade en central roll. De antikommunistiska, och antifascistiska, kristdemokraterna dominerade efterkrigstidens politiska landskap och RAI:s enda tv-kanal var konservativ, anständig och katolsk. Det förblev den till sextiotalet när en andra kanal tillkom, en tredje kom på åttiotalet. I en anda av att ta med de andra partierna "gav" man dessa kanaler till socialisterna (RAI 2) och kommunisterna (RAI 3). Den första kanalen förblev både den mest officiella och den populäraste, den andra var lite mera okonventionell, lite trendigare, den tredje mer intellektuell, socialt engagerad, vänsterorienterad. Alla var de, i större eller mindre utsträckning, tämligen formella, åtminstone verkar det så i efterhand.

Sammanbrottet för efterkrigstidens politiska system i början av nittiotalet ledde till att en ny person och en ny kraft kom till makten – Berlusconi och hans nybildade parti Forza Italia. År 1993 informerades den förre premiärministern Giulio Andreotti – som flera gånger hade varit Italiens premiärminister – om att han stod under utredning för förbindelser med maffian. Året därpå vann Berlusconi valet med Forza Italia, som hade skapats bara några månader tidigare, med stöd av allianser med det separatistiska partiet Lega Nord och det centralistiska Alleanza Nazionale, det parti som de tidigare fascisterna hade omvandlat sig till. Partiet lanserades med en videokassett, som hade spelats in vid Berlusconis villa och visades både på hans egna kanaler och på RAI:s, i vilken han sade att "en 'friheternas pol' måste träda fram som motsats till vänsterkartellen, en pol som kan locka till sig det bästa av ett ärligt, förnuftigt och modernt Italien". Grundtankarna hade till största delen valts ut av marknadsföringsexperter.

Politiken hade omformats på ett helt och hållet modernt sätt på grundval av tidens mäktigaste kraft, massmedierna. Den journalist som står närmast den italienska mediemaktens centrum är Giuliano Ferrara, en tidigare kommunist, minister (för relationer med parlamentet) i Berlusconis första regering 1994, som erbjöds att bli kulturminister i hans andra regering men föredrog att driva *Il Foglio*, en opinionsbildande dagstidning med polemik och personangrepp (den stöds av Berlusconi genom hans hustru), en unik cocktail som nära speglar hans egen syrliga, utmanande stil.

– Den fullständiga ödeläggelsen av partisystemet lämnade ett tomrum som till en början fylldes av journalistik, säger Ferrara, men det var oundvikligt att man förr eller senare skulle få politik igen. Och bara en entreprenör som hade skapat ofantliga rikedomar och hade televisionen bakom sig kunde gå ut och samla ett parti, förlora ett val och sedan komma tillbaka en andra gång. Systemet tillintetgjordes när domarna sa att Giulio Andreotti var en maffiaboss och Bettino Craxi (före detta socialistisk premiärminister) var en tjuv, och sedan föll Berlinmuren och kommunisterna förlorade sitt existensberättigande. Då trädde Berlusconi in på scenen för att bevara friheten.

Jag frågade om det inte är fel att en man som har så mycket politisk och ekonomisk makt samtidigt är så dominerande inom både privata och statliga medier.

– Det stämmer. Det är en förskräcklig anomali, men det fanns inte något annat alternativ.

För Ferrara – som fortfarande beskriver sig som marxist "i mitt sätt att tänka" – finns det inte något fast underlag för oberoende, utan bara ett underlag som förändras med olika hastighet. I Italien anser han att det förändras oerhört snabbt.

– Jag tror inte att det finns något fullständigt oberoende. Det kan bara finnas relativt oberoende. I den

anglosaxiska världen – och kanske till en del i Tyskland och Spanien, men mycket mindre i Frankrike och Italien – finns det en journalistik som är ganska oberoende. Journalistiken i de anglosaxiska länderna är oberoende av tradition och framför allt på grund av marknaden, för att den står fri i förhållande till regeringen och på grund av äganderätten. Journalistik och yttrandefrihet garanteras i artikel 21 i Italiens konstitution, men det är en frihet av det slag som John Stuart Mill talade om, en frihet som bara existerar som ett ideal. Den etablerar inte de materiella förutsättningarna för frihet. Man kan faktiskt inte ha någon form av oberoende som journalist i Italien – och därför bestämde jag mig för den enda möjligheten att vara så oberoende som möjligt och det var att delta i politiken, att deklarera min ståndpunkt, som är att Berlusconi är det bästa av alla möjliga alternativ.

Ferrara har rätt när det gäller oberoendet. Ingen journalist kan vara oberoende om inte de politiska omständigheterna i det land där hon eller han arbetar medger det. Eftersom grundvalen är så begränsad för ett oberoende av det slag som finns i anglosaxiska länder – vilket är mer begränsat än han tycks föreställa sig, i synnerhet när tidningar och tv-kanaler ägs av personer med en egen politisk agenda, som Rupert Murdoch – kan det mycket väl vara så att man måste välja den boss man anser bäst. Den som tar ställning är ärlig mot sig själv och andra i fråga om begränsningarna.

ITALIEN TYCKS HA tagit ledningen när gäller att blanda tv och politik, och det har gått så långt att oppositionspolitiker har börjat tro att televisionen är politik. Innan Berlusconi gav sig in i politiken hade han varit den enskilt viktigaste faktorn bakom italienarnas förändrade världsbild. Detta delvis därför att han förändrade deras språk.

– Språket blev, säger Paolo Gentiloni, parlamentsledamot för den centristiska partigruppen Margherita och dess pr-strateg, det språk som används i reklaminslag (*spots* på italienska), rakt på sak och populistiskt, det språk som människor skulle kunna tala och efter en tid talade.

Italiensk tv är troligen den mest politiserade televisionen i någon demokratisk stat. Televisionen (och följaktligen ägande eller kontroll av televisionen) har ett ofantligt inflytande på de politiska preferenserna. Under några år efter kriget var analfabetismen högre i Italien än i de flesta andra europeiska länder. Många människor gick från en tillvaro som icke läsande till tv-åldern utan att passera över tidningar. Detta kan till en del förklara varför det aldrig har utvecklats någon kvällspress i landet. När detta kopplades samman med det faktum att tv-kanalerna hade till uppgift att stödja den ena eller den andra av de stora politiska tendenserna i landet, skapades inom kort en situation som inte har någon motsvarighet i något annat stort västland. Televisionen blev en direkt politisk aktör. Man valde kanal utifrån politisk tendens eller tradition.

Detta fördes vidare från RAI:s monopol till Berlusconi-perioden. Hans tre Mediaset-stationer, i synnerhet flaggskeppet Canale 5, ansågs och anses stödja hans politik, till och med när de eller deras presentatörer uttryckligen inte gör det. Mario Cuperlo, som har hand om kommunikationsfrågorna inom vänsterdemokraterna, det största oppositionspartiet, säger:

– Det största problemet med Berlusconi och hans tv-kanaler är att han i själva verket är deras chefredaktör. Han levererar en ström av budskap som direkt handlar om politik men även om tv. I fråga om intressekonflikten, att han både äger och kontrollerar tv-stationer och samtidigt är regeringschef, säger han: "Det finns inte någon konflikt. Mina kanaler är olikartade. Jag har journalister från vänstern som arbetar för Mediaset. Jag har en satirshow som går mycket hårt åt mig." Men det är inte det saken gäller. Forskningsresultat visar att två av tre av dem som tittar på Mediaset stöder honom. Det spelade inte någon roll att det även finns journalister som är emot Berlusconi.

Ingen journalist kan vara oberoende om inte de politiska omständigheterna i det land där hon eller han arbetar medger det.

Denna makt att använda televisionen för politisk mobilisering har sina begränsningar. Berlusconi använder inte sin ställning som ägare och sin politiska makt på det sätt som auktoritära stater har gjort och fortfarande gör. RAI 3 är fortfarande vänster. Mediasets Canale 5 kan vara kritisk mot regeringen och mycket av det som visas på hans kanaler (och på RAI) är detsamma som det som visas i andra länder i väst: drama, tvåloperor, lekprogram, olika pratshower, konsumentrådgivningsprogram och så vidare. Politiker och kommentatorer från vänstern blir intervjuade, en del av dem är små celebriteter. Både Mediaset och RAI sänder nyheter som är besvärande för Berlusconi.

Men sammanflätningen av tv och politik, som i Italien har gått längre än någon annanstans, innebär att det inte finns någon fråga rörande tv eller den politiska bevakningen i dess mest vidsträckta bemärkelse som undgår misstankar om en intressekonflikt. Personer i ledande ställning på RAI, som föredrog att inte framträda med namn, berättade för mig att Berlusconis folk utsätter bolaget för påtryckningar av två slag: för det första att se till att dess program ligger efter Mediasets i tittarundersökningarna och, för det andra, att rubriker och presentationen av nyheterna återspeglar regeringens prioriteringar.

Även om han skulle vilja det kan Berlusconi inte undkomma de konflikter som hans högst speciella position har skapat för honom. Han är den dominerande figuren och det dominerade politiska problemet i Italien. Han är viktig även utanför Italien eftersom han kan vara en sorts fingervisning om framtiden.

Den överväldigande makt som Berlusconi har mobiliserat kan kopieras på andra håll. Det sker redan i Ryssland, där en för Ryssland relativt mild form av auktoritärt styre nu håller på att ersätta många av det civila samhällets späda institutioner och där presidentmakten i Kreml tar ett allt fastare grepp om de demokratiska institutionerna – parlamentet, den verkställande makten och den dömande makten. Den nära vänskapen mellan Berlusconi och president Vladimir Putin är en vänskap mellan två män som har insett att så länge som man kontrollerar massmedierna så kan man låta de intellektuella polemisera och muttra bland sig själva. Det finns gott om små tidskrifter i Italien – *MicroMega*, *Reset*, *IlalianiEuropei*, *Rinascita*, *Il Mulino* – som kan vara fantastiskt stimulerande men har upplagor på mellan 5 000 och 15 000 exemplar. Det finns även ett antal stora dagstidningar – *Corriere della Sera* i Milano, *La Repubblica* i Rom, *La Stampa* i Turin – som har nationell räckvidd och är antingen kraftfullt (*Repubblica*) eller återhållsamt (*Corriere*) kritiska mot Berlusconi. Men de når bara mellanskikten och i tidningsstånden konkurrerar de med den konservativa *Messaggero*, den höger-liberala *Libero* samt *Giornale* och *Foglio*, vilka båda ägs av familjen Berlusconi.

TELEVISIONEN KOMMER alltid att vara frestad av populismen, därför att den är populärare och därför att tittarsiffrorna visar att tv har mycket bättre kontakt med folket än de intellektuella med sina små tidskrifter eller till och med den bildade medelklassen med sina mångordiga dagstidningar. Den offentligt finansierade televisionen undgår inte heller frestelsen. Italien och Storbritannien har de mäktigaste statliga tv-bolagen i den demokratiska världen, men marknadens logik har tvingat dem att ta strid mot de kommersiella tv-kanalerna – för BBC:s del en strid som man under slutet av 1990-talet och början av 2000-talet faktiskt vann.

I rika länder måste televisionen fortfarande konkurrera med dagstidningarna. I länder som Förenta staterna, Storbritannien och Tyskland överväger tidningarna fortfarande bland opinionsbildare och de politiska klasserna, som inte ser så mycket på tv och då bara nyhetsprogram. I många utvecklingsländer är televisionen mycket mäktigare än tryckta medier, vilka antingen aldrig lyckats förvärva ett anseende som oberoende eller som godkända av regimen eller, som i Ryssland, bara blir lästa av ett fåtal. Och i de länder där dagstidningarna har övertaget sjunker deras upplagor långsamt men stadigt.

I sin granskande bok om massmedierna i USA säger *Washington Post*-journalisterna Leonard Downie och Robert Kaiser att de tror att tidningarnas nedgång på lång sikt är oundviklig, eftersom de inte kommer att kunna behålla tillräckligt mycket av sina annonsintäkter: "Om tidningarna förlorar sin ekonomiska bärkraft kommer de inte ha råd med de stora redaktioner som krävs för att bevaka nyheterna på ett tillfredsställande sätt [...] det går inte att förneka att den traditionella tryckta tidningen befinner sig i farozonen. Den mest överhängande faran är att kvaliteten på många tidningar sjunker. Om de inte kan erbjuda information som är viktig för deras samhällen och deras läsare kommer deras anspråk på läsarnas lojalitet att försvagas. Och detta är redan nu en verklig risk." Dagstidningar i alla länder riskerar att gå samma utveckling till mötes som i Italien och bli hänvisade till små segment av en exklusiv publik.

Vad Berlusconi har gjort är att accentuera televisionens talang att roa och blända – han skapade den sannerligen inte – och degradera dess förmåga att informera – han har inte förstört den. Han har bidragit till att förändra ett lands språk och kultur med hjälp av tv-stationer som är sexiga, dramatiska och roliga.

Sedan han gav sig in i det politiska livet har han på ett mera öppet sätt fört in sina egna stationer i ett medielandskap som redan var politiserat när han dök upp på scenen. Men han har inte gjort det med propaganda, han har gjort det med underhållning, komik och en kultur som implicit eller explicit reducerar all kritik och alla politiska diskussioner till ett sammelsurium av röster som manipuleras så att de blir en del av showen – och levereras av Berlusconi, antingen i hans privata eller i hans offentliga gestalt.

Han har hakat på en trend. Denna trend är televisionens reträtt från

analys och förståelse av aktuella händelser till förmån för en åsiktstelevision som favoriserar konflikter eller satir eller avslöjande reportage som framhäver skandaler. Trenden återfinns i alla rika länder, som, när allt kommer omkring, är rika och någorlunda till freds och söker förströelse. Berlusconi, och Italien, befinner sig i en kvalitativt annorlunda situation jämfört med andra länder på grund av hans unika ställning som både politisk boss och medieboss för sitt land, men tack vare den positionen visar han hur mycket av förståelse för världens komplexa frågor som kan kastas bort genom att erbjuda så mycket underhållning, underhållning som inte pumpar ut ett politiskt budskap, utan ett anti-politiskt budskap.

Avsaknaden av politik, det vill säga avsaknaden av politikens komplexitet, dess nytta och nödvändighet för att bevara civila och demokratiska samhällen, har emellertid effekter som i sista hand är politiska. Italien visar tydligare än någon annanstans hur icke-politiken har direkta politiska effekter – om politikern är redo och kapabel att forma den på det sättet. Berlusconi använder anti-politik i politiska syften. Han har en unik möjlighet att göra det eftersom han grenslar över både politik och medier. Men även på andra håll är televisionens anti-politik politisk, även om den inte kontrolleras av en sådan mästerlig förförare.

SAMTIDIGT SOM JAG skriver denna artikel i Storbritannien i maj har *Daily Mirror*, en gång landets viktigaste vänstertabloid, tvingats medge att de fotografier som den publicerade av irakier som misshandlades av brittiska soldater var fejkade. Chefredaktören fick sparken. Incidenten kom nästan exakt ett år efter det att Andrew Gilligan, en försvarsreporter vid BBC, gjorde en sändning i vilken regeringen anklagades för att ha ljugit i syfte att uppmuntra landet att gå i krig. Den sändningen ledde till att BBC:s verkställande direktör avgick och till att dess styrelseordförande tvingades avgå. Britterna, som tyckte om att tänka sig att de hade de finaste fria medierna i världen, tvingades fundera över vad som hade gått på tok.

En sak som har gått snett när det gäller Storbritannien är att medierna, inklusive BBC, har försökt att omdefiniera oberoende som det som besvärar eller retar upp regeringen. Det finns nu mängder av kolumnister. Många skriver föraktfullt om politik och politiker, och dessa spalter är skrivna av journalister som inte vet mycket om någotdera. Kommentarer tränger nu undan rapportering. Rak rapportering om debatter, tal och politiska initiativ är mycket mindre vanligt förekommande.

Nyhetsmedierna ingår i allt större utsträckning i andra imperier – det vanligaste är underhållningskoncerner. Dessa har påtvingat medierna nya kriterier för nyheter: de skall vara spännande, sexiga och söka konfrontation. På samma sätt innebär den ökade informationsmängd som finns tillgänglig på internet att de som på allvar vill söka information och analys har tillgång till andra kanaler än dagstidningar och televisionens aktualitetsprogram.

Resultatet är i samtliga länder, på olika sätt, en serie dilemman för nyhetsmedierna, som samtidigt också är dilemman för demokratin. Information om komplexa samhällsfrågor behövs nu mer än någonsin och den är samtidigt mer problematisk än någonsin tidigare. Det händer bara ibland att mediernas makt används för det gemensamma bästa.

Den uppgift som medierna har framför sig, liksom även politiken och det civila samhället i stort, är att erkänna att medierna tilhör världens stormakter och att de därför måste prövas, undersökas och ställas till svars med samma ihärdighet och kritiska inställning som något annat maktcentrum. Medierna berättar för oss vad det är för sorts värld vi lever i. Om de gör ett dåligt jobb så missförstår vi världen och oss själva.

Vakthundarna biter på journalisterna

ESSÄ/ Media watchdogs. Etablerade journalister och redaktörer kan inte längre redogöra för och analysera skeenden utan att bry sig om läsarna. Nu håller webbloggare ett öga på mediernas politiska vridning och felaktiga rapportering.

Det finns stunder när en journalist kan längta tillbaka till tiden innan internet blev allmän egendom. När det bara var att göra sina intervjuer, snickra ihop en text och få den publicerad, utan att man behövde bry sig alltför mycket om vad läsarna, lyssnarna eller tittarna tyckte och tänkte. Utan att man behövde oroa sig för att de skulle börja uppträda som allvetande mediekommentatorer.

Men det är just vad mediernas trofasta nyttjare gör nu, och det blir snabbt allt fler av den här nya sortens kommentatorer. En av dem är Aeolus Dill (en pseudonym). I januari i år startade Aeolus webloggen "Patricia Wilson Watch", med ett enda syfte: att läsa, värdera och kritisera Reuters-journalisten Wilsons artiklar om den amerikanska presidentvalskampanjen. Wilson är ackrediterad till Vita huset och får som reporter i en av de stora nyhetsbyråerna sina texter publicerade i ett stort antal tidningar. Det betyder att hon har många läsare, och det var orsaken till att Aeolus valde ut Wilson. Några dagar senare utvidgade Aeolus sin verksamhet med ännu en blogg om en nyhetsbyråjournalist, Nedra Pickler från Associated Press, som också rapporterar från presidentvalskampanjen. Ungefär samtidigt startade andra bloggare liknande projekt med andra journalister som analysobjekt, och den nya webblogg-genren fick snabbt ett namn – "adopt a journalist". Andra kallade dem för "watchblogs".

Av
Olav Anders Øvrebø
Redaktionschef på *Mandag Morgen*

Översättning:
Hans-Jacob Nilsson

Aelous säger i en e-postintervju att hans intresse för webbloggar väcktes av Howard Deans kandidatur i presidentvalet. Drivkraften var det han upplevde som "den enorma diskrepansen mellan pressens rapportering om Deans valkampanj och mina egna iakttagelser". Aeolus använde sig inte av webbloggarna för att bedriva någon mobbningskampanj mot Wilson och Pickler, eller mot journalisten i stort. Aeolus är en sofistikerad skribent i arbete som först och främst letar efter följande svagheter i mediebevakningen: "Upprepningar av sådant som alla redan vet, ett tanklöst och okritiskt godtagande av den republikanska propagandamaskinens fastställda debattämnen för veckan. [...] Liksom försöken att anpassa verkligheten till den historia man vill berätta, och att överdriva de dramatiska inslagen. Och slutligen anti-nyheter, rapporter om oväsentligheter som dränker de viktiga frågorna."

Aeolus delade gärna ut beröm för gott arbete, men hans kritik kunde också vara hård. Ett reportage som Wilson skrev om den demokratiske kandidaten Howard Dean fick

Foto: Scanpix

Vakthunden skall vara bitsk.

följande beska kommentar: "Är det för mycket begärt att vänta sig lite ambition, någonting mer än att bara telefonera in en rad klichéer med trött röst? Får vi be om lite vanlig hederlig journalistik?" Det här var i januari, strax före demokraternas nomineringsval i Iowa den 19 januari där Dean överraskande kom först på tredje plats efter att ha haft ledningen i opinionsundersökningarna i flera månader. Kandidaten försökte rycka åt sig initiativet igen redan samma kväll, med hjälp av ett uppeldande tal till sina anhängare i Iowa. Som de flesta säkert minns gick det dåligt; med sitt så kallade "I have a scream"-tal gjorde Dean det ännu svårare för sig själv. Det avslutande "yiiaarrgghh"-skriket kom Dean att framstå som mentalt obalanserad och skrämde tv-tittarna.

Men år 2004 är journalisterna inte längre ensamma om att utforma det berömda "historiens första utkast". Även om det snabbt skapades en konsensus i medierna om hur Deans tal skulle tolkas och framställas, delades den inte av alla självutnämnda mediekritiker och watchbloggare. Hur medierna hade refererat talet, om de hade varit tillräckligt rättvisa, tillräckligt grundliga – detta var frågor som upptog många av nätets små vakthundar under veckorna som följde.

MEDIERNA KRITISERAS från många håll, inte minst av de olika politiska aktörerna och deras organisationer. Ofta hämtar kritikerna sin begreppsammunition från mediernas egen ideologi. Om en kritiker kan hävda att en föregivet politiskt neutral redaktion "vrider" sin bevakning i en viss politisk riktning, kan viktiga poäng kammas hem i den politiska debatten. Om ett brott mot idealet om objektivitet kan ledas i bevis har redaktionen fått en fläck på sig.

Det hör till journalistisk ideologi att inneha vakthundens roll. På allmänhetens vägnar övervakar journalisterna uppmärksamt vad makten företar sig. Bloggarna var långt ifrån de första att överta samma retorik och använda den mot journalisterna. På så sätt kan watchbloggar också ses som en förnyelse av en längre tradition. I USA har det nämligen funnits något som heter *media watchdogs* i många år. Några av de viktigaste är Fairness & Accuracy In Reporting (FAIR), Media Research Centre och Accuracy In Media. Dessa organisationer utför medieanalyser, utger egna publikationer med mediekritiska artiklar och organiserar olika aktioner. De tre nämnda, och flera andra, har en klar politisk målsättning bakom sitt arbete. Media watchdogs fungerar i första hand som påtryckningsgrupper, enligt Jay Rosen, professor i journalistik vid New York University. "De utövar påtryckningar genom att dokumentera och kritisera vad de upplever som partiska inslag i nyhetsmedierna utifrån sitt eget perspektiv sett, som kan vara konservativt, vänsterliberalt, väldigt mycket vänster, väldigt mycket höger, proisraeliskt, propalestinskt och så vidare. De spelar också en roll genom att, för sina anhängare, ge röst åt många olika slags missnöje med nyhetsmedierna", säger Rosen i en e-postintervju med *Axess*.

Slapp murvel, pigg jycke.

Illustration: Claes Jurander

FAIR, som startades 1968, identifierar sig med "progressiva" idéer. Det betyder enligt senioranalytikern Steve Rendall att gruppen arbetar för att främja större uppmärksamhet kring miljöfrågor, fackföreningsrörelsen, arbetare, färgade och fattiga människor i medierna. "Den verkliga snedvridningen ('bias') i amerikanska medier är obalansen mellan samhällets topp och botten. Våra medier favoriserar toppen, det vill säga de rika och de som är allierade med storföretagens intressen, och struntar i många fall i frågor som har betydelse för vanliga människor", säger Rendall till *Axess*.

50 000 människor har registrerat sin e-postadress hos vakthundsgrupperna. En av de metoder som FAIR använder sig av är att be dessa skicka e-post till en redaktion i konkreta frågor som organisationen tar upp. En sådan uppmaning leder i genomsnitt till att en redaktion får mellan 200 och 500 e-postmeddelanden, enligt Rendall. Organisationen ger också ut en egen tidskrift, och radioprogrammet CounterSpin sänds i 130 radiokanaler.

Vänstern är klart underrepresenterad i medierna – den politiska mitten och högern får nästan all uppmärksamhet, anser FAIR:s talesman. Han hävdar att detta visar sig vid valet av debattämnen och debattdeltagare i de stora tv-kanalerna: "I alla de debattprogram som visas kväll efter kväll ser man ständigt den politiska mitten debattera med högern. Vänstern är i stort sett utraderad i våra nationella tv-medier, och det är inte mycket bättre i dagspressen." Vid sidan av tv-kanalerna är USA:s ledande dagstidning och dagordningssättare *New York Times* av särskilt intresse för vakthundsgrupperna. "*New York Times*, som ofta kallas för en vänstertidning av många republikaner och konservativa i USA, är inte på långa vägar en vänstertidning. I frågor som rör nationens säkerhet står *New York Times* en aning till höger om mitten [...] I sociala frågor som rör sådant som rastillhörighet och sexuell läggning står *New York Times* för det mesta en aning till vänster om mitten", säger Rendall.

En helt annan syn på samma tidning finner man hos Times Watch, en nätsajt som drivs av Media Research Centre (MRC). Syftet med den dagligen uppdaterade tjänsten är att "dokumentera och avslöja *New York Times* politiska dagordning, som har ett vänsterperpektiv". I den just nu pågående presidentvalskampanjen gör man detta bland annat genom att ingående granska språkbruket i artiklar om demokraternas presidentkandidater, och jämföra det med hur George W. Bush framställs. Times Watch är alltså en spin-off från MRC:s vanliga verksamhet. Gruppen startades år 1987 med en ambitiös målsättning: att vetenskapligt bevisa att medierna har en politisk vridning som gynnar vänsteråsikter "som undergräver traditionella amerikanska värderingar". Den här kunskapen ska sedan användas för att neutralisera effekten av denna vän-

stervridning på det politiska etablissemanget i USA. I dag har MRC enligt egen utsago 60 heltidsanställda och en budget på 6 miljoner dollar.

Ett typiskt MRC-åtagande är att studera vad deltagarna i de ledande tv-kanalerna ABC, CBS och NBC:s nyhetsprogram sa om Bushadministrationens förslag till nya skattesänkningar. Studien, som genomfördes under de två första veckorna i år, visar enligt MRC att 73 procent av intervjuerna återgav vänsterargument mot skatteförslaget, medan förslagets konservativa försvarare bara kom till tals i 27 procent av intervjuerna. Med andra ord – en vänstervridning.

JUST FÖRESTÄLLNINGEN om politisk vridning ("bias") dyker upp som det allra viktigaste när vakthundsorganisationerna ska motivera sin verksamhet. Det är själva nyckelbegreppet. Bakom anklagelserna om politisk vridning av nyhetsbevakningen ligger en föreställning om att medierna inte ska favorisera vare sig höger- eller vänstersidan, i amerikansk mening konservativa eller liberala; att de kan och ska vara balanserade. Därmed vilar också vakthundarnas verksamhet på pressens egen ideologi om objektivitet. För det är enbart om man kan föreställa sig en helt neutral, objektiv press som den eviga jakten på "bias" får någon mening.

Huvudargumentet för MRC och andra konservativa vakthundsgrupper är opinionsundersökningar som visar att en stor andel av USA:s journalister och redaktörer traditionellt sett stöder vänsterliberala idéer och värderingar. Detta leder till att vänsterideologin utgör den outtalade grunden för det journalistiska arbetet, hävdar MRC. Det var också den åsikt som journalisten Bernard Goldberg framförde i sin bästsäljare *Bias. A CBS Insider Exposes How the Media Distort the News* från 2001. En annan journalist, Eric Alterman, slog 2003 tillbaka med boken *What liberal media?* där han försökte visa att kritiken mot vänstervridna amerikanska medier var felaktig och byggde på en förvrängning av fakta – eller inte baserade sig på fakta över huvud taget. Ett centralt argument för Alterman är att konservativa och republikanska idéer och värderingar är väl representerade och sprids effektivt både genom de påstådda vänstermedierna och de uttalat konservativa kanalerna som Fox News och diverse radiokanaler. Anklagelserna om vänster-"bias" måste i första hand ses som ett sätt att påverka redaktionerna i syfte att få balansen att tippa över mot höger. Medier som ständigt angrips för att ha en slagsida åt vänster vinnlägger sig mer om att låta konservativa åsikter komma till uttryck, hävdar Alterman, och pekar på de många föregivet vänsterliberala tidningar och tv-program som faktiskt har knutit till sig konservativa kolumnister och programledare.

Det kommer knappast som en överraskning att Altermans tes inte har fått stå oemotsagd, allra minst på nätet. I mars i år startades webbloggen "Oh, that liberal media!", ett kollektivt projekt där en rad bloggare slog sig samman för att visa att den vänsterliberala slagsidan i medierna existerar i alla fall, oavsett vad Alterman påstår.

"BIAS"-KRIGET SKULLE kunna ses som ytterligare ett exempel på att det amerikanska samhället håller på att bli mer och mer polariserat. Man kan fråga sig om de olika lägren talar samma språk, om de över huvud taget kan hitta något att enas om längre. Och man kan undra om uppmaningen till medierna att avlägsna "bias" och vara objektiva längre kan tas på allvar. För vem ska till sist avgöra när något är tillräckligt objektivt?

I varje fall är det några som har tröttnat på "bias"-debatten. Jay Rosen, för många känd som en av förkämparna för "public journalism"-rörelsen i början av 1990-talet, anser att anklagelserna om politisk vridning (och de besläktade anklagelserna om "spin") har blivit en meningslös aktivitet som döljer det som mediekritiken egentligen borde handla om. "Man kan uttrycka det så här: diskussionen om 'bias', som är en viktig politisk fråga, har blivit helt genompolitiserad. Journalisterna vet det, politikerna vet det. För mig utgör det ett bevis på att föreställningen om objektivitet inte längre är en hållbar utgångspunkt för konstruktiv feedback eller kritik för journalister", säger Rosen.

Rosen är mycket aktiv med sin egen webblogg "PressThink", som fungerar som en fortlöpande essäistisk kommentar till aktuella frågor i amerikansk journalistik. Där har han avlagt flera besök hos "bias"-vakthundarna. Är det inte så, skriver Rosen, att bias-kritikerna önskar sig nyheter som "ska ge mig nyheter, berätta sanningen för mig, utan någon slagsida åt endera hållet". Alltså just det som journalister påstår att de gör. På detta svarar sedan bias-kritikerna att journalisternas objektivitet är en myt, menar Rosen. Men då börjar det verkligen bli förvirrande: "Är inte detta krav – att vilja ha något av journalisterna som samtidigt är omöjligt för journalisterna – lite förvirrande eller åtminstone orättvist?" frågar han.

Rosens perspektiv leder in debatten på ett annat spår som annars är märkligt frånvarande. När man tänker på allt som skrivits om det omöjliga i att vara objektiv kan hela bias-föreställningen tyckas förlegad. Kritiken av positivismen har tydligen, lika lite som de konstruktivistiska och postmodernistiska idéströmningarna, föga påverkat objektivitetens betydelse som ideologiskt fundament för journalistiken. Det Rosen kallar "the view from nowhere" är fortfarande det enklaste sättet för pressen att legitimera sin verksamhet. *Washington Posts* chefredaktör Leonard Downie säger att han inte röstar i allmänna val och är en "outsider" i samhället – för att kunna behålla så mycket objektivitet som möjligt. "Vid det här laget inser så gott som alla det orimliga i att hävda att man kan stå helt fri från politiken, inte minst intelligenta journalister som vet att världen är mer komplicerad, och frågorna mer sammansatta, än den officiella pressdoktrinen erkänner. Ändå är det den som gäller, inte för att den är klokast, utan för att den är den tryggaste pressdoktrinen att hålla sig till", skriver Rosen. Objektiviteten och utopin om att kunna vara helt "non-biased" är fortfarande väldigt levande i det praktiska arbetet. Men genom att hålla fast vid denna ideologi inbjuder pressen själv till nya anklagelser om "bias".

FLERA MEDIEFORSKARE och kommentatorer har en egen version av tesen om vridning i mediernas arbete. De talar ofta om medievridning, om att medierna är "mer yrkesmässigt vridna än politiskt vridna", som Martin Eide, professor i medievetenskap vid universitetet i Bergen formulerar det. När journalistik blir ideologi, eller "journalism", består samhället bara av tre grupper: beslutsfattare, vanligt folk och journalister. Journalisternas roll är att hjälpa folket och utmana makthavarna. Denna överförenklade syn på samhällets maktrelationer blir särskilt problematisk när den kombineras med en annan journalistisk tendens: rollen som impressario. "Alltför ofta nöjer sig journalister med att uppträda som impressarier. De låter de olika parterna i en fråga komma till tals och nöjer sig med det", säger Eide till *Axess*. Typiskt för detta sätt att arbeta är tv-debatten eller tidningsartikeln där två parter får presentera sin motsatta syn på en fråga, utan att journalisten försöker ta reda på om en av dem faktiskt har rätt. Det här är också det allra enklaste sättet att undvika anklagelser om politisk vridning. Genom att ge olika parter ungefär lika mycket tid att yttra sig, eller spaltutrymme, ser man i alla fall till att grupper från den ena eller andra sidan inte kan räkna sig fram till "bias".

Samtidigt har journalistiska tolkningsmodeller och förmedlingsformer haft en osedvanlig framgång under de senaste decennierna, och invaderat andra institutioner och sociala fält än medierna. "Den alltmer ökande medvetenheten om mediernas betydelse leder till att frågors och personers förhållande till medierna, deras publicistiska potential, tas med i beräkningen på allt tidigare stadier i handläggningsärenden och beslutsprocesser", skriver Eide i en artikel.

I så fall har vi en situation där samhällets olika påtrycknings- och intressegrupper besitter en sofistikerad medieinsikt som de konkurrerar om att utnyttja för att föra ut sina frågor i medierna. Redaktio-

Vakthundar på nätet. Media Research Centre, Accuracy in Media och Fairness & Accuracy In Reporting (FAIR).

nerna kan på så vis ge plats åt de olika väl tillrättalagda budskapen, samtidigt som de ser till att behålla en viss kvantitativ balans mellan dem. Men när medierna på detta sätt nöjer sig med att iscensätta konflikter går något helt centralt förlorat, säger Eide: "Det kan vara att den ena parten har rätt och att den andra har fel." Därmed har objektiviteten förfallit till att bli en strategisk ritual.

"Att ta reda på vem som har rätt" innebär naturligtvis också att göra det som journalister hävdar att de försöker varje dag – att skriva och rapportera om det som är riktigt. Längre ner mot nyhetsjournalistikens urberg är det svårt att komma. Ändå är det en väg bort från objektiviteten-som-iscensättning. Det är också den väg som Eric Alterman och Michael Tomasky argumenterar för i en artikel i marsnumret av tidskriften *American Prospect*. Deras kontext är rapporteringen från den amerikanska presidentvalskampanjen, och utgångspunkten är rapporter om svåra arbetsförhållanden för de journalister som följer George W. Bush. De får nästan aldrig tillträde till presidenten och när han är i närheten får de bara ställa två tre frågor om dagens på förhand bestämda ämne. På detta sätt har administrationen lyckats tämja medierna, menar kritikerna. Alterman och Tomasky anser att det inte borde vara på det viset: "Den vanligaste metoden inom all nyhetsjournalistik – att låta först den ena sidan säga sitt och sedan den andra sidan sitt – behöver en drastisk omvärdering. I vår tid av mediepåverkan, en tid som utmärks av ständigt nya lågvattenmärken av Bush-administrationen, innebär en formel som kräver att man måste ge lika mycket tid och utrymme åt båda sidor att man hjälper den sida som ljuger."

Författarna pekar på ett uppenbart faktum: nyhetsanalyser och kommentarer är i dag ögonblickligen tillgängliga på nätet från ett otal källor. Det här har läsarna börjat vänja sig vid. Från nätet har de också lärt sig att nyheterna kan presenteras på ett mer rakt-på-sak och kommenterande sätt. Det måste få konsekvenser också för yrkesverksamma journalister och redaktörer: "Tidningsredaktörerna behöver omvärdera dessa konventioner så att de blir mindre upptagna av att skänka lika mycket tid och utrymme åt båda sidor, och mer intresserade av att försöka gräva fram den egentliga sanningen", skriver Alterman och Tomasky.

På så sätt varslar nätets och webbloggarnas tillväxt om att tiden håller på att rinna ut för impressarioversionen av journalistisk objektivitet. Det har sålunda blivit hög tid att undersöka vad de små vakthundarna egentligen håller på med.

UNDER SOMMAREN och hösten i fjol dök det upp många reportage och analyser om Howard Dean. Guvernören från Vermont revolutionerade sättet att bedriva en valkampanj. Han använde sig av nätet för att samla in överraskande stora penningbelopp. Han använde sig av webbloggformatet för att knyta till sig väljare och appellera till dem. De nya sociala internetverktygen som människor använder för att hålla kontakt med varandra och hitta nya vänner kunde också användas för att mobilisera Deansympatisörer på det lokala planet. Howard Dean lämnade, skrev kommentatorerna, ifrån sig den stränga kontroll över budskapet som hade betraktats som helt nödvändig för moderna valkampsstrateger. Därigenom framstod Dean som en politiker som kunde vitalisera demokratin underifrån.

"Yiiaarrgghh". Demokraten Howard Deans "I have a scream"-tal skildrades i medierna på ett annorlunda sätt än hur det uppfattades på plats. Webbloggare har uppmärksammat olika nyanser av händelsen.
Foto: Raedle/Getty/ All Over Press

Det är förmodligen alldeles för enkelt att ge "I have a scream"-talet skulden för att det gick så illa för Dean, som länge såg ut att kunna bli demokraternas presidentkandidat. Han hade ju förlorat i Iowa redan innan talet hölls. Ändå är det något fascinerande med hur talet återgavs i medierna – den store internetkandidaten glömde bort de traditionella mediernas makt och blev straffad. Talet och skriket visades 633 gånger i nationella tv-kanaler och kabel-tv-kanaler under de fyra första dagarna efter den 19 januari, enligt det Washingtonbaserade nyhetsbrevet *Hotline*. Medieloopen följdes av ständigt allt fler remix-versioner av talet på nätet, där Deans skrik mixades ihop med funk, hip-hop och hårdrock.

Det finns emellertid en annan version av talet än den som visades i tv. Det vill säga, det är samma tal, men det är bokstavligt talat sett ur ett annat perspektiv. En Dean-anhängare gjorde nämligen en videoupptagning från golvet i salen. Intrycket man får av den är ett helt annat. Publiken skriker, jublar och klappar i händerna medan guvernören talar. Personen som filmar har människor framför sig som delvis skymmer utsikten mot podiet. Dean måste tala högt ("We will not give up in New Hampshire! We will not give up in South Carolina!") för att överrösta publiken, och det är uppenbarligen ovanligt god kontakt mellan podiet och salen. Betraktat från golvet är talet ett exempel på ytterst effektiv och medryckande kommunikation. Och skriket är i det närmaste ohörbart. Dean gjorde naturligtvis ett elementärt misstag: han glömde bort vilken publik som var den viktiga och riktade sig till den oviktiga. Det är länge sedan politisk kommunikation handlade om att övertyga några hundra människor i en församlingslokal.

Några dagar efter det att stormen kring talet hade lagt sig återvände ABC-journalisten Diane Sawyer till sin egen och andra tv-kanalers rapportering. Bland det hon upptäckte var att Dean på grund av ljudnivån i salen var tvungen att använda en mikrofon som filtrerade bort ljudet från publiken. Resultatet blev naturligtvis att Dean framstod som desto mer obalanserad.

Dean-anhängarnas video sörjde för ett konkurrerande utkast till historieskrivningen. Men det går att hitta fler nyanser. Den observante Aeolus noterade hur Reuters-journalisten Patricia Wilsons beskrivning av talet förändrades på ett avgörande sätt. Wilson var på plats i salen och skildrade talet på följande sätt i sin rapport den 19 januari: "Med hes röst ropade Dean till sina anhängare: 'Vi ska inte bara ställa upp i New Hampshire', och fortsatte sedan med att räkna upp åtminstone ett dussin delstater som kommer att hålla primärval under de närmaste månaderna." Alltså en artikel i en klassisk refererande nyhetsbyråtradition. Men tre dagar senare uppmärksammade Aeolus en helt annan beskrivning hos Wilson: "Dean försöker komma ifrån det armviftande, skrikande tal han höll efter att ha slutat på tredje plats i måndagens primärval i Iowa. [...] Hans uppträdande har fått mycket illvillig uppmärksamhet på internet och i tv-kanalernas pratshower, men det kan också vara ett allvarligt problem för hans kampanj på så sätt att det hos somliga väljare förstärker

bilden av honom som en 'hetsig' kandidat som inte har rätt temperament för att bli president."

Den alternativa videon och Aeolus analyser är exempel på att ett skifte håller på att ske. Webbloggar och vanliga människors videoupptagningar skapar inte en helt ny medieverklighet över en natt, något som den "officiella" rapporteringen av Dean-talet visar. Men de berövar journalistskrået det monopol som det så länge har haft på framställningen av verkligheten, och skapar samtidigt möjligheter för en mer nyanserad, varierad och personlig journalistik. Det är också lätt att tänka sig att resultatet kan bli ett ännu mer intensivt och kanske organiserat biaskrig mellan höger- och vänsterorienterade bloggare, men det påverkar inte det generella faktum att förmedlingsmonopolet försvinner.

NATURLIGTVIS KOMMER mediebilden också att bli mycket mer oöverskådlig. Det är en av baksidorna med att portvakterna förlorar monopolet. Det är också något man har insett hos watchdog-gruppen FAIR. "Det innebär definitivt att medievärlden kommer att bli mer demokratisk. Det kommer också att innebära att den blir mer oöverskådlig. För den som just har börjat söka efter nya nyhetskällor kan det nog vara både förvirrande och svårt att orientera sig bland alla webbloggar och politiska nätsajter och försöka avgöra vilka som är pålitliga och vilka som inte är det", säger Steve Rendall. Men generellt sett välkomnar han konkurrensen från privatpersoner: "Vi försöker inte slå vakt om vårt uppdrag. Vi försöker lära alla medborgare att bli mediekritiska och analytiska. Vi ägnar mycket tid åt det. Om alla i USA hade en egen webblogg och kritiskt skärskådade medierna, skulle säkert hela samhället vinna på det."

I ännu mindre grad än förr kan journalisterna räkna med att bli lämnade i fred. De kommer att bli ansatta, trakasserade och förlöjligade. Publiken kommer att kräva att de ska kontrollera sina uppgifter tre gånger om och citera korrekt. Förhoppningsvis kommer det att göra journalistiken bättre. Det betyder hur som helst inte att vi bör avskaffa den.

På en konferens om digital demokrati i San Diego i februari i år förklarade Jay Rosen att ändamålet inte kan vara att frånta journalisterna deras legitimitet: "Till och med de stora tidningsdrakarna som vi kritiserar så hårt – det gör jag själv – är en viktig institution, och de kommer att bli tvungna att hitta ett nytt sätt att upprätthålla sin auktoritet, ett sätt som är mer öppet och interaktivt, som lyssnar bättre. [...] Institutioner som har grundat sin auktoritet på att de har varit slutna elfenbenstorn kommer att upptäcka att det inte går längre, och det är en av de viktigaste insikterna som skakar om journalistiken just nu."

Ännu har Rosen inte hört något bra, genomtänkt svar från journalister och redaktioner på de nya utmaningarna. "Jag har inte sett till något sådant ännu, förmodligen därför att det inte är särskilt många journalister som har insett frågans allvar. De är inte riktigt medvetna om att det är ett problem, att det håller på att ske något med det jag har kallat journalistikens auktoritet", säger Rosen till *Axess*. Han vill inte använda ordet identitetskris om mediernas situation. Men att de bör ta frågan på allvar hyser han inget tvivel om: "Jag skulle kanske inte kalla det för en identitetskris. Det är mer som en lergrund som har börjat glida. En vacker dag kanske ens hus rasar ihop. Fast å andra sidan kan det kanske stå ett bra tag till."

Det bästa sättet på vilket medierna kan hantera demokratiseringen av möjligheterna att publicera sig är troligen att spela med mycket mer öppna kort än tidigare. Journalisterna kan inte längre vägra att diskutera förutsättningarna för sitt arbete, hålla tätt om sina metoder och rutinmässigt avvisa all kritik.

Öppenheten kommer också att göra det lättare för publiken att acceptera de perspektiv som journalister och redaktioner med nödvändighet anlägger i sitt arbete. Om journalister oftare ville reflektera över sitt eget perspektiv, måste det på många sätt leda till att man erkänner sina "bias". Men också för en perspektivtyngd journalistik måste målsättningen vara att finna den mest riktiga historien, den som kommer närmast sanningen. Det säger sig därför självt att journalisterna inte kommer att skaffa sig särskilt många nya vänner genom att lämna impressarierollen. Men så måste det också vara, anser medieforskaren Martin Eide. "Otack måste vara journalistens lön."

Källor:

Alternative Dean-video: www.idiomstudio.com/videoservsm/emergingStorm.html
Jay Rosens weblogg: journalism.nyu.edu/pubzone/weblogs/pressthink
Adoptionen av Patricia Wilson: patriciawilsonwatch.blogspot.com
Adoptionen av Nedra Pickler: whatapickler.typepad.com
Diskussion om digital demokrati: www.itconversations.com/shows/detail75.html
Martin Eide: "Det journalistiske mistaket" (www.localmotives.com/hoved/tema/nr_4/EideMistaket.html).
Eric Alterman och Michael Tomasky: "Wake-Up Time", i *American Prospect* nr. 3, 2004 www.prospect.org/print/V15/3/alterman-e.html).
www.timeswatch.org
www.thatliberalmedia.com

Medieborgaren har ett ansvar

ESSÄ/ Mediernas auktoritet. Det finns anledning att ifrågasätta påståendet att mediernas makt är större än någonsin. Enskilda aktörers genomslag har minskat på demokratins arena där mediekonsumenterna styr utbudet. Den ansvarstagande medieborgaren efterlyses.

Av
Kay Glans
Chefredaktör för *Axess*

Den österrikiske satirikern Karl Kraus (1874–1936) föregrep på många sätt dagens mediekritik. Han startade 1899 tidskriften *Die Fackel*, som han sedermera skrev helt själv. Tidskriften var en föregångare till de medievakthundar som Olav Anders Øvrebø diskuterar härintill. Från denna oberoende position bedrev Kraus ett korståg mot den samtida journalistiken, som han menade kännetecknades av språkliga ornament, fraser, i stället för saklig beskrivning av händelserna. Detta skapade en känslomässig stumhet och fantasilöshet, utan vilken första världskrigets barbari inte hade kunnat äga rum. Efter hand radikaliserades Kraus mediekritik; pressen var inte bara medskyldig till katastroferna, den var den drivande kraften bakom skeendena. Även om historieforskningen numera fäster stor vikt vid stämningarnas och därmed pressens betydelse för krigsutbrottet och krigets förlopp, vet den också att berätta att pressen i sin tur till exempel var styrd av politiska, ekonomiska och militära etablissemang.

Men tänk om Kraus bara var litet för tidigt ute med sin tro på mediernas allsmäktighet. Har tanken inte mycket mer fog för sig i dag, när de elektroniska medierna har bildat ett världsomspännande nät och penetrerat vardagen på ett sätt som tycks bekräfta medieteoretikern Marshall McLuhans profetia om att våra nervbanor skulle växa samman med medierna och bli globala? Medierna tar ständigt vår uppmärksamhet i anspråk, retar våra sinnen och föreställningar, tvingar oss att reagera på alltmer, suddar ut gränserna mellan det privata och det offentliga och präglar vår bild av oss själva – den moderne Narkissos betraktar sin spegelbild i de elektroniska skärmarna.

Uppfattningen att medierna har fått för mycket makt hörs från många håll numera. "Hotar medierna demokratin?" var rubriken på ett seminarium som SNS Medieform anordnade i Stockholm den 24 maj. Frågan indikerar ju onekligen ett perspektivskifte från synen på medierna som en garanti för demokratin. Men av erfarenhet vet vi att väktare också behöver vaktas. Man behöver inte skriva under på några teorier om mediernas dramatiskt växande makt för att hävda att man måste kunna kräva något slags ansvar av denna tredje statsmakt, som medierna också kallas.

Är du lönsam lille vän?
Foto: Ulf Palm/ Scanpix

Föreställningen om mediernas växande makt är suggestiv, men i mer schablonartade varianter blir mediekritiken faktiskt påfallande lik de tendenser som den vänder sig mot. Bygger inte dess trovärdighet på att vi inte riktigt klargör vad vi menar med centrala begrepp som makt (notoriskt svårt att definiera), medier och demokrati? Gör man medierna till ett subjekt med en specifik agenda tangerar man tabloidpressens benägenhet att alltid hitta en aktör med bestämda, oftast illasinnade, avsikter bakom komplexa skeenden. Någonstans måste väl Makten som ett slags ondskefull aktör finnas? Som mången lättberättad story riskerar den emellertid att spricka om man granskar den närmare och kollar upp källorna.

Obestridligen lever vi genom medierna på ett helt annat sätt än tidigare. Svensken i dag ägnar sig åt mediekonsumtion 7 timmar per dag och nästan 80 procent av medborgarna anger att medierna är den främsta källan för information om politik och politiska frågor. För politiker har medierna blivit den centrala kanalen för att nå sina väljare. Betydelsefulla förändringar förvisso, men man behöver inte tolka det som att medierna har fått mer makt.

Som statsvetaren Olof Petersson påpekar har medierna alltid haft makt, och ingen historievetenskaplig undersökning har kunnat visa att de har mer makt nu än tidigare; det som vi upplever som mediernas makt är en försvagning av andra institutioner, till exempel partiväsendet. Många avslöjanden som tycks visa att pressen allt starkare griper in i samhällslivet visar i själva verket på bristande kontroll inom olika organisationer. Medierna måste reparera andra samhällsaktörers misstag. Man skulle kunna vidareutveckla detta resonemang och fråga om vi inte på medierna projicerar en oro och kanske ett dåligt samvete för vad som på olika nivåer håller på att hända med våra samhällen: med familjen, med de sociala banden, med skolan, med normsändarna och med autenticiteten, denna hörnsten i vår upplevelsevärld, som alltid tycks lösas upp när man försöker luta sig mot den.

HELT AVGÖRANDE FÖR DENNA diskussion är förstås vad vi egentligen menar med makt. Bilden av en informationsångvält som brutalt kör över oss frammanas lätt när man talar om mediernas makt och den kan mycket väl svara mot en subjektiv upplevelse hos många enskilda av att bli överväldigade av en allt starkare och snabbare ström av information och intryck. Det handlar inte om hjärntvätt, men möjligen om hjärncentrifugering ... Men med makt borde vi väl ändå mena något som är knutet till avsikter och intressen. Då menar vi kanske att medieägare, redaktioner och journalister har fått för stor makt när det gäller att påverka vad vi tycker och tänker och därmed över samhällsutvecklingen. Men även om journalister själva gärna tillmäter sig ett stort inflytande behöver det faktiskt inte förhålla sig så. Denna grupp är ju bara en av flera aktörer på mediescenen och inte alltid den starkaste.

För att få tillträde till medierna måste man förvisso i varierande utsträckning underkasta sig det som har kommit att kallas medielogik. Den tenderar att förenkla, konkretisera, intensifiera och polarisera nyheter och samhällsdiskussion. Kanske är det i denna medialisering som man tydligast kan identifiera en makt över tankarna hos medierna, i det att de präglar kommunikationens struktur och form, om än inte åsikterna i sig. En sådan logik skapar stora problem för en diskussion som vill avhandla tillvaron i all dess ambivalenta komplexitet, men det innebär inte nödvändigtvis att medierna har fått mer makt, om man med det menar att redaktioner och journalister har fått större inflytande över vad vi skall tycka och diskutera. De anger ett slags spelregler, sedan må bäste man eller kvinna vinna.

Andra aktörer lär sig successivt att behärska medielogiken och blir allt skickligare på att styra vad som skall hända på mediescenen. Det är ingen tillfällighet att vi de senaste decennierna har haft en kraftig tillväxt av PR-byråer, *spin doctors* och liknande. Det finns en dragkamp mellan vad medieforskaren Gaye Tuchman har betecknat som *pull*, att journalisterna samlar information, och *push*, att olika källor försöker plantera sina perspektiv och uppgifter i medierna. Jesper Falkheimer vid Lunds universitet berättar att han, när han frågade journalister om källornas möjligheter att påverka deras arbete, nästan i samtliga fall fick svaret att det är journalisterna som bestämmer. Men när han talade med PR-branschens aktörer sade de att medier är ganska lätta att påverka.[1] Det finns mycket som tyder på att de senare har rätt, även om det svär mot journalisternas hjältebild av sig själva som heroiska *muckrakers*.

Det är ju heller ingen särskilt heroisk stämning på de flesta redaktioner i dag. Ekonomiska problem, ökade effektivitetskrav och nedskärningar hör till de vardagliga nyheterna i lokalerna. Som medieforskaren Göran Palm konstaterar har de senaste decenniernas nedskärningar och hårdare produktionskrav gjort journalisterna mer beroende av källor. De hinner i allt mindre utsträckning ta fram egna nyheter själva, utan blir beroende av att de serveras dem av alltmer uppsökande källorganisationer.[2] Detta ökar naturligtvis dramatiskt andra aktörers möjligheter att styra dem efter agendor journalisterna inte alltid genomskådar.

Betydelsen av *push* i dagens medievärld bekräftas av den nyligen

1 Jesper Falkheimer, "När särintresse blir allmänintresse – om news management", i *Medierna och demokratin*, Lars Nord och Jesper Strömbäck (red.), Studentlitteratur, 2004.
2 Göran Palm, *I nationens och marknadens intresse. Journalister, nyhetskällor och EU-journalistik*, Göteborgs universitet, 2002, s. 245 f.

avslutade danska maktutredningen, som presenterades av Lise Togeby, statsvetare vid Århus universitet, på ovan nämnda SNS-seminarium. Det har länge varit en starkt och brett förankrad uppfattning inom forskningen att medierna kan bestämma vad vi skall tala om, men inte vad vi skall tycka om ämnet. De förmår sätta dagordningen. Men Togeby lyfter fram andra aktörers förmåga att genomdriva sin dagordning. Mediernas roll ter sig snarast vara att förmedla och förstärka den problembedömning som politiker och andra debattörer gör. Den stora uppmärksamhet som invandringsfrågan fått i Danmark har till exempel varit orkestrerad av politiker, inte av medierna.

Om forskningen tidigare varit benägen att övervärdera mediernas makt över medborgarnas politiska dagordning, har de kanske å andra sidan underskattat mediernas makt över problemförståelse och attityder. Det finns indikationer på att de kortsiktigt kan påverka människors attityder genom det sätt på vilket de behandlar företeelser. Dessa effekter tycks dock snart klinga av. Över längre tidsperioder ter sig värderingarna förvånansvärt stabila. Den slutsats som Togeby drar är att medierna är en *arena* på vilken olika aktörer kämpar om initiativet. Kanske bör man till denna arena också räkna publiken, för konsumenter styr aktörernas beteende i hög grad, och alltmer så, ju mer kommersialiserade medierna blir. Det vi kallar mediernas makt visar sig vara en komplicerad väv av relationer, som vi på olika sätt är delaktiga i och ansvariga för. Vill man formulera en konstruktiv mediekritik måste man nysta upp denna väv och följa trådarna till deras ursprung.

LÅT OSS BÖRJA MED journalisterna. Hur ser de på sin makt och på sitt ansvar? De tillmäter sig som sagt gärna stort inflytande men vill inte se sig som makthavare, för då skulle frågan om ansvar väckas. Enligt undersökningen *Demokratibarometern 2002* anser en stor majoritet av journalisterna, 80 procent, att de står på de svagares sida.[3] Detta kan ju verka idealistiskt och bra, men om man reflexmässigt anser sig försvara de svaga, är det lättare att slippa besvärande frågor om den egna maktutövningen och dess konsekvenser. Inte behöver man ligga sömnlös och grunna över vad man kan ha åsamkat andra om det har skett i de svagas tjänst. Det finns nog ingen bättre huvudkudde än att tro sig tjäna de svaga och kanske rentav identifiera sig med dem.

Är det kanske någonstans här som storyn om mediernas växande makt har sin upprinnelse? Menar vi med det egentligen en speciell typ av hänsynslöshet, benägenheten att invadera privatlivet och genomdriva berättelser utan respekt för fakta och för gestalternas egna upplevelser? När man säger "berättelse" menar man numera något litet mjukare och friare än obarmhäriga fakta, kanterna är inte så hårda. Men för den som blir utsatt för mediernas tolkningsmakt tror jag inte att det upplevs så, och ju mer det hela definieras som en berättelse, desto svårare är det att få (upp)rättelse. Fakta är inte uttryck för makt, utan faktiskt det som kan balansera maktens utövning.

I kampen för fakta är medievakthundarnas verksamhet betydelsefull och de kan kanske vara en del av svaret på frågan om vem som skall vakta väktarna. Men för att den kritiska verksamheten skall fungera krävs ju att man erkänner betydelsen av på något sätt objektivt fastställbara fakta. Det paradoxala med dagens medieklimat är att kommersiella aktörer och intellektuellt avantgarde på vissa sätt har ingått en ohelig allians. För tendensen att genomdriva en berättelse utan respekt för fakta understöds av den postmodernistiska uppfattningen att det inte finns någon sanning, bara berättelser. Objektiviteten är inte ens önskvärd som ideal. Denna relativiska hållning har sannolikt förhindrat framväxten av en effektiv kritik av medieutvecklingen.

Låt oss kolla en annan källa till storyn om mediernas allsmäktighet. Hur ser medborgarna själva på mediernas makt över dem? De gör faktiskt en sansad bedömning, som ligger nära vad forskningen anser. I en undersökning som Bengt Johansson vid Göteborgs universitet har utfört säger tre fjärdelar av de tillfrågade att deras egna erfarenheter är mycket viktiga eller viktiga för hur deras uppfattningar formas. Ingen av de andra informationsvägarna kommer ens i närheten av den nivån. Medier är viktiga för hur vi inhämtar information och skapar verklighetsbilder, men när det gäller ställningstaganden är erfarenhet och social omgivning viktigare. Däremot tror man att andra människor påverkas mer än man själv gör. Mest tror den politiska journalistiken att människor påverkas, vilket kanske är ett uttryck för självveentrering.[4]

Det paradoxala med dagens medieklimat är att kommersiella aktörer och intellektuellt avantgarde på vissa sätt har ingått en ohelig allians.

Vidare till en annan källa till storyn om de allsmäktiga medierna, den politiska makten själv. Statsminister Göran Persson, som ju onekligen har en gedigen erfarenhet och stor kompetens när det gäller att agera på mediescenen, hävdade i ett anförande på Folkrörelsernas Mediedagar i Stockholm i maj 2003 att mediernas makt i det svenska samhället på en gång minskat och ökat. Medierna är den viktigaste informationskanalen, men eftersom det finns allt fler kanaler innebär det att allt färre tar del av samma innehåll. Man kan på ett helt annat sätt välja sina kanaler utifrån olika bedömningar. Persson själv har till exempel valt att uppträde i barnprogrammet *Bolibompa* för att vinna popularitet.

DEN MÅNGFALDSEXPLOSION statsministern pekar på har stora konsekvenser. På många sätt bestämmer den kanske idéklimatet mer än vad vi riktigt kan se själva. Vem är egentligen allmänbildad i dag? Är vi inte bara i varierande utsträckning skickliga på att dölja våra bildningsluckor? Är vetandets mångfald måhända en orsak till att vi har sett så få verkligt nydanande idéer inom samhällsdebatten, att så mycket är uttolkning av tidigare texter? Påverkar det inte själva livskänslan och det möjligas horisont att veta att vi aldrig kommer att hinna överblicka utbudet, att vi alltid kommer att vara överstimulerade? Är mycken cynism och likgiltighet i själva verket en reaktion på det enorma flödet och dess hastighet?

Det som ur ett övergripande perspektiv kan se ut som en enorm makttillväxt för medierna är ur de enskilda aktörernas perspektiv tvärtom en maktförlust. Att medierna som system har fått mer makt innebär nämligen inte att de enskilda aktörerna fått det, tvärtom dras de in i en allt hårdare konkurrens om publiken. För att citera Jesper Strömbäck, verksam vid Demokratiinstitutet och Mitthögskolan i Sundsvall: "Aldrig har överskottet av information och underskottet av uppmärksamhet varit lika stort som nu."[5] Denna polaritet förefaller bestämma mycket av vår tids politiska, sociala och psykologiska dynamik. Det har teoretiserats mycket om blickens makt de senaste decennierna, ibland på en ganska esoterisk nivå, men här möter vi den på ett ytterst påtagligt sätt: i kampen om publikens uppmärksamhet i ett alltmer mångfaldigt och fragmenterat medielandskap. Makt utgörs av relationer och en central del av detta kraftspel är faktiskt vad publiken väljer att läsa, lyssna och se på.

Det är kampen om uppmärksamhet som får public service-kanalerna att börja efterlikna, och på vissa sätt överträffa, de kommersiella tv-kanalerna. Den får kvällstidningarna att gå i symbios med tv och träda över gränser som tidigare betraktats som otänkbara att överskrida. Den får morgonpressen att närma sig kvällstidningarna, bli alltmer ungdomlig, som det heter. Man kan och bör kritisera kvällspressens löpsedelsmakare, men det är svårt att frånkänna dem en professionell kompetens: de har en utvecklad känsla för vad som säljer lösnummer, annars skulle de nog förlora jobbet.

Både viljan att nå många läsare och tidspress gynnar standardiserade berättartekniker. Storyn finns på sätt och vis redan färdigformulerad – attack, utspel, nakenchock – och de aktuella personerna behöver bara sättas in i rollerna. Formler och tidspress går naturligtvis ut över journalistiska dygder som research, faktakoll och nyanser. Inget av det sagda förbiser betydelsen av journalisters och redaktioners ansvar. Men om vi skall uppfylla ambitionen att ge en nyanserad bild av makt måste det också utsträckas till att gälla redaktionernas och journalisternas villkor. Ideal och normer har stor betydelse, men på många sätt har journalister i dag för *litet makt*, i meningen att kunna påverka sitt arbetes förutsättningar, för att kunna fullgöra sitt kritiska uppdrag.

DE SAMLANDE MEDIERNAS tid tycks vara förbi. Sannolikt går vi mot en tilltagande fragmentering, i vilken huvudfåran blir alltmer lättviktig, medan det mer djupsyftande samtalet flyttar ut i olika nischer. Är det denna utveckling som hotar demokratin, genom att den berövar oss gemensamma referenser och befäster olika tillgång till kanaler? För oss svenskar med vår traditionella enhetskultur ligger det nära till hands att anta det. Vi hyllar gärna mångfald om den ser ut att leda till relativt lika utfall, vilket det förmodligen ligger i pluralismens natur att *inte* göra. I kollen av storyn om mediernas makt har det blivit dags att försöka precisera vad vi menar med demokrati.

Jesper Strömbäck varnar i sin nyutkomna bok *Den medialiserade demokratin* för överdrivna farhågor när det gäller mediernas

3 Se Jesper Strömbäck, *Den medialiserade demokratin. Om journalistikens ideal, verklighet och makt*, SNS, 2004, s. 153.
4 Bengt Johansson, "Medborgarna och den medialiserade politiken", i *Det vårds för politiken. Trettiotvå artiklar om politik, medier och samhälle*, Sören Holmberg och Lennart Weibull (red.), SOM-institutet, 2002.
5 Strömbäck, a. a., s. 111.

inverkan på demokratin. Sådana riskerar att undergräva trovärdigheten både hos dem som yttrar farhågorna och hos medierna själva. Det kan leda till att människor får för sig att vilja tysta medierna. Demokratin som system hotas knappast av medierna, menar Strömbäck, men efter kommunismens fall har vi alltmer kommit att diskutera vilken sorts demokrati vi vill ha och där kan man faktiskt hävda att medierna undergräver demokratin.

Han urskiljer fyra grundtyper av demokratiideal, som successivt höjer kraven på medborgarnas aktivitet i de politiska processerna och därmed också kraven på medierna. *Procedurdemokratin* menar att ett antal procedurregler måste vara uppfyllda. Makthavarna skall vara valda i fria, rättvisa och återkommande val; det skall råda yttrandefrihet och fri tillgång till information, förenings- och gemenskapsfrihet och rättssäkerhet. Denna modell har inga krav på att medborgarna skall använda sin rösträtt, bara att den finns, och heller inga speciella krav på medborgarnas kunskaper.

Konkurrensdemokratin låter eliter tävla om folkets röster; politikerna agerar, medborgarna reagerar. Den har en skeptisk syn på medborgarnas förmåga och vilja att intressera sig för, skaffa kunskaper om och påverka politiken. Därför beklagar den inte bristen på medborgerligt intresse eller engagemang. Dessa båda synsätt kan betecknas som realistiska: i synnerhet föreställningen om medborgarnas begränsade engagemang och kunskap har betydande stöd i forskningen.

De två andra idealtyperna är mer utopiska när det gäller synen på medborgarnas engagemang. *Deltagardemokratin* menar att demokrati byggs underifrån i ständiga processer, som så många som möjligt deltar aktivt i. Demokratin är en livshållning som också bör prägla det sociala livet. Den fjärde formen slutligen är *samtalsdemokrati* (på engelska *deliberative democracy*.) De som påverkas av ett beslut skall ha möjligheter att påverka det genom en diskussion, baserad på värden som rationalitet och opartiskhet. När medborgarna är oense bör de fortsätta att resonera tills de når ömsesidigt acceptabla beslut.

Dessa idealtyper ställer helt olika krav på medierna, fortsätter Strömbäck. Om man med demokrati menar deltagar- eller samtalsdemokrati kan det stämma att de underminerar demokratin, men det behöver inte vara sant om man syftar på procedurdemokratin. För den är det viktiga att medierna slår larm när någon bryter mot reglerna. Den konkurrensdemokratiska modellen fokuserar framför allt på de politiska eliterna och medierna måste vara effektiva granskare av dem, framför allt vid val. Deltagardemokratin förtvinar om medierna ger bilden av politik som en angelägenhet enbart för de redan engagerade och av att vanligt folk inte kan påverka. Medierna måste bidra till människors politiska engagemang. Helt klart ställer samtalsdemokratin störst krav på medierna i det att de skall underlätta ett öppet och rationellt debattklimat, genom vilket enighet kan skapas.

LÅTER MAN DEN RÅDANDE medieutvecklingen filtreras genom detta raster finns det åtskilligt att vara bekymrad över, fastän det handlar om demokratins kvalitet, inte dess existens. Frågan är om vi inte på många sätt väsentligen är på väg mot en konkurrensdemokrati, i varje fall om man ser till mediebevakningens tendens att framställa val som tävlingar. Och vilka förutsättningar har samtalsdemokratin att göra sig gällande i det medieklimat som håller på att ta form, med dess tonvikt på polarisering och konflikt?

Annorlunda formulerat, men med utgångspunkt i samtalsdemokratins ideal om mötesplatser för en rationell argumentation mellan parter: Vad innebär det att de samlande mediernas tid är förbi? Svarar inte detta mot en allmän utveckling genom vilken Sverige har förlorat sin enhetlighet etniskt, geografiskt, sociokulturellt och ekonomiskt? Denna utveckling har medfört problem och spänningar, men att den också på flera sätt inneburit en befrielse från en kvävande uniformitet är svårt att förneka. Sett ur ett medieperspektiv skulle det till exempel kunna innebära att storstadstidningar förlorar alltmer terräng till starka regionala tidningar. På sikt kanske vi får veckotidningar av det slag som finns utomlands, som till exempel *The Economist* och *Die Zeit*, vilka kompletterar och fördjupar analysen på sätt som dagstidningarna sällan förmår. Att en hur som helst trång nationalscen faller sönder borde kunna befrämja en större rikedom av positioner och därmed en mindre förutsägbar diskussion.

Men onekligen kan detta också leda till ett massmedialt klasssamhälle, som Lars Nord vid Demokratiinstitutet i Sundsvall påpekar. Stora grupper kommer kanske att stå utanför en mer kvalificerad offentlig diskussion, vilket leder till stora kunskapsklyftor i samhället och kanske uppkomsten av ett slags mentala getton.[6] På vissa sätt innebär det ju att Sverige blir mer likt andra länder och det är inte nödvändigtvis en dystopi. Men behöver vi inte en någorlunda samlad offentlighet för diskussion och förankring inför de prövningar som väntar i samband med exempelvis demografins konsekvenser och omprövningen av våra trygghetssystem i riktning mot att vi måste ta alltmer ansvar för oss själva? Denna kris för gamla kollektivistiska lösningar innebär en ny tonvikt på människors myndighet och förmåga att ta ansvar för sin situation, som ganska radikalt bryter mot den mentalitet som har utvecklats i socialstatens hägn.

Är det kanske demokratin i en viss bemärkelse som hotar medierna i den form vi känner dem?

LÅT MIG LITET PROVOKATIVT vända på frågeställningen huruvida medierna hotar demokratin. Är det kanske demokratin i en viss bemärkelse som hotar medierna i den form vi känner dem? Vi har därmed kommit till den sista källan i kollen av storyn om de allsmäktiga medierna, den politiska maktens källa, folket. Vilket ansvar har medborgarna för utvecklingen? Det vi kallar kommersialisering handlar ju till stora delar om att människor har fått mycket större möjligheter att välja det som intresserar dem och att de i betydande utsträckning väljer bort det kvalificerade. Som Jesper Strömbäck nyktert påpekar: "Vi får de politiska alternativ och de medier våra beteenden uppmuntrar."[7]

Ofta tystnar annars mången vältalig mediekritiker gärna vid denna punkt. Vi diskuterar hellre andra aktörers ansvar för utvecklingen än medborgarens, och visst finns det anledning att göra det också, men det är viktigt att inte glömma att det som är framgångsrikt kommersiellt är det till följd av människors val. Att ifrågasätta varför så många är så intresserade av skvaller i stället för nyheter uppfattas som elitism, men att inte göra det är ett uttryck för paternalism, att omyndigförklara medborgarna. Det finns åtskilligt att säga om kommersiella medieaktörers förmåga att väcka och omforma behov, om utbildningens brister etcetera, men att förneka konsumenternas ansvar är att infantilisera dem. Att hänvisa till något slags antropologisk konstant, att det alltid bara kommer att vara ett begränsat antal människor som är intresserade av kvalificerade saker, är den egentliga elitismen.

Låt oss erinra oss den gamla arbetarrörelsens ideal att höja bildningsnivån och skapa politisk medvetenhet och på det sättet bidra till att göra de underprivilegierade myndiga. Detta byggde på övertygelsen att när också de breda skikten fick bättre omständigheter, skulle de vända sig till det kvalificerade utbudet. Så har inte skett i förväntad utsträckning och det läggs ner avsevärd energi på bortförklaringar för att inte behöva ta ställning till det. Argumenten att människor i dag inte har råd eller inte orkar intressera sig för meningsfulla saker ter sig orimliga med tanke på hur arbetarklassens villkor var förr.

Så vad kan detta bero på? Kanske den antropologiska konstanten. Kanske på att det som tidigare utpekats som värdefullt inte visade sig vara det, utan i stället borde ses som del av en disciplinering som automatiskt antas vara något negativt. Sanningen är ju att vi ofta blir svaret skyldiga på denna punkt. Vi bekänner oss till pluralism, och tvekar att säga att något är mer värdefullt än något annat. Det vore ju att antyda att det finns hierarkier. När vi i detta överutbudets tidevarv mer än någonsin behöver mekanismer för att skilja det som är värt att lägga sin tid på från det man kan lämna därhän, kritiseras föreställningen om rangordning som elitistisk.

En annan förklaring är väl att så fort detta kommer på tal ställs kravet på politikerna att de skall göra något åt problemet. I själva verket misstänker jag att den uteblivna höjningen av bildningsnivån hänger samman med att människor alltmer låtit sig infantiliseras av socialstaten. För finns det inte ett samband mellan underhållningssugets ansvarslöshet och uppfattningen att vi inte är ansvariga för våra liv? En omorientering mot myndighet är inget som kan komma på initiativ uppifrån, utan något som måste väckas genom en intensiv diskussion på en mängd nivåer i samhället om ansvar och myndighet i en demokrati. Den är helt klart en parallell till den gryende diskussionen om att vi måste vara beredda att generellt ta ett större ansvar för vår tillvaro. Så också för vår orientering och information. Även *medieborgaren* måste eftersträva myndighet och ansvar för sitt liv. ■

6 Lars Nord, "En massa medier med mindre publik", i Nord och Strömbäck, a. a., s. 319–342.
7 Strömbäck, a. a., s. 24.

Kulturen kan enligt konstteoretikern Boris Groys betraktas som ett maskineri som ger liv åt det döda. Tingen återuppstår på museerna. Men samtidigt som museerna öppnas för allt fler företeelser förvandlar marknaden allting till varor. Då gäller det att skapa oordning i butiken.

Den intellektuelles uppgift är att vara en störande pratkvarn

Av
Luca Di Blasi
Fil. dr i filosofi

Översättning:
Erik Wallrup

DET ROSAFÄRGADE sekelskifteshuset med sin anmärkningsvärt vackra trädgård ligger i en av Kölns eftertraktade stadsdelar, alldeles intill stadsskogen. Här bor sedan knappt ett år tillbaka en av vår tids mest profilerade konstfilosofer, Boris Groys. Valet av bostadsort beror enligt honom själv på alla vänner som han fick redan då han efter flytten från Ryssland bosatte sig i Köln och då han höll näsan ovanför vattnet genom stipendier och verksamheten som fri skriftställare. Så levde han fram tills han med sina böcker *Gesamtkunstwerk Stalin* (1988) och *Über das Neue. Versuch einer Kulturökonomie* (1992) nådde stor framgång. Kort därefter blev Groys professor på Hochschule für Gestaltung i Karlsruhe, en högskola som leddes av filosofen Peter Sloterdijk. Sedan dess har han givit ut en bok om installationer tillsammans med vännen och konstnären Ilja Kabakov, behandlat medier fenomenologiskt och nu senast samlat uppsatser i *Topologie der Kunst*.

När vi träffas för intervjun väljer Groys att genomföra den i ett stort, korridorartat rum där dagsljuset endast kan anas. Här inleder vi med att samtala om en tankefigur som återfinns genom hela hans författarskap: förvandlingen som gör att konsumtionsobjekt blir värdefulla konstverk och billiga kopior original genom att de sätts in i ett museisammanhang. Det ligger något tröstefullt i föreställningen att det inte finns något så banalt att det inte kan omvandlas till något värdefullt. I naturen låter sig inte energi omvandlas utan att förlust uppstår. Kan då kulturen vara ett slags *perpetuum mobile* som oavlåtligen och utan förlust låter förvandla det värdelösa till något värdefullt?

Boris Groys. Illustration: Claes Jurander

"Alltid när jag märker att en viss mening eller hållning överväger, skapar jag genast ett visst motvärn för att nollsummespelet ska kunna bevaras."

– Ja, det tror jag. Faktum är att jag försöker beskriva alla processer som möjliga att vända i motsatt riktning. De första intrycken av något liknande fick jag som barn när jag läste en roman av Victor Hugo. Där berättas om hur en hjälte kommer upp i bergen och blickar ut över en dal. Hugo skriver att det som öppnat sig var det obeskrivligas utsikt – och så beskriver han denna utsikt på ett tiotal sidor. Med en hyfsad klarhet kan jag fortfarande minnas intrycket och detta är sannolikt koden till denna diskurs. Jag tror att beskrivningen av det obeskrivliga, detta diskursiva åtkomliggörande av det oåtkomliga, är betecknande för vad kulturen kan åstadkomma.

– Kultur är ingenting annat än demonstrationen av det omvändbara i allt som tycks omöjligt att ändra riktning på. Av samma anledningar vill folk klona och rekonstruera. Den centrala önskan i kulturen är att låta något återupplivas eller återuppstå. I grund och botten ger vart och ett av våra arkiv anledning till återuppståndelse. Så fort det finns kultur finns också en önskan att byta riktning och övervinna döden i en eller annan form.

På ett ställe i sin senaste bok skriver Groys att det inte finns någon skillnad mellan Kölndomen och det köpcentrum som skulle kunna komma i dess ställe om domen revs, eftersom också detta centrum skulle kunna låta sig monumentaliseras igen som "underbart platt, förskräckligt, banalt". Men är inte detta snarare ett gott

exempel på en icke godtycklig omvandling av profanitet till värdefullhet? Groys går vägen över den tyska samtidskonsten för att kommentera frågan.

– Den tyska konsten under det senaste årtiondet var den mest framgångsrika på världens konstmarknad, än mer framgångsrik än den amerikanska. De tyska konstnärerna sålde över hela världen i stort sett inget annat än banaliteten i den tyska vardagen, i de tyska städerna och bland de tyska människorna. Bernd och Hilla Becher, Thomas Ruff, Andreas Gursky, Thomas Struth och andra har gjort en tematik av det banalas förmåga att fascinera. Det är en banalitet utan utväg. Och banalitet utan utväg är fascinerande, galet och romantiskt – extremt romantiskt. Vem som helst kan hitta på ett sätt att estetisera detta strunt och få en försäljningsframgång över hela världen och fascinera sig själv och andra. Det räcker. Den individuella bedriften arkiveras och maskinen förflyttar sig.

EN ANNAN TANKE som ständigt återkommer hos Groys lyder att kulturen fordrar upprepning så länge det kulturella beståndet hotas och att förnyelse premieras så snart beståndet tycks säkrat. Men i dag kan vi lagra innehållet på tusentals cd-skivor eller tiotusentals böcker på en portabel hårddisk stor som en cigarett och därmed blir vi själva arkivarier för stora musik-, text- eller bildsamlingar. Samtidigt blir de allmänna bestånden allt mindre överblickbara, vilket leder till att vi inte längre vet vad som är nytt och inte. Därmed tycks förbindelsen mellan beståndssäkring och innovation vara bruten. Men Groys håller inte med:

– Om man på ett korrekt vis vill säkra data under de betingelser som råder för den ständigt växlande tekniken måste man arkivera också de tekniska medlen. Annars hamnar vi i den situation som amerikanerna befinner sig i när de riskerar att de inspelningar som gjordes på månen inte kan spelas upp igen eftersom tekniken blivit föråldrad.

Bakom tilltron till digitala lagringsmedier ligger enligt Groys en magisk-primitiv förståelse enligt vilken digitala data är någonting oförstörbart, likt immateriella platoniska väsen som kan överföras från databärare till databärare. Detta är, menar Groys, en ofattbar illusion eftersom vi har med materiella processer att göra, konkreta databärare som har sin egenart, sina specifika drag och sina fel. Frågan om *deras* arkivering är inte löst.

– Mitt intryck är att när dammet lagt sig kommer det inte finnas mycket kvar av dessa datamängder. När det gäller film, tv, popvideor och så vidare resulterar det i att en högst överskådlig kanon uppstår som inte är mycket större än i det klassiska måleriet, eller till och med mindre, och under dessa omständigheter kommer frågan efter det nya att åter ställas.

Det finns anledningar att invända mot Groys resonemang. I Düsseldorf visades med stor framgång en utställning på temat video och där störde det inte någon att de mediala bärarna av videorna som visades inte var videokassetter utan dvd:er. Men för Groys är det ett tecken på att ett arkivariskt medvetande inte utvecklats på området:

– Tidigare störde det ingen i kyrkorna om gamla ikoner målades över igen med samma motiv. Om man skulle göra detta i ett museum i dag skulle det vara störande. Beträffande arkiveringen av nya medier är vi bara i början av en lång reflektion kring och precisering av vad som egentligen är ett konstverk, vad som är en databärare och hur förhållandet dem emellan ser ut. Först nu börjar nya akademiska miljöer växa fram som ägnar sig åt frågan om datasäkring i den digitala tidsåldern.

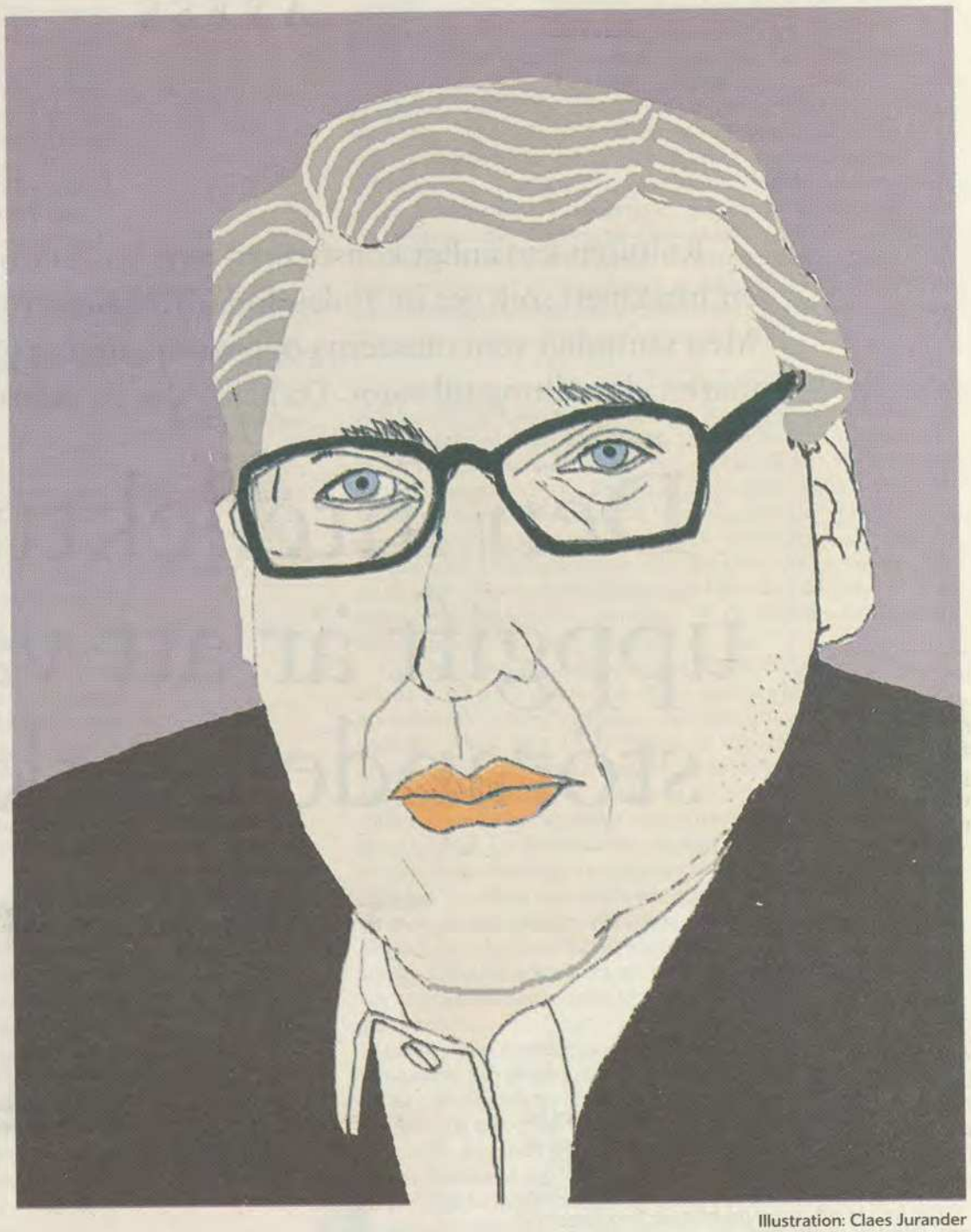

Illustration: Claes Jurander

"I det att Duchamp ställer pissoaren på museum säger han att en tid producerade pyramiderna, en annan har producerat Mona Lisa och vår tid har producerat pissoaren."

Var tid har sitt eget ansikte. Konstteoretikern Boris Groys är alls inte missnöjd med att 1900-talet fann sig självt i en pissoar.

GENERELLT SKILJER BORIS GROYS mellan två slags rum. I den mediala cirkulationens öppna rum kan data från en databärare skrivas över på en annan vilket gör den materiella sidan irrelevant. I arkiveringens och musealiseringens rum är det tvärtom så att en reflektion över det materiella inställer sig, det är rum som möjliggör reflektionen över de materiella betingelserna.

– Här blir alla kopior till original, för i det ögonblick vi börjar reflektera över det materiella hos en kopia är denna inte längre jämförbar med en annan kopia, utan blir ett original, något absolut originellt. Denna förvandling av kopia till ett original presteras av arkivet, av museet.

– När vi exempelvis slänger en tidning som vi läst i papperskorgen är den en kopia och därför visar vi den ingen aktning. Men om konstnärer som Thomas Hirschborn eller Ilja Kabakov skulle använda denna tidning i sina installationer, om de skulle ge tidningen en plats inom det museala skyddet och den museala arkiveringen, då är den för oss lika värdefull som Mona Lisa. Och om någon då kommer för att riva sönder tidningen eller slänger den i papperskorgen, då blir han gripen av polisen och måste betala böter.

Det låter som en apologi för museet. Men hur går det ihop med Groys högaktning av det konstnärliga avantgardet, som ju gjort museet till sin fiende? Groys avvisar bestämt invändningen. Hans mörka röst med den otvetydiga ryska accenten vibrerar lätt:

– Du säger att jag svarar för en apologi för museet. Det gör jag aldrig och kommer aldrig att avse det! För mig är det fullkomligt likgiltigt om det finns museer eller inte. Jag vill varken försvara eller anklaga, utan klargöra. Då det nu finns museer vill jag förmedla de transcendentala betingelserna för deras faktiska existens.

Det är inte bara så att det finns museer, utan musealiseringen tilltar på ett närmast blixtsnabbt vis. Groys ser hur sådant som tillhört den öppna mediala sfären kommit att glida in i museets sfär: fotografiet, filmen och videon har redan musealiserats medan design och mode är på väg i samma riktning. Och beträffande avantgardet, denna museikritiska del av konstvärlden, sköts det av ett allt bättre kuratorsystem. Avantgardets konstnärer är produkter av museisystemet, såsom det etablerades på 1800-talet och reflekterades av konsten.

– Malevitj säger: Låt oss betrakta historien, såsom den framställs på Europas museer. Varje epok har sitt ansikte, Egypten, gotiken, renässansen, rokokon. Frågan vi måste ställa oss är vilket ansikte vår tid har i jämförelse med alla andra ansikten. Än klarare formulerar Marcel Duchamp saken när han frågar varför vi måste hitta på en ny estetik när vi redan har en. I det att Duchamp ställer pissoaren på museum säger han att en tid producerade pyramiderna, en annan har producerat Mona Lisa och vår tid har producerat pissoaren. Denna idé om en jämförelse mellan epoker, utförd utifrån förutsättningarna för museet, är lika giltig för alla avantgardeströmmar.

Vad avantgardet inte ville var att producera museal konst, vilket innebär historisk konst. Detta anspråk kan bara förstås som ett anspråk på att föra in *nya* estetiska tecken på museum. Men stämmer verkligen det? 1919, när den offentliga ordningen bröt samman under inbördeskriget och den politiska ledningen fruktade för museernas bestånd och polisen mobiliserades till dess skydd, polemiserade den avantgardistiske konstnären Malevitj i sin skrift *Om museet* våldsamt mot dessa steg och pläderade helt öppet för en förstörelse av museerna. Jag påpekar att Groys själv har citerat ur skriften.

– Ja, men jag uppmärksammar att Malevitj mot slutet av denna förgörande text föreslår att askan efter de brända konstverken ska bevaras. Detta är ju en typisk modern installation och kräver den museala strukturen, annars har den alls ingen mening. Problemet för de avantgardistiska konstnärerna var inte museet, utan det enkla faktum att deras arbeten inte klarade sig väl vid en museal jämförelse. De kunde inte måla som en Leonardo da Vinci och kände sig därför nedslagna, och detta var i grunden den springande psykologiska punkten inom den avantgardistiska utvecklingen.

GROYS TALAR I SINA böcker om och om igen om konstnärliga innovationer, fast folk av i dag tycks mer intresserade av de tekniska innovationerna. Men när jag säger det hävdar Groys torrt att det inte finns något sådant som tekniskt framsteg eller teknisk innovation. Med en formulering hämtad från Ortega y Gasset ger han en bakgrund: det som för en äldre generation var teknik är för de yngre natur. Teknikens historia är inte något som rent faktiskt inträffar, utan något vi på konstgjord väg framställer. Vi kan bara förstå vad vi själva producerat, och då endast under bestämda institutionella omständigheter, det må vara museets eller universitetets.

Man hör också ofta att det inte finns några konstnärliga innovationer. Men om man följer Venedigbiennalens eller Documentas historia ser man att innovationerna utvecklar sig så snabbt och så språngartat som aldrig förr.

– Ännu för tio år sedan fanns det alls inga videoinstallationer, sedan kom alla experiment med ljud. Över huvud taget är installationens utveckling något helt nytt och den behärskar redan scenen. Reflektionen kring detta har bara börjat och nu ges böcker ut om installationens estetik. Jag tror att bristen på innovation inom konsten beklagas av sådana som säger att installationen alls inte är någon innovation, utan strunt. Om man säger så är det sant att det saknas innovationer. Om man däremot helt pragmatiskt och utan att värdera betraktar vad som pågår, då märker man att strukturerna och utställningsstrategierna ändrat sig blixtsnabbt.

Därutöver måste man helt klart inse att antalet musei- och konstutställningsbesökare bara tilltar och det i rasande fart, från ett år till ett annat, i USA liksom i Europa.

– Man tenderar att förakta detta och att säga att folk kommer på falska grunder. Visst, det kan man göra eller inte. Men då kvarstår att folks intresse för det museala systemet ständigt växer rent faktiskt, det avtar aldrig.

Att det i absoluta tal inte är så många är ingenting att förvåna sig över: för konst, religion och filosofi har aldrig mer än en försvinnande liten del av mänskligheten intresserat sig.

– Det är bara det att detta tidigare inte stört någon. Eliten, eller med ett neutralt uttryck denna samhällssektor, blev tidigare inte nervös för att andra inte intresserade sig men nu finns nervositeten där.

Skälen till detta är många: För det första ekonomiska skäl, det faktum att de kulturella produkter som eliten producerar i allt större utsträckning cirkulerar och säljs under de förhållanden som råder för marknaden och mediemarknaden. Ett andra skäl är den ideologiska massrörelsen under 1900-talet, ”där eliten av och till slaktades av”. Men finns det inte också ett tredje skäl, nämligen det faktum att de gamla medierna, de från Gutenberggalaxen, hotas av den nya informationstekniken, eftersom de inte är skrivna på det nya, verkningsfulla och högst framgångsrika språk som programmerarna behärskar? Boris Groys är inte säker på detta:

– Diktningen har gjorts arbetslös av popmusiken, det står klart. Den berättande litteraturen har gjorts arbetslös av filmen. Det står också klart. Men hur som helst tror jag inte att den filosofiska diskursen blivit arbetslös. Tvärtom har jag känslan att redan varannan jordinnevånare använder sig av ord som differens och simulakrum, ord som den filosofiska diskursen drivit igenom och som snabbt globaliserats.

FÖR NÅGRA ÅR SEDAN betecknade Boris Groys museet som både nollpunkt och mittpunkt: Varje konströrelse möts ögonblickligen av en motrörelse, vilket gör att helheten blir ett nollsummespel. Genom samlandets process ställs alla skilda rörelser och teorier bredvid varandra och blir därmed nivellerade. Det ”samlandets entropiska rum” som därmed uppstår är ”det modernas största och enda konstverk”. Vore inte denna nollpunkt också en privilegierad plats för iakttagelser?

– Problemet är, svarar Groys, att denna nollpunkt är imaginär och ingen bestämd punkt, i stället är den en imaginär summa. Den är den plats som man inte kan besitta, den är så att säga allt. Alla som försöker ta denna nollpunkt i besittning, såsom Malevitj och många andra, måste förr eller senare misslyckas. I stället borde vi i enlighet med den intellektuelles politik under moderniteten helt enkelt se efter var det finns något sådant som en uppenbarelse av varat, en varaglänta eller en lucka i marknaden – allt detta är en och samma sak – och den ges alltid av nollsummespelet.

– Buddha blev en gång tillfrågad av en lärjunge varför denne alltid måste säga att jaget inte existerade. Buddha svarade: Det säger jag bara för att varje person som jag frågar om något sådant som ett jag existerar svarar jakande. Därför säger jag nej. Om jag i mitt liv träffat någon som sagt att jaget inte existerar, hade jag genast sagt att jaget visst existerar.

– Detta handlar om att sörja för nollsummespelet. Alltid när jag märker att en viss mening eller hållning överväger skapar jag genast ett visst motvärn för att nollsummespelet ska kunna bevaras. Denna omsorg om nollsumman är en djup, metafysisk omsorg och detta måste man bektrakta inte som kritiskt eller oppositionellt, utan som helt affirmativt.

Därvidlag har man inte överblick över helheten, utan kan bara agera utifrån den egna utblicken. Groys söker efter sådant som undgår människor inom en specifik disciplin som *cultural studies*, och han håller det för sin intellektuella plikt att föra in det han har en känsla av att de andra kan förbise. Annars skulle det enligt hans mening inte ha någon betydelse att över huvud taget skriva om något. Groys intervenerar där han anser att man måste. Det gör att han på bestämda diskursområden vill använda ett förfarande som också fungerar väl i den avancerade konsten.

– Jag skulle i diskursen vilja använda en parallell rörelse till den rörelse som jag iakttar i konsten. Det är inte den enda anledningen för mig att skriva, men det är ett viktigt skäl. Jag opererar med ord och diskursiva figurer på samma vis som mina konstnärsvänner med bilder.

Den senaste boken, *Topologie der Kunst*, avslutas med ett för Groys ovanligt försvarstal för motståndet mot penningmediets diskriminering av diskursmediet. Dyker det här upp en ny ton hos den kylige iakttagaren Groys?

– Om man läser författare som Jürgen Habermas uppstår intrycket att systemet vi lever i för det första är en demokrati och för det andra att talets princip står därbakom. Men vi lever inte under demokratins betingelser, utan under mediemarknaden där ideologier, partiprogram och diskurser fungerar som varor vilka säljs på samma sätt som alla andra varor. Det slutar till sist i tigandet.

En sådan beskrivning leder till att folkets suveränitet i själva verket är köparens suveränitet, och köparen träffar sitt val tigande, utan förklaringar. Till sin kärna är alltså det förhärskande politiska systemet därmed tigandets system, inte språkets.

– Det betyder att alltid när vi säger något handlar vi å ena sidan i enlighet *med* systemet eftersom också vårt tal fungerar som vara och blir utbjudet på varumarknaden, å andra sidan *mot* systemet i den utsträckningen att vi, även om vi inte vill det, ställer det förhärskande tigandet i fråga, eftersom vi ständigt gör köparen osäker, krafsar på hans suveränitet. Suveränitet är dock en tigandets egenskap, och tigande är ett tecken på suveränitet. Den sanne mannen tiger. Den funktion pratkvarnen har, alltså den intellektuelle, är att göra de sanna männen osäkra i deras suveränitet, för att göra deras liv lite svårare. Det är en viktig del av spelet.

Esoteriskt våld. Hegel drog de filosofiska konsekvenserna av Napoleons politik. Alexandre Kojève ville inta samma position i förhållande till Stalin. Utifrån Hegel, Nietzsche och Heidegger samt en vilja att vara absolut modern skapade han en av 1900-talets mest totalitära filosofier. Han grundlade den existentiella marxismen, men nu är det de amerikanska "neokonservativa" som går vidare i hans tankebanor.

Vid historiens slut är filosofen en gud

JAN OLOF BENGTSSON
Fil. dr i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet

"TY DE GER INTE order på grund av ett begär att dominera, utan på grund av ett pliktmässigt hänsynstagande till andras intressen; inte med stolthet över att äga företräde framför andra, utan med medlidande i sitt omhändertagande om andra."

Så skrev kyrkofadern Augustinus om den kristne herrens förhållande till sin slav. Kristendomen får i dag utstå mycket kritik för sitt försvar av slaveriet. Men redan tidigt finner vi att kyrkofäderna började betrakta denna förkristna institution som orättfärdig, och med tiden skulle detta leda till att slaveriet avskaffades inom den kristna civilisationen.

Många rättfärdiga människor är slavar till orättfärdiga herrar, konstaterar Augustinus. Men i själva verket, menar han, är de senare inte fria män. Det är en lyckligare lott att vara slav under en människa än under begäret, och "det mest obarmhärtiga herravälde som föröder människors hjärtan är det som utövas av just begäret att behärska andra". Ödmjukhet är lika välgörande för tjänarna som stolthet är skadlig för herrarna. Slaveriet är en följd av synden, och om slavarna "inte kan frigivas av sina herrar, så måste de själva, i en mening, göra sitt slaveri fritt, genom att tjäna icke med rädslans list, utan med tillgivenhetens trohet, tills all orättvisa försvinner och allt mänskligt herravälde och all mänsklig makt är förintade, och Gud är allt i alla".

Augustinus var noga med att påpeka att de eskatologiska skeenden som han här hänvisar till var ett mysterium. Det var inte fråga om några förutsägelser om historiens förlopp. De hade att göra med evigheten, inte med framtiden, de berättade om ett transcendent skeende, inte ett jordiskt. Detta argument kunde naturligtvis vara ett sätt att rättfärdiga slaveriet fram till dess avskaffande. Men det kunde också vara ett försvar mot dem som alltifrån reformationen sökte utöva totalitär världslig makt i namn av en förment högre insikt om historiens mening och mål, byggd på den gnostiska filosofi som kyrkofäderna bekämpat och på tolkningar av Uppenbarelseboken som världslig historia.

DET ÄR FÖRST UNDER de senaste årtiondena som forskningen låtit oss förstå hur omfattande gnosticismens och hermetismens inflytande varit på den västerländska modernitet, på dess vetenskap, filosofi, religion och politik. Genom läran om människan som Guds avbild och inriktningen på den individuella själen skulle den ortodoxa kristendomen förvisso också komma att spela en roll för den moderna liberalismen. Men bakom den radikala jakobinismen, socialismen och utopismen samt bakom mycket av den rent sekulära humanismen kan vi i dag tydligt urskilja inflytandet från de esoteriska traditionerna.

Hegels ställning som en av modernitetens främsta uttolkare är oomstridd. Även efter tillbakagången för marxismen, som är det mest påtagliga exemplet på en senare hegelianism, tycks denna ställning endast ha förstärkts. Hegelforskningen är i dag livaktigare än någonsin, men vad som nu tränger fram är bilden av Hegel som gnostisk eller hermetisk tänkare. Tolkningen av världsandens och historiens utveckling var bestämd av hans tillägnelse av de esoteriska traditionerna, och i stora stycken bara ett nytt, intrikat uttryck för dem.

VAD VI FINNER hos Hegel är dock en relativt mild form av den millennaristiska tron på en ny elit som med sin absoluta kunskap leder mänskligheten mot det nya rättfärdighetsriket. Inte minst betydelsefull för Hegels förståelse av moderniteten och liberalismen var hans kända tolkning i *Andens fenomenologi* av förhållandet mellan herren och slaven. Den bygger på en karaktäristisk förvrängning av Augustinus tematik om herrens ofrihet och slavens frihet, men den är också ett exempel på subtiliteten i den Hegelska dialektiken. Hegel når fram till en syntes präglad av ömsesidigt erkännande i frihet: på samma gång beroende och oberoende av varandra finner de slutligen sig själva i en ömsesidig och jämlik relation.

Men i Hegels tendens att tappa bort både den kristna insikten om synden och de kristna dygderna – i detta fall saknar Hegel blick för det skadliga i stoltheten och det välgörande i ödmjukheten – finner vi det specifikt moderna draget. Hans sekulariserande och esoteriska omtolkningar av den kristna eskatologin för honom långt från Augustinus. Erkännandets syntes blir hos Hegel ett obetydligt ytfenomen när hans nya gnostiska metafysik samtidigt förstör den ställning kristendomen givit den individuella personligheten.

DEN SOM MER ÄN någon annan fäst uppmärksamheten på Hegels herre–slav-analys var den rysk-franske filosofen Alexandre Kojève (1902–1968). Denne var länge främst känd som en av dem som introducerade studiet av Hegel i Frankrike och lade grunden till vad som skulle komma att kallas den "existentiella marxismen". Under 1930-talet utövade han ett stort inflytande över en rad av de mest inflytelserika gestalterna i århundradets franska intellektuella liv: Maurice Merleau-Ponty, André Breton, Georges Bataille, Raymond Aron, Jacques Lacan och andra. Det skedde genom hans föreläsningar vid École pratique des hautes études, vilka publicerades 1947 som *Introduction à la lecture de Hegel*. Det skulle bli Kojèves mest kända verk.

Efter kriget vidgades hans inflytande ytterligare när han lämnade den akademiska filosofin för en tjänst på det franska finansministeriet, där han bland annat blev en av EU:s och Gatts ideologer. Inte minst Giscard d'Estaing och premiärministern Raymond Barre tog starka intryck. Det är möjligt att Kojève i dag skulle ha varit tämligen bortglömd om det inte vore för hans politiska arbete och hans både positiva och negativa inflytande på de tankeriktningar som kommit att tränga tillbaka de olika typerna av marxism.

Det fulla perspektivet på Kojèves livsverk och det inflytande han utövat tecknades i Dominique Auffrets stora biografi, *Alexandre Kojève. La philosophie, l'État, la fin de l'Histoire*. Den utkom 1990, året efter publiceringen av Francis Fukuyamas artikel "The End of History?" i *The National Interest*, som 1992 utvidgades till boken *The End of History and the Last Man*. Två år senare visade den kanadensiska statsvetaren Shadia B. Drury i sin bok *Alexandre Kojève: The Roots of Postmodern Politics* att inte bara Fukuyama utan hela den amerikanska så kallade "neokonservatismen" rönt avgörande påverkan från Kojève. Denna politiska riktnings ledande inspiratör, Leo Strauss, hade blivit nära vän med Kojève i Paris och skickade sin lärjunge Allan Bloom att studera för honom i Paris – på ministeriet! Bloom, som i dag är mest känd för den omdebatterade boken *The Closing of the American Mind*, var Fukuyamas lärare.

Utöver inflytandet på "neokonservatismen" visar Drury att också Michel Foucaults verk och den franska postmodernismen i centrala avseenden blivit bestämda, om än negativt, av Kojèves tänkande. Auffrets och Drurys böcker ledde tillsammans till att vidden av Kojèves dolda närvaro i 1900-talets intellektuella och politiska liv för första gången uppdagades.

Inte minst när vi börjar se att några av de mest problematiska aspekterna av postmodernismen och "neokonservatismen" kan hänföras just till Kojèves inflytande blir det viktigt att titta närmare på hans verk. Själv är Kojève snarast en representant för den rena modernismens tankevärld. Som sådan påminner han oss om ett näraliggande och djupt problematiskt förflutet, som hans inflytande bortom modernismen visar att vi ännu inte helt befriat oss från.

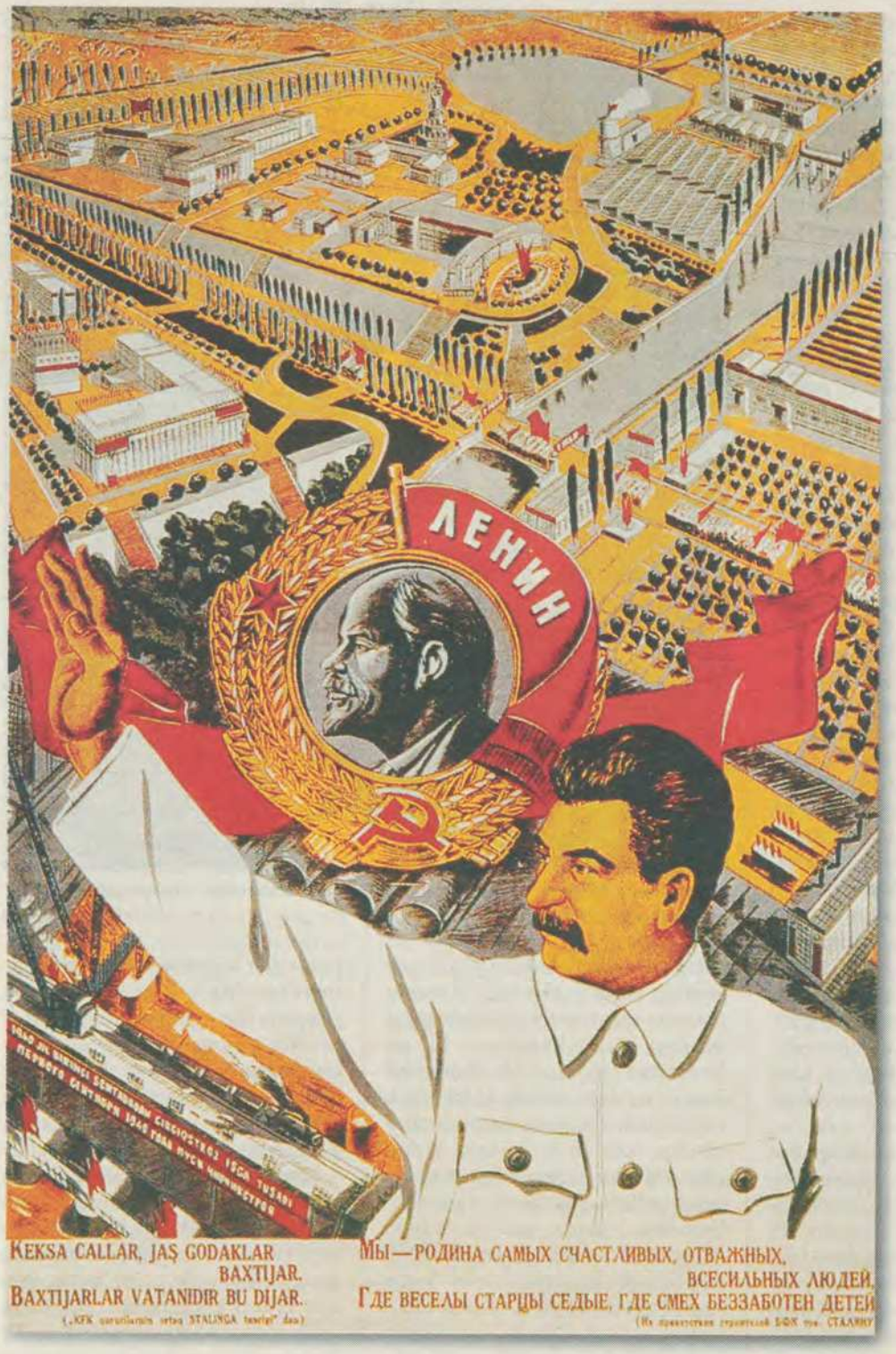

Idealstaten och idealledaren. Den globala stat Alexandre Kojève drömde om krävde en universell tyrann. Ingen passade bättre än Stalin.

Foto: Sygma/Corbis/Scanpix

IN I DET SISTA kallade sig den ryske emigrén Kojève för stalinist. Inte minst uppskattade han Stalins folkmord. Han såg även sin filosofiska, akademiska gärning som "politisk propaganda". Han hävdade att alla som inte godtog den sekulära, teknokratiska och homogena universalstat han arbetade för, alla som försvarade otidsenliga eller avvikande åsikter, var "sjuka" och borde "spärras in". Den globala stat han frambesvärjde krävde en "universell tyrann". Och han blev irriterad över att hans sekreterare skrattade när han talade om för henne att han själv var en gud. I det ljus som i dag faller över Kojève framstår han som en väl så skrämmande och samtidigt patetisk representant för den moderne "klerken" som någonsin en Heidegger, en Lukács, en Sartre eller någon av de otaliga andra.

Efter att ha anammat de mest problematiska aspekterna av Hegel och tappat bort de subtila och sanna, följde Kojève den unghegelianska linjen över Feuerbach till Marx och lade till element från Nietzsche och Heidegger. Allt detta förenades så med vetenskapstro och rationell administration. Därmed nådde Kojève fram till en syn på människan, historien och samhället som obarmhärtigt avslöjar att det finns inslag i den förment okomplicerade liberala demokratin som förenar den med 1900-talets totalitära system. I bästa fall lär oss studiet av Kojève indirekt hur demokratin kan befria sig från dessa inslag.

Enligt Kojève drivs historien av herre–slav-dialektiken, och inte som hos Hegel av Anden. Denna dialektik avslöjar vad som gör människan till människa och historisk varelse. Kojève tar fasta på de våldsammaste elementen i Hegels beskrivning: "kampen på liv och död". Historien börjar med den ursprungliga akten att betvinga och förslava en annan, att reducera denne till medel för tillfredsställandet av begäret att erkännas som subjekt. Detta begär är inte naturligt eftersom det inte som hos djuren befrämjar livet: det är begäret efter ren prestige, beundran och ära. Kojèves filosofi bygger helt på vad Augustinus såg som den otyglade stoltheten i begäret att dominera andra, "det mest obarmhärtiga herravälde som föröder människors hjärtan". Kojève är än mer oförmögen än Hegel att förstå den kristna uppfattning av aristokratin som Augustinus beskriver.

Kojève förkunnar att människans natur i sig är tomhet och att hon negerar, förstör eller assimilerar det givna i form av varat eller naturen för att skapa ny verklighet. Heideggers existentialism förenas här med Hegels dialektik. Friheten kräver inte bara ett erkännande av döden som hos Heidegger, den kräver att rädslan för döden och den egna bundenheten vid livet övervinns genom att livet riskeras i kampen med den andre. Förloraren blir slav därför att han i sin svaghet redan är livets och naturens slav, därför att han är ett med tingens värld.

Trots att Kojève till skillnad från Hegel inte ser herrens tillstånd som en patologisk och oetisk oförmåga att erkänna någon annan, utan identifierar det med den historiskt existerande grekiska stadsstaten där en mångfald av herrar erkände varandra, följer han Hegel i uppfattningen att detta tillstånd måste negeras.

Det blir otillfredsställande och stagnerande, slavens erkännande saknar värde på grund av hans underlägsenhet. Herrens aristokratiska stat går enligt Kojève under på grund av kvinnans motstånd. Den värderar endast den manliga, krigiska äran, som Kojève ser som det "allmänna" eller "universella", inte mannens individuella vara, hans biologiska liv, hans egenskap av far, make och son.

ALLTIFRÅN BÖRJAN är detta existentiellt-historiska scenario naturligtvis också bestämt av Nietzsche, även om Heideggers tonvikt på döden upphäver dennes livsbejakelse. Kojèves originalitet består i att han hela tiden låter de olika ingredienserna i sitt tänkande – de hegelianska, de marxistiska, de nietzscheanska, de heideggerianska, de scientistiska – modifiera varandra.

Nu blir emellertid Nietzsche än mer framträdande: med kristendomen segrar slavmoralen och kvinnan. Vid historiens slut härskar den egalitära kvinnliga slavmoralen såtillvida som allas lika värde erkänns utan krav, utan hänsyn till meriter. I stället för den Hegelska syntesen tycks slavmoralen triumfera på herremoralens bekostnad. Vi står inför vad Nietzsche kallade "den sista människan". Eftersom människan blir både autentisk och historisk först genom att riskera livet och segra i kampen om prestige, innebär detta tillstånd där människan återgår till naturlivet både "människans (eller mannens) död" och "historiens slut".

Men samtidigt har nu enligt Kojève människans sanna natur, hennes begär efter erkänsla, blivit tillfredsställt. Slaven har efter sitt initiala nederlag trots allt lyckats höja sig till mänsklighet. Slaven kravlar sig upp, men inte genom att tjäna frivilligt med ödmjukhet och "tillgivenhetens trohet" – för Augustinus var slaven ju alltid människa – utan genom missnöje. Tvingad till arbete blir han medveten om sin förmåga att negera det givna, att behärska och förvandla naturen. Därmed väcks känslan av hans förlorade mänsklighet och frihet, samtidigt som herren i sin passivitet åter sjunker ned i det vegetativa träsket. På så sätt övertar slaven herrens roll som historiens drivkraft.

I kristendomen och andra ideologier som försonar honom med det objektiva slaveriet bearbetar slaven den gnagande medvetenheten om sitt ursprungliga tillkortakommande. Slaven söker tillflykt hos Gud på grund av sin alltjämt oövervunna dödsskräck. Men Gud är en ny typ av herre som, liksom kvinnan, erkänner slavens individuella naturvara: inför denne nye herre äger alla lika värde, oavsett kvalifikationer. Kristendomens väsen och uppgift

Alexandre Kojève. Hans Hegeltolkning har attraherat tänkare på både höger- och vänsterkanten. Foto: Okänd

består för Kojève endast i att i denna mening avskaffa slaveriet. Kristendomens universella likhetsprincip behöver bara sekulariseras för att historiens slut skall bli skönjbart. Kojève ser detta tillstånd, där ingen negation av det givna längre är nödvändig, som en hegeliansk syntes eftersom det kännetecknas av ett universellt accepterande av partikulariteten. I likhet med gnostikern Hegel ser Kojève den inomvärldsligt omtolkade kristendomens seger som historiens mål. Anden är människan, ej Gud. Gud är, som Feuerbach förklarat, människans projektion. Men i historien förverkligar sig människan som Gud. Kojève förstår hur den gnostiska kristendomstolkningen – närmast linjen från Böhme till Schelling och Hegel – gradvis leder till människans gudomliggörande och till Guds död.

KOJÈVE GER ETT idealtypiskt uttryck för synen på den moderne intellektuelle som den nye gnostiske ledaren. De intellektuella, för vilka Hegel är prototypen, är ansvariga för att Gud dödas. De har en unik position, ty de är varken slavar eller herrar, de varken arbetar eller kämpar. De är "intet", en total negation och därmed det högsta mänskliga. Eftersom de inte är slavar kan de undvara kristendomens teologi. Eftersom de inte är herrar kan de bejaka kristendomens erkännande av människan.

Endast den nya eliten av sådana intellektuella kan vid historiens slut vinna den högre insikten om historiens mening och mål, den sanna *gnosis* om hur människans självmedvetande genom herre–slav-dialektiken formats i historien. Nu återstår blott kontemplation av denna genomgångna utveckling, ett evigt grått i grått.

Eftersom endast den intellektuelle har absolut kunskap, är det i själva verket endast den intellektuelle som har blivit Gud. Och som Gud är den intellektuelle en ny herre, som åter kräver erkännande. För detta syfte måste halvgudar skapas. Ty även om de inte längre är slavar, är vanliga människor nu blott automater i den rationella och teknokratiska stat vars uppbyggnad på den sekulariserade kristendomens grund Kojève väljer att ägna sitt liv. Kojève utsåg därför Merleau-Ponty till sin Apollon – han såg tillräckligt bra ut.

PÅ SAMMA VIS som Hegel var Napoleons medvetande ser sig Kojève som Stalins. Han inser att USA kommer att vinna det kalla kriget, men det spelar ingen roll eftersom öst- och västblocket står för samma rationella principer: jämlikhet, evig fred och ett välstånd som gör att människorna "arbetar så litet som möjligt". Kapitalismen har redan uppnått det kommunismen eftersträvade, historien slutade redan med Napoleons seger vid Jena och återstående motsättningar rör endast tekniska detaljer. Nazismen och Förintelsen var bara ett sätt att demokratisera Tyskland. Hegel spelas ut mot Heidegger: vad som sker är rätt, därför måste efterkrigstidens av Heidegger ogillade ordning accepteras. Att allt "mänskligt herravälde" förintats och ersatts av den rationella administrationen av ting innebär naturligtvis att människan måste bli ett ting bland andra. Den universella tyrannen är bara huvudfjädern i maskineriet, liksom 1700-talets upplyste despot. *Gnosis* ersätter filosofin, liksom "ideologierna" viker för sanningen. Därför behövs nu inte längre akademiska filosofer, utan endast statliga ämbetsmän och byråkrater som exekverar "visdomens" och vetenskapens diktat. Om människor inte är nöjda med denna ordning är de sjuka – ty den motsvarar sanningen om människans natur och tillfredsställer alla dess behov.

Foucaults verk, och postmodernismen i vid mening, är på sitt sätt lika extrema protester mot denna verklighetsuppfattning. I själva verket erbjuder föreställningen om historiens slut inte alls någon frihet eller något ömsesidigt erkännande, bara nya möjligheter till herravälde. Kojève själv greps av motvilja inför den sista människan och den "posthistoria" där förnuftet presiderar över hela världens nedsjunkande i den undermänskliga vegetativiteten, där kulturen blivit till impotent underhållning, där eunucker vaktar det förflutnas harem. Han började försöka införa vissa nya former av negation i sin posthistoria, som exempelvis *snobbismen*. Samtidigt syftade Batailles och Foucaults gränsöverskridande excesser till att sätta i gång historien igen på allvar.

För att friheten skall uppnås är det ändå inte tillräckligt att de intellektuella lyckas döda Gud och därmed får slavarna att acceptera döden och existensens ändlighet. Ty slavarna har ännu inte riskerat livet i kampen. Utöver det erkännande för sitt naturvara som de vunnit genom den politiserade kristendomen måste de också vinna det slags ära som tillkommer herren. De måste på något mer påtagligt sätt bringas att se döden i vitögat. Det är här terrorn står till tjänst för Kojève. Till skillnad från Hegel hyllar han jakobinernas blodbad. Stalin är övermänniskan som räddar den sista människan från henne själv. Hans brott är en del av hans storhet, inte blott ett medel för ett mål som för andra stalinister, utan en del av själva målet.

I Alexandre Kojèves liv och verk är det bara de tragikomiska inslagen som ibland förmår dölja det iskalla vansinne som stirrar oss i ansiktet i nästan varje detalj. Den som förstår hur denne tänkare kunde bli så inflytelserik över hela det ideologiska spektret förstår något av det väsentligaste i 1900-talet.

Koldoften hänger kvar över Europeiska unionen

ESSÄ/ På EU-fronten intet nytt. Europeiska unionen knyter sig inför beslutet om konstitution. Ändå innehåller förslaget inga revolutionerande nyheter, för de femtio år gamla principerna från Kol- och stålunionen skulle i stort fortsätta att gälla. Ännu försöker ingen skingra kolröken.

ANNIKA STRÖM MELIN
EU-reporter på Sveriges Radio

EN VECKA FÖRE midsommar ska EU:s stats- och regeringschefer göra ytterligare ett försök att enas om ett nytt konstitutionellt fördrag för Europeiska unionen. Om de lyckas komma överens kanske någon av dem kommer att säga några vackra ord om Jean Monnet eller Robert Schuman, männen som för mer än femtio år sedan startade resan mot Europas allt större enhet. Skål för EU:s fäder, vilkas värv vi fullföljer! Så kan det komma att låta. Vår tids Europakonstruktörer kommer emellertid inte att kunna lösa upp den konstitutionella knut som Monnet och Schuman använde för att hålla samman sin konstruktion. Ända från början har Europeiska unionen varit en hybrid, en säregen blandning av olika konstitutionella principer, och den kommer att fortsätta att vara det också efter midsommar.

Förklaringen till att EU har en sådan speciell konstruktion är att Monnet och Schuman blandade europeiskt kol med visioner om Europas framtid, stål med stolta framtidsplaner för hela världen och drömmar om Europas Förenta Stater med detaljerade bestämmelser om priset på koks. De skapade Europeiska kol- och stålgemenskapen, en koldoftande samling mycket jordnära bestämmelser om hur Europas nyckelindustri skulle styras på ett överstatligt sätt. Men det var ingen hemlighet att de hade större förhoppningar. Båda hoppades att Europa med hjälp av kol och stål skulle kunna enas, också politiskt.

Det fanns emellertid ingen färdig plan och ingen ritning för det bygge de satte i gång. Kol och stål skulle vara de första stegen, sedan skulle resten rulla på, mer eller mindre av sig självt. De slapp att ta ställning till hur målet för enhetssträvandena skulle se ut och behövde inte svara på alla de politiskt laddade frågor som med all säkerhet skulle ha gjort projektet omöjligt att ens påbörja. Hur ska demokratin i Europas Förenta Stater fungera? Ska det finnas ett parlament och en president, ska vissa skatter vara gemensamma, ska unionen ha ett gemensamt försvar? De kunde skjuta alla sådana besvärliga frågor på framtiden. I stället satte de i gång och ingen kan säga annat än att de lyckades över all förväntan. Den långsamma och fredliga europeiska revolution som har pågått de senaste femtio åren har förändrat vår kontinent i grunden. Efter kol och stål fortsatte bygget med gemensamma tullar, en inre marknad, jordbruk, handelspolitik, en del arbetsmarknadspolitik, lite socialpolitik ... ända fram till dagens gemensamma valuta.

Den långsamma och fredliga europeiska revolution som har pågått de senaste femtio åren har förändrat vår kontinent i grunden.

Europeiska unionen är en blandning av överstatlig makt (kommissionen, EG-domstolen och den lagstiftande delen av rådets och Europaparlamentets makt) och mellanstatligt samarbete (Europeiska rådet, toppmötet och den återstående delen av ministerrådets makt). EU-makten har delats upp på flera händer vilket har gjort den någorlunda effektiv och framgångsrik, men samtidigt en smula diffus. Så länge unionen mest sysslade med priset på skrot och koks och kol kanske ingen tänkte särskilt mycket på det. Men när EU i dag omfattar tjugofem länder och nästan en halv miljard människor och har makt att besluta om sådant som rör oss medborgare mycket påtagligt i våra liv är det inte längre möjligt att bortse från att någonting saknas.

HUR SKA FOLKSTYRET i denna stora union egentligen organiseras så att det blir begripligt, tydligt och reellt? I en demokrati värd namnet borde väl medborgarna kunna rösta fram – eller bort – styret? Rent teoretiskt kan medborgarna förstås påverka EU-makten i allmänna, nationella val. Det är de olika ländernas regeringar som skickar sina ministrar till rådet och sin regeringschef till EU:s toppmöten. Riksdagsvalen i Sverige är också ett slags EU-val. Men hur mycket EU-diskussion förekom under 2002 års svenska valrörelse? Ingen alls. När allt handlar om vård, skola och omsorg är EU långt borta.

Valet till parlamentet är ytterligare ett sätt att påverka en del av EU-makten. Det är länge sedan parlamentet kunde avfärdas som maktlöst. Det delar den lagstiftande makten med rådet i många frågor (och i det nya konstitutionella fördraget blir det ännu fler), men sista ordet i EU ligger trots allt fortfarande hos medlemsländernas regeringar.

Och vem utser kommissionen? I skrivande stund pågår ett intensivt telefonerande mellan Europas huvudstäder. Nästa kommissionsordförande ska utses under toppmötet veckan före midsommar. Har kristdemokraten Jean-Claude Juncker verkligen tackat nej, har liberalen Pat Cox och Europapolitikens underbarn Joschka Fischer fortfarande en chans? Förhandlingarna kommer med all säkerhet att dra ut på tiden. EU:s regeringschefer verkar älska sina motsättningar kring person och position. Och fram till dess de har enats kommer enbart rykten och spekulationer att nå oss via tidningar, tv och radio.

I EU har medborgarna helt enkelt inte särskilt stora möjligheter att säga sitt, direkt till EU-makten. De får nöja sig med att riksdagsledamöterna försöker hålla tummen i ögat på ministrarna innan de åker till Bryssel (i Sverige genom riksdagens EU-nämnd), med valet till EU-parlamentet i juni, med rådslag (när kommissionen vill veta vad vi tycker) eller med framtidsdiskussioner på webben (säg vad du tycker om EU! och andra glada uppmaningar till exempel i samband med framtidskonventets arbete). Ur detta perspektiv är det förståeligt att EU-folkomröstningar blir allt vanligare, eftersom det hittills varit det bästa sättet för medborgarna att avgöra en EU-fråga i allmänna val.

Frågan om hur demokratin fungerar i EU kan med andra ord inte besvaras utan att det låter som en mindre föreläsning i statskunskap. Och på statsvetenskapliga seminarier runt om i EU pågår mycket riktigt en ganska oroväckande diskussion om demokratin i unionen verkligen måste vara samma sak som väljardemokrati. Kanske kan Europeiska unionen vara ett exempel på en ny, modern demokrati där medborgarnas inflytande kanaliseras på annat sätt än via en banal valsedel? För statsvetare och väljartrötta politiker är EU naturligtvis en önskedröm av komplexa möjligheter.

Det råder alltså ingen tvekan om

att Jean Monnet hoppades att Kol- och stålunionen skulle växa ut till Europas Förenta Stater. År 1952 utsågs han till ordförande för Höga myndigheten, en föregångare till dagens EU-kommission. När Höga myndigheten installerades i Luxemburg ställde Monnet en bild på Tor Heyerdahls båt Kon-Tiki på skrivbordet. Meningen var säkert att en och annan besökare skulle luta sig fram, peka på bilden och fråga vad den föreställde. Det gjorde också många artigt och Monnet fick då, som han berättar i sina memoarer, tillfälle att svara på följande i förväg väl uttänkta sätt: "Dessa unga män valde väg och när de gett sig i väg kunde de inte vända om. Vilka svårigheterna än var fanns det bara en utväg: att fortsätta framåt. Vi fortsätter också framåt på vår resa utan att kunna vända åter, mot vårt mål: Europas Förenta Stater."[1]

Monnets memoarer är fortfarande en av de bästa historieböcker man kan läsa om Europeiska unionen. Han visar sig där inte vara någon politiker utan en ovanligt besjälad, noggrann och målmedveten före detta cognacförsäljare och självlärd finansman, som mest av en slump hamnade i världspolitikens centrum. Som helt ung upprördes han över att Frankrike och Storbritannien under första världskriget inte samarbetade när det gällde till exempel inköp av spannmål och andra nödvändiga varor. Monnet lyckades till sin egen förvåning få till stånd ett möte med Frankrikes premiärminister och då övertyga denne om att något borde göras åt saken.

Ungefär så fortsatte det under hela Monnets liv. Han fick till exempel USA:s president Roosevelt att besluta om en ännu väldigare vapenproduktion än vad som ursprungligen hade planerats för att besegra Hitler, han lyckades ordna amerikansk försäljning av flygplan till Frankrike 1939 trots att det var ett uppenbart brott mot de amerikanska neutralitetslagarna, han flögs till Alger 1943 och fick mot all förmodan de konkurrerande parterna i den franska motståndsrörelsen att börja samarbeta.

En viktig förklaring till att denne privatperson kunde påverka världen var att han hade en ovanlig förmåga att lära känna och bli vän med många av vårt sekels mest inflytelserika västeuropeiska politiska ledare. Bland dem Monnet räknade till sina förtrogna fanns flera generationer stats- och regeringschefer i olika länder. Han hade en förtroendefull kontakt med Konrad Adenauer och Willy Brandt, Franklin Roosevelt och John F. Kennedy, Winston Churchill (i alla fall under några avgörande år) och Edward Heath.

Efter andra världskrigets slut utsågs Monnet till ordförande för den franska Plankommissionen, men han fortsatte att fundera över världens tillstånd. Våren 1950 tyckte han att det fanns mycket att oroa sig över. Europa verkade vara på väg mot en ny våldsam konfrontation: öst mot väst, kanske också Tyskland mot Frankrike. Den nya västtyska republikens kansler, Konrad Adenauer, talade om Europas behov av enhet och krävde samtidigt att Frankrike skulle släppa kontrollen över Saar, den tyska kol- och stålindustrins hjärta, och att produktionen i Ruhr skulle släppas fri. Kriget var över, omvärlden inklusive Frankrike borde äntligen börja behandla Västtyskland som en jämlike och inte som en besegrad fiende, hävdade Adenauer. I kraftmätningen mellan öst och väst behövdes dessutom den nya västtyska staten, framhöll både USA och Storbritannien.

Frankrike våndades. Var det verkligen redan dags att släppa fram en ny, stark granne i form av en återuppstånden, självständig västtysk stat? Monnet packade sin ryggsäck och gav sig i väg till Schweiz. I två veckor klättrade han ensam omkring i Alperna och funderade på hur han skulle kunna rädda Europa. Sedan kom han hem, pigg och nyter, med en plan. Full av handlingskraft bjöd han hem några nära medarbetare från Plankommissionen till sitt hem i Houjarray utanför Paris.

Lördagen den 15 april 1950 hälsade han sina medarbetare välkomna och presenterade sin plan för dem. Den gick ut på att hela det konfliktfyllda området kring kol- och stålindustrin i Västtyskland och Frankrike skulle brytas ur länderna och styras gemensamt! På så sätt skulle flera problem lösas, i ett enda slag. Den aktuella konflikten rörande Ruhr och Saar skulle upphöra eftersom Frankrike och Västtyskland inte längre skulle ha några nationella intressen att försvara. I det gemensamma styret skulle de dessutom kunna utöva ett slags gemensam kontroll över varandra. Franskt och tyskt kol och stål skulle inte heller, någonsin mer, kunna användas i fransk eller tysk krigsindustri, eftersom den inte längre skulle vara nationellt kontrollerad.

Monnets memoarer är fortfarande en av de bästa historieböcker man kan läsa om Europeiska unionen.

Produktionen skulle ledas av en alldeles ny typ av myndighet, som Monnet kallade Höga myndigheten, vars beslut skulle binda både Frankrike och Västtyskland. Arvfienderna skull· med andra ord helt frivilligt avstå från sitt självbestämmande och överlämna sin beslutanderätt över kol- och stålindustrin till Höga myndigheten. Slutligen och viktigast av allt: genom att lämna ifrån sig kontrollen av kol- och stålindustrin skulle Frankrike och Västtyskland ta första steget på vägen mot ett nytt Europa. Kol- och stålunionen skulle vara inledningen till ett politiskt enat Europa.

Det var Monnets plan. Ursprungligen var den enbart en angelägenhet för Frankrike och Västtyskland. I en sista version av texten tillfogade Monnet emellertid en handskriven mening. Organisationen skulle också vara "öppen för medverkan av andra länder i Europa". Nu fanns det ett förslag, men vem skulle framföra det? Senare samma dag blev han kontaktad av Bernard Clappier, som var kanslichef hos Frankrikes utrikesminister Schuman. Han lovade att han skulle presentera Monnets text för utrikesministern.

NÄSTAN FEMTIO ÅR senare höll Clappier ett tal i Luxemburg, under en ceremoni som anordnades för att uppmärksamma Kol- och stålunionens tillblivelse. Han berättade då vad som hände sedan han hade läst Monnets utkast. På kvällen fredagen den 28 april 1950 överlämnade han texten till Schuman. Utrikesministern läste, funderade några minuter och frågade sedan sin medarbetare om han trodde att franskt stål och kol skulle klara öppen konkurrens med tysk industri. Clappier svarade att han tyckte att man på den punkten kunde ha stort förtroende för den bedömning som Plankommissionens ordförande, Jean Monnet, hade gjort. Men Clappier fortsatte: "Eftersom jag hade en mycket nära och samtidigt öppen relation till Robert Schuman tog jag mig sedan friheten att understryka den politiska risken med företaget, som jag själv ansåg vara svårast att ta. Tanken med att trä en Hög myndighet över franska och tyska företag skulle utan tvekan väcka ett mycket starkt motstånd i Frankrike, både från vänster och höger och från bägge håll skulle den ekonomiska nationalismen användas, från olika utgångspunkter, som argument mot idén."[2] Schuman sa att han skulle fundera på saken under helgen och på måndagen hade han bestämt sig. "Vi kör", sa Schuman och under en presskonferens drygt en vecka senare presenterade han det som har kommit att kallas Schumanplanen.

Men Clappier har berättat att den franske utrikesministern aldrig var en särskilt övertygad anhängare av den överstatliga idén. "Schuman trodde tvärtom", förklarade Clappier i talet inför Kol- och stålunionens femtioårsjubileu n, "att med tiden, och i kontakt med verkligheten, skulle detta koncept inte längre behöva vara det enda sättet att få den europeiska enheten att växa." Clappier har också på annat ställe berättat att det därför inledningsvis fanns ett stänk av misstro i relationen mellan Schuman och Monnet: "I maj 1950 var Schuman fortfarande på sin vakt. Han var för det första vaksam när det gällde principen. Ovanpå detta var han och Monnet inte helt ense när det gällde överstatligheten. För Schuman var planen framför allt ett sätt att lösa ett akut franskt-tyskt problem. För Monnet var det ett första steg mot ett enat Europa. Schuman godtog överstatligheten eftersom det inte fanns några alternativ, men han var inte helt övertygad."[3]

Schuman var alltså på sin vakt, vilket inte var så konstigt. Den försiktige, djupt troende, konservative politikern hade aldrig tidigare engagerat sig i ett så vidlyftigt politiskt projekt. Men han hade, alltsedan han tillträdde posten som utrikesminister, blivit alltmer övertygad om att samarbete, inte konfrontation, behövdes mellan arvfienderna Frankrike och Tyskland, och USA pressade dessutom på för att få en lösning på den tyska frågan. Men förslaget att inrätta en överstatlig europeisk kol- och stålunion träffade mitt i nationalstaternas ömmaste punkt, som då liksom i dag är nationernas självbestämmande. Det var en riskfylld plan, det insåg Schuman. Vem är politiskt ansvarig för de beslut som unionen fattar? undrade till exempel britterna ganska ilsket sedan de fått ta del av förslaget. Den dåvarande brittiske premiärministern Clement Attlee formulerade sin invändning på följande sätt: "Antag att Höga myndigheten beslutar om att stänga några brittiska gruvor – konsekvenserna skulle inte enbart bli ekonomiska, utan i betydande grad politiska; ett sådant beslut kan alltså inte enbart tas på grundval av tekniska överväganden utan måste också bygga på att det godkänts av en regering som kommer att få ta ansvar för de politiska följderna av beslutet."[4]

Frågan återkom i juni 1950, när avtalsförhandlingarna mellan de sex länder som ville vara med i Kol- och stålunionen hade inletts. Redan under den andra dagens diskussioner framgick det att Höga myndighetens makt och befogenheter var en känslig fråga, också för flera av de länders delegationer vilkas regeringar redan hade accepterat den överstatliga principen. Den nederländska delegationsledaren Dirk Spierenburg argumenterade från första stund för att de politiska ledarna i de sex länderna borde ha mer att säga till om. Han ville att Höga myndigheten skulle kunna styras av en politiskt sammansatt kommitté "bestående av ministrar från de deltagande länderna. Det skulle ge länderna och deras regeringar en roll i unionen."[5]

Monnet förstod sig inte alls på det nederländska förslaget. Han svarade Spierenburg att tidigare former av mellanstatligt samarbete aldrig hade givit något resultat. "Jag förstår", medgav han, "att man kan hysa allvarliga farhågor inför de radikala förändringar som vi föreslår. Men kom ihåg att vi är här för att skapa en Europeisk gemenskap. Den överstatliga myndigheten är inte bara det bästa sättet att lösa de ekonomiska problemen på, utan också ett sätt att skapa en federation." Men de belgiska och luxemburgska delegationerna anslöt sig till Nederländerna. Stämningen var spänd i Salle d'Horloge i det franska utrikesdepartementet, där konferensen hölls. Hur långt skulle de mindre länder som anslutit sig till det fransk-tyska förslaget våga gå i sin kritik? I den låsta situation som uppkommit kallade Monnet på Schuman, som inte hade visat sig i salen sedan han öppnat konferensen, och han föreslog en kompromiss. Det politiska inflytande som Nederländerna krävde skulle utövas i ett ministerråd, som skulle balansera Höga myndighetens makt. Det kunde alla delegater acceptera och därmed hade den mest politiskt laddade frågan lösts – för denna gång.

Två delar i den överstatliga beslutsorganisationen fanns därmed på plats: en myndighet och ett ministerråd. Därutöver enades förhandlarna om att det s'ulle inrättas en parlamentarisk församling med kontrollerande befogenheter och en domstol som skulle avgöra tvister. Det var med andra ord ungefär samma konstitutionella uppbyggnad som i dagens Europeiska union.

NÄR SCHUMAN i början av 1960-talet drabbades av en stroke och under konvalescensen skrev essäsamlingen *Pour l'Europe*, ett slags politiskt testamente, återkom han till frågan om demokratin i det EU-bygge han hade varit med om att sätta i gång. "Den ekonomiska integration som vi nu är på väg att förverkliga kommer i längden inte att fungera utan ett minimum av politisk integration", skrev han. "Det nya Europa måste ha ett demokratiskt fundament: råden, kommittéerna och de andra organen borde vara placerade under den offentliga opinionens kontroll, en kontroll som bör vara effektiv och inte paralysera vare sig handlingar eller nödvändiga förslag."[6]

Schuman verkade också under slutet av sitt liv ha blivit en smula trött på all den ekonomi, teknik och handel som blivit Europaintegrationens kärna. Den europeiska gemenskapen, skrev Schuman, kan och borde inte enbart vara ett "ekonomiskt och tekniskt projekt: det behövs också en själ, en medvetenhet om kopplingen mellan dess historia och framtida uppdrag samt en politisk vilja att ledas av ett gemensamt, humanistiskt ideal."[7]

Förebild. Jean Monnets ande svävar fortfarande över unionen.

Foto: Corbis/Sygma/Scanpix

Också Monnet föreföll mot slutet av sitt liv bekymrad över att så få verkade ha förstått meningen med det han hade varit med om att sätta i gång. "Har jag tillräckligt tydligt förklarat att gemenskapen inte är ett mål i sig?" frågade han sig själv när han nästan nittio år gammal hade dragit sig tillbaka till sitt älskade hus i byn Houjarray för att skriva sina memoarer. Året var 1976 och Monnet var vid det laget övertygad om att det som då kallades Europeiska gemenskaperna skulle överleva honom. Men hade alla verkligen förstått vart det hela hade syftat? Monnet försökte förklara: "Liksom våra provinser i går måste våra folk i dag lära sig att leva tillsammans under samma lagar och med gemensamma institutioner [...] De suveräna staterna är inte längre anpassade för att lösa dagens problem. Och Gemenskapen är i sig inget annat än ett steg på vägen mot ett nytt sätt att organisera världen."[8]

Ett nytt sätt att organisera världen, det var vad det handlade om. Europa först, världen sedan. De suveräna staternas tid var förbi, världen måste styras och organiseras på ett nytt sätt. Och det är möjligt, suckar han i memoarerna, "att jag tydligare borde ha förklarat att målet inte är en europeisk federation av amerikanskt snitt, utan en alldeles ny form av överstatlig organisation."

FÖRSLAGET TILL NYTT konstitutionellt fördrag innebär inga stora förändringar av de principer som grundlades för mer än femtio år sedan. EU 2004 fortsätter att vara en säregen blandning av överstatlig makt och beslutsrätt och mellanstatligt samarbete. Visst blir det vissa förändringar. Det överstatliga beslutsfattandet utvidgas något (bekämpning av gränsöverskridande brottslighet ska till exempel enligt förslaget beslutas gemensamt i framtiden), de nationella parlamenten får för första gången något att säga till om (om en tredjedel av de nationella parlamenten tycker att en ny EU-lag inkräktar på subsidiaritetsprincipen ska de kunna stoppa den) och inom vissa sakområden (till exempel när det gäller försvarssamarbetet) innebär det nya grundlagsförslaget ett förstärkt EU.

I grunden är emellertid det konstitutionella fördraget för Europeiska unionen 2004 nästan skrattretande likt sin femtioåriga, koldoftande föregångare. Medlemsländerna ska nu – liksom då – överlåta makt att besluta till unionen inom vissa områden. Den överstatliga kommissionen ska nu – liksom då – ha ensamrätt när det gäller att presentera lagförslag, att övervaka att lagarna följs och att straffa en del överträdelser. EG-domstolen ska nu – liksom då – tolka fördragen och döma i tvister och de gemensamma lagarna ska nu – liksom då – gå före nationell rätt. Ministerrådet ska nu – liksom då – fatta vissa beslut med kvalificerad majoritet enligt ett sinnrikt system av avvägning mellan ländernas antal och styrka. Europaparlamentet är den enda institution som har förändrats riktigt påtagligt sedan Monnets, Schumans och Adenauers tid.

Inför slutförhandlingarna om EU:s konstitutionella fördrag är också tvistefrågorna i stort sett desamma som under hela unionens historia. Medlemsländerna strider fortfarande om vetorätt, om röststyrka i rådet och om rätten att utse var sin kommissionär. Under avtalsförhandlingarna om det allra första grundlagsförslaget 1950/51 kunde de belgiska, nederländska och luxemburgska företrädarna lika lite som dagens mindre EU-länder tänka sig att vara utan företrädare i Höga myndigheten. De slogs för att få var sin representant på samma sätt som en del mindre medlemsstater i dag framhärdar i kravet på en kommissionär per land.

Vägningen av staternas röster i rådet har också ända från början byggt på en omdiskuterad blandning av principer. I Kol- och stålunionen räknades ländernas produktion av stål och kol in när rösterna skulle räknas. För att driva igenom ett beslut med absolut majoritet krävdes att ett land som svarade för minst 20 procent av det totala produktionsvärdet också röstade ja. Det innebar i praktiken att inget beslut kunde fattas utan att Frankrike eller Västtyskland hade godkänt det.

I Romfördraget tilldelades de sex medlemsländerna i stället olika antal röster i rådet. De tre stora – Frankrike, Tyskland och Italien – fick fyra röster var, Belgien och Nederländerna fick två var och Luxemburg en röst. På samma sätt fortsatte fördragsskrivarna under årens lopp, när allt fler länder gick med i gemenskapen, att försöka skapa rättvisa mellan små och stora länder genom att tilldela länderna rösträtt grundad på en sammanvägning av principen en röst per land och en röst per medborgare.

Sedan Tyskland återförenats höll Europas nygamla jätte under ganska lång tid finkänsligt tyst om sin storlek. Men varför skulle åttio miljoner tyskar väga lika mycket som sextio miljoner fransmän, britter och italienare? Under de tumultartade förhandlingar som avslutades i Nice i december 2000 försökte förbundskansler Gerhard Schröder in i det sista övertyga övriga om att det äntligen var dags för Tysklands alla medborgare att få räknas när beslut ska fattas i EU. Den gången var det Frankrike som vägrade att gå med på att inte få lika många röster som Tyskland, under förhandlingarna hösten 2003 var det Polen och Spanien som protesterade.

I skrivande stund är det fortfarande osäkert hur det går i toppmötet före midsommar. Vägningen av röster är känslig och svår att komma överens om, eftersom den hör ihop med den borttagna vetorätten. "Vetorätten är på en och samma gång orsak till och symbol för nationernas oförmåga att överskrida sina egna egoistiska intressen", tyckte Monnet. Den symboliserar emellertid inte enbart nationell egoism utan också nationell demokrati. När vetorätten tas bort försvinner ju möjligheten att utkräva politiskt ansvar för de beslut som har gått ländernas företrädare emot. Det kompenseras visserligen med att Europaparlamentet får rätt till medbeslutande i de frågor som avgörs med kvalificerad majoritet; nationellt folkstyre ersätts med en smula europeiskt. Men alla länder har hjärtefrågor där de inte vill släppa sin vetorätt. De vill inte låta sig köras över inom känsliga politiska områden. Vissa frågor vill de till varje pris kunna avgöra själva. Kommer till exempel Sverige och Storbritannien att släppa kravet på vetorätt när det gäller skattefrågor? Det får vi veta först när de slutna förhandlingarna under toppmötet är över. Europabygget fortsätter med andra ord ungefär på samma sätt som det har gjort de senaste femtio åren. Med ett konkret steg i taget knyts Europas stater allt närmare varandra. Målet är dock alltmer diffust. Ytterst få drömmer i dag om Europas Förenta Stater, en fullt genomförd europeisk federation. Ännu färre vill avveckla unionen. Men vad är det då dagens politiker ser framför sig? En ständigt pågående utbyggnad av den annorlunda form av europeisk makt, byggd på indirekt demokrati, som unionen har utvecklats till? Det är väl i så fall inte konstigt om misstron mot den oavsättliga makten i Bryssel växer lite överallt i unionen. Oavsett hur välmenande EU-byråkraterna är, och hur gott syfte EU-politikerna än har, går det inte att komma ifrån att en demokrati mår gott av att de styrande ibland får stå till svars för vad de vill göra – och vad de har gjort.

Fotnoter:

1 Jean Monnet, *Mémoires*, 1976, s. 616. Beskrivningen av händelseförloppet i april 1950 bygger på samma källa.
2 *50 Joer Schuman Plang*, 2000.
3 François Duchêne, *The First Statesman of Interdependence*, 1994, s. 199.
4 Eric Roussel, *Jean Monnet*, 1996, s. 547.
5 Monnet, a.a., s. 389.
6 Robert Schuman, *Pour l'Europe*, 1963, s. 145.
7 Schuman, a.a., s. 78
8 Monnet, a.a., s. 617.

Kriget bytte bara spelplan

ESSÄ/ Historisk fotboll. Andra världskriget fortsatte på fotbollsplanen. Tysk krigsförlust vändes i fotbollsseger i VM 1954. Hollands förlust mot Västtyskland i VM-finalen 1974 blev ett nationellt trauma. Det kollektiva historiemedvetandet skapas på alla plan.

Av
Kristian Gerner
Professor i historia vid Lunds universitet

År 1954 blev Tyskland världsmästare i fotboll. År 1974 blev Holland *inte* världsmästare i fotboll. Tyskland blev världsmästare för andra gången. Händelserna är nära sammanlänkade. De hade stor betydelse för utvecklingen av den nationella identiteten och historiemedvetandet bland tyskar och holländare. En kontrapunkt i denna berättelse om fotboll och historiemedvetande är Ungern. 1954 besegrades Ungern av Tyskland och 1974 besegrades Holland av Tyskland. Detta skall ses mot bakgrund av andra världskriget. Den tyska ockupationen av Holland 1940–45 medförde att större delen av den holländska judiska befolkningen – år 1940 omfattade den 140 000 människor – deporterades och utrotades. Under 1944 fördes en halv miljon ungerska judar av totalt sex hundra tusen till förintelselägren. Förintelsen framstår i både Holland och Ungern särskilt starkt i historiemedvetandet på grund av att den förknippas med två karismatiska namn, Anne Frank och Raoul Wallenberg.

Det är en konvention i historisk forskning och undervisning att dela in ämnet i olika genrer och avdelningar. När det gäller begreppen historiekultur och historiemedvetande finns det inte någon skillnad mellan genrer, inte någon regel som säger att exempelvis politik är viktigare än balett eller fotboll. Det handlar om det som är offentligt och gemensamt för en stor del av befolkningen i ett land. Historiemedvetande betyder att man upplever dagens händelser mot en fond av det förflutna och som en orientering mot framtiden. Helt olika fält för mänsklig interaktion samexisterar i historiekulturen, det vill säga historiemedvetandets manifestationer i det offentliga livet.

Tävlingsidrotten i allmänhet och fotbollen i synnerhet har under de senaste hundra åren intagit en central roll i det offentliga livet. Fotbollen ingår i de flesta folks historiekultur och historiemedvetande. Historikern Torbjörn Andersson hävdar i avhandlingen *Kung Fotboll* att fotbollens historia i Sverige ofta framställs i ett "nostalgiskt skimmer" och att det finns en föreställning att "allt minsann var oskyldigt förr".[1] Anderssons kritiska analys är en utmärkt utgångspunkt när man beträder den internationella arenan och temat idrott och politik i historiekulturen. Internationellt har fotbollen nämligen en svart fond av både krig och diktatur. Under rubriken "6–3 till friheten" berättar journalisten Gellert Tamas femtio år efteråt om Ungerns seger över England på Wembley den 25 november 1953. Han visar att för människor i våra dagars Ungern finns det "ett rakt samband mellan matchen och Ungernrevolten 1956". Om England kunde besegras på hemmaplan var allt möjligt, kanske kunde man till och med befria sig från den sovjetiska kommunistiska diktaturens förtryck.[2]

Ungrarnas historia hade varit en lång rad av nederlag i krig från slaget vid Mohács år 1526 till andra världskriget. Nu fick de en seger, som kom att symbolisera hoppet om en ljusare framtid. Revolten 1956 slogs visserligen ned av de sovjetiska styrkorna, men landet Ungern anträdde sin marsch bort från Sovjetväldet. När Ungerns till namnet kommunistiska regering sommaren 1989 lät östtyskar på semester fritt resa till Österrike och friheten i Västtyskland inleddes kollapsen för det kommunistiska Sovjetväldet. Det började med fotboll.

Det ungerska lyckoruset efter segern på Wembley 1953 förbyttes emellertid i en mycket kraftig baksmälla. Den 4 juli 1954 besegrades Ungern av Tyskland i VM-finalen på Wankdorfstadion i Bern. Tyskarna vann med 3–2. Det var en stor idrottslig överraskning. Ungrarna var storfavoriter. Laget innehöll samma spelare med Ferenc Puskas i spetsen som hade besegrat England året innan, och i gruppspelet i VM hade Ungern utklassat Tyskland med 8–3. Men mer betydelsefull än den idrottsliga sensationen i Bern var att segern i fotboll av många västtyskar uppfattades som en revansch för nederlaget i andra världskriget.

DEN TYSKA SEGERN 1954 har blivit spelfilm i regi av Sönke Wortmann. Filmen heter *Das Wunder von Bern* (Undret i Bern) och hade premiär i Tyskland på tröskeln till 50-årsjubileet. Själva VM-turneringen är i filmen en av tre berättelser. De andra två handlar dels om en familj, där fadern återvänder efter tretton års krigsfångenskap i Sovjetunionen och skall försöka återgå till ett normalt familjeliv, dels om en reporter och dennes hustru.[3]

1 Torbjörn Andersson, *Kung Fotboll. Den svenska fotbollens kulturhistoria från 1800-talets slut till 1950*, Stockholm/Stehag: Symposion 2002, s. 13.

2 Gellert Tamas, "6–3 till friheten", *Dagens Nyheter* 26.11.2003.

Den tyske journalisten Diedrich Diedrichsen hävdar i en analys av Wortmanns film att en fotbollsmatch inte kan bli en spelfilm rätt upp och ner. Poängen med Wortmanns film är att den inte handlar om fotboll utan om VM-segerns känslomässiga effekt, dess betydelse för tyskt historiemedvetande. Det är inte en slump att filmens eftertext nämner att det västtyska ekonomiska undret började efter VM-finalen 1954. Filmen visar i familjehistoriens perspektiv tyskarna som offer för andra världskriget. Det finns ingen antydan om vad som skedde före och under kriget med tyskarna som gärningsmän. Diedrichsen betonar att Wortmann inte gör nazipropaganda. Men filmen skildrar okritiskt att tyskarna, efter två nederlag i de båda världskrigen, hade särskild rätt att glädjas över segern 1954. *Undret i Bern* är raka motsatsen till Fassbinders film *Maria Brauns äktenskap* från 1979. Den filmen slutar med utropet "Slut, slut, slut, Tyskland är världsmästare" och med titelpersonens död. I Wortmanns film börjar allt 1954 – välståndet, den tyska komedin. I Fassbinders film dör varje hopp om ett bättre Tyskland genom segern i Bern. Den är en tragedi. Men *Undret i Bern* uttrycker den "normala begäran hos medborgarna i en före detta förbrytarstat [*Schurkenstaat*] att ha rätt till seger".[4]

En teknisk omständighet bakom den tyska segern mot Ungern 1954 var att tyskarna hade bättre fotbollsskor. Ungern tog ledningen med 2–0 på åtta minuter, men det var bara tyskarna som orkade hålla tempot matchen ut, och de gjorde tre mål på det allt tröttare ungerska laget. Det regnade i Bern den 4 juli 1954 och planen var lerig. Traditionella fotbollsskor, som användes vid denna tid, hade fasta dubbar som samlade lera. Skorna blev tunga och det blev svårt att springa fort. Dessa skor var dessutom kängor i tjockt läder, som gick över anklarna. Spelarna från det socialistiska Ungern hade sådana skor medan de tyska spelarna däremot hade ett annat slags skor, skurna under anklarna och tunnare. De var smidiga och lätta, dubbarna var utbytbara. I regnväder skruvades smalare och längre dubbar på. Leran fastnade inte, man halkade inte. Medan ungrarna sprang sig trötta kunde tyskarna spela på. 0-2 efter åtta minuter vändes till slutresultatet 3–2.

De tyska skorna av märket Adidas var resultatet av produktutveckling inom en kapitalistisk marknadsekonomi. Det var denna match som gjorde Adidas till ett känt varumärke. Namnet var en förkortning av namnet på firmans grundare, Adolf Dassler. Denne utvecklade den nya skon i samråd med forwarden Fritz Walter, som snart blev en av hjältarna i Bern. Efter segern fick Adidas ensamrätt på att förse tyska landslaget med skor.[5] Dassler hade hjälpt Tyskland genom en innovation och han tjänade stora pengar på detta: ett sällsynt lyckat exempel på marknadsföring av ett varumärke. Och Förbundsrepubliken Tyskland blev ett starkt varumärke i sig. Made in Germany var bäst!

Nästa gång Adidasskorna bar tyskarna till VM-triumf var den 7 juli 1974. Holland var till skillnad från Tyskland inte traditionellt en stor fotbollsnation. Ajax från Amsterdam och sedan landslaget blev stora i europeisk fotboll först runt 1970. År 1974 gick Holland till final i VM genom att besegra de regerande världsmästarna Brasilien i semifinalen. Spelarna och det holländska folket väntade sig att även de regerande Europamästarna Tyskland skulle besegras. Men på Olympiastadion i München besegrades det segertippade Holland. Tyskarna låg under med 1–0 efter två minuter utan att ha rört bollen – Johan Neeskens dundrade in en straff sedan Johan Cruyff hade fällts – men vände till 2–1.

DET HOLLÄNDSKA NEDERLAGET 1974 har inte blivit film. Det har däremot ägnats en bok av engelsmannen David Winner, *Brilliant Orange*.[6] Boken handlar om holländsk fotboll i allmänhet, men 1974 är kärnan. Nederlaget skildras och analyseras i kapitel 13. Det bär titeln "Football is not war", men direkt under titeln finns ett citat av en av de holländska spelarna, Rinus Michels: "Football is war." Winner hävdar att idrott är lika betydelsefullt som politik när det gäller ett folks kollektiva historiska minne: "The events of Munich, 7 July 1974 are burned into the Dutch psyche in the way that Dallas, 22 November 1963 haunts America."[7] Det kan synas melodramatiskt att jämställa ett nederlag i fotboll med mordet på en president, men Winner underbygger sin tes genom att analysera fotbollskultur och nationell identitet.

En surveyundersökning 1994 visade att varje holländare som varit gammal nog att se på tv den 7 juli 1974 mindes exakt var hon hade varit och vad hon hade gjort den dagen. Minnespunkten var matchen. En holländare, dramatikern Jan Timmers, hävdade att

Illustrationer: Claes Jurander

nederlaget var det största trauma som drabbat Holland under 1900-talet, sånär som på översvämningen 1953 och andra världskriget. Psykoanalytikern och författaren Anna Enquist menade i en kommentar ett kvarts sekel senare att nederlaget var "ett öppet sår" och ett olöst trauma.[8]

Nederlaget gjorde slut på föreställningen i landet om Holland som ett mönstersamhälle. Historikern Baastian Bommeljé, intervjuad av Winner, konstaterar att holländarna såg fram emot en seger som en epifani, en mirakelmässa efter krigets alla lidanden. I stället blev det ett rekviem. Nederlaget kopplades av holländarna till nederlaget i andra världskriget och den nazistiska ockupationen. Efter kriget hade holländarna skapat en välfärdsstat som de var stolta över. Man hade inte glömt ockupationen men vant sig vid att den "var historia", något utan betydelse. Nederlaget i fotbollsfinalen väckte det förflutna till liv. Ännu en gång hade nationen förödmjukats av tyskarna! En ny generation holländare trädde fram som de mest öppet tyskfientliga ungdomarna i Europa. Den sista hårda ockupationsvintern 1945 utplundrade Tyskland norra Holland. Tusentals människor svalt ihjäl och tyskarna tog holländarnas cyklar som material till sin vapenindustri.

År 1988 tog Holland revansch. De holländska fansen och hela landets befolkning upplevde segern över Västtyskland i EM-semifinalen i Hamburg med 2–1 inte bara som revansch för nederlaget i München fjorton år tidigare. Under matchen i Volksparkstadion skrek holländarna: "Ge oss cyklarna tillbaka." När matchen var över rusade folk i hela Holland ut på gatorna och kastade cyklarna i luften. Nio miljoner firade i den största fest som landet hade upplevt efter befrielsen från ockupationen 1945. Den gången var det britter och kanadensare som utfört bedriften. Nu var det de egna fotbollsspelarna.

Fram till finalen 1974 mot Tyskland och nederlaget var Belgien Hollands ärkefiende i fotboll. Nu blev det Tyskland – och inte bara i fotboll. Bitterheten från den tyska ockupationen blev nu levande historia. Winner ställer frågan varför den tyska ockupationen kunde få denna plats i historiemedvetandet just i Holland. De synnerligen hårt drabbade länderna Polen och Sovjetunionen hade också förlorat i fotboll mot Västtyskland utan att nederlagen fått tillnärmelsevis samma effekt. Svaret ges av historikern Hermann von der Dunk vid universitetet i Utrecht, specialist på tysk-holländska förbindelser. Holländarna hade vant sig vid en

3 http://german.imdb.com/title/tt0326429/plotsummary (03-11-02)

4 Diedrich Diedrichsen, *Die Zeit* Nr. 43, 2003-10-16, s. 42.

5 Henning Sussebach, *Die Zeit*, Nr. 40, s. 66.

6 David Winner, *Brilliant Orange: The neurotic genius of Dutch football*, London: Bloomsbury 2000.

7 Winner, s. 85.

8 Anna Enquist (pseudonym för Christa Widlund-Broer) har på svenska utgivit bland annat novellsamlingen *Blessyr*, Stockholm: Natur och Kultur 2002 och romanen *Isbärarna*, Stockholm: Natur och Kultur 2004.

åskådarplats under första världskriget och mellankrigstiden. Den hårda tyska ockupationen 1940–1945 var en större chock för holländarna än för invånarna i Belgien, Frankrike och i de östeuropeiska länderna, som hade en modern historia av fruktansvärda krig, revolutioner och oroligheter.[9]

DEN TYSKA OCKUPATIONEN och inte minst den fruktansvärda sista krigsvåren 1945, då tyskarnas skoningslösa politik bland annat medförde att tusentals holländare svalt ihjäl, hade säkerligen inte glömts bort under 1950- och 1960-talet, men siktet var inställt på framtiden. Välfärdsstaten Holland hade Västtyskland som nära partner i både Nato och EG. Efter fotbollsnederlaget kom emellertid det nära förflutna tillbaka i historiemedvetandet med ränta. Den holländska marknaden översköljdes av memoarer och andra böcker om kriget. Detta hade föregåtts av två viktiga historievetenskapliga verk, vilkas kritiska behandling av Hollands historia under ockupationen dock inte hade blivit en del i det allmänna historiemedvetandet, nämligen Lou De Jongs encyklopediska verk om ockupationen, *De Bezetting* (1966), och Jacques Pressers studie av Förintelsen i Holland, *Ondergang* (1965).

I offentligheten blev Pressers bok mottagen på ett sätt som inte var ägnat att omedelbart främja holländsk självrannsakan. För det första var den skriven av en jude och framställdes i pressen som offrens historieskrivning, något som förvisso möttes med sympati. För det andra hade boken kommit till genom ett officiellt initiativ från regeringen, vilket befrämjade uppfattningen att Holland nu så att säga hade gjort rätt för sig och sonat den eventuella skuld som oförmågan att skydda judarna mot tyskarna hade skapat. Den omedelbara effekten blev att både den holländska regeringen och opinionsbildarna i massmedierna tog mycket stark ställning för Israel i sexdagarskriget år 1967. Man kan tala om en projicering av ett nationellt trauma. Under 1970-talet fick Förintelsen dock en stor plats i den holländska offentliga diskussionen. De som studerar Förintelsens plats i den holländska historiekulturen har nöjt sig med att konstatera detta faktum.[10] Man får intrycket att det mesta är frid och fröjd. Det är först om och när man analyserar fotbollens roll som man ser att denna uppgörelse med holländsk skuld kopplades till en förstärkt fientlighet mot det tyska, inte i historievetenskapen, men väl i holländskt kollektivt beteende. Till saken hör att den organiserade holländska fotbollen under den nazistiska ockupationen accepterade diskrimineringen av judarna och således inte har någon stolt historia att se tillbaka på, oaktat att Ajax Amsterdam både före och efter kriget av många, inte minst judar i Holland, har betraktats som ett "judiskt" lag.[11]

ÅR 1974 UTKÄMPADES KRIG mellan stater i Västeuropa inte på slagfältet utan på idrottsarenorna. Hur fruktansvärt det än kan synas kan den emotionella laddningen i dessa former av krig vara lika stark. Även den generation som var född i Holland efter kriget kände sig kollektivt som offer för den tyska ockupationen. Nederlaget i fotboll 1974 kopplades direkt till nederlaget i kriget 1940. De två traumatiska händelserna ställdes sida vid sida i historiemedvetandet. Aktualiseringen förstärkte den emotionella, tyskfientliga laddningen i den holländska befolkningen. Detta är en förklaring till att firandet av segern 1988 i EM-semifinalen i Hamburg fick proportioner långt bortom det rimliga.

Men den holländska euforin över segern i Hamburg följdes inte av någon katharsis i den meningen att holländarna försonade sig med tyskarna. En seger i en semifinal om Europamästerskapet kunde uppenbarligen inte väga upp nederlaget i världsmästerskapet och ockupationsvintern 1945. Efter 1988 har det blivit regel med slagsmål eller åtminstone hatscener mellan tyska och holländska fotbollshuliganer, inte bara i samband med landskamper utan även vid matcher mellan tyska och holländska lag i Europacupen. Dessa känslor, som sätter Tyskland i särställning hos holländarna, delas inte bara av huliganer. Efter brandattentat mot invandrare i Tyskland år 1993 sändes en protest mot tyskarna, undertecknad av mer än en miljon holländare, till den tyske förbundskanslern Helmut Kohl. En undersökning av Hollands utrikespolitiska institut i Haag visade att holländska ungdomar ansåg att tyska ungdomar var nazistiska och ville starta krig.

DEN TYSKA VM-SEGERN 1954 fick sin plats i den tyska historiekulturen som en symbol för att Västtyskland nu återinträdde i den västeuropeiska gemenskapen. Händelsen sattes i samband med den

ekonomiska framgången. Kopplingen mellan *das Wirtschaftswunder* och *das Wunder von Bern* visas redan genom valet av samma kvalificeringsord, "under". Orden har ingen bestämd upphovsman. De föll sig naturliga inom ramen för det etablerade språkbruket. En sammankoppling finns genom Adidas och de nya fotbollsskorna. De två tyska undren hade samband med både teknologi och marknad. Självbilden av teknisk kompetens och ekonomisk effektivitet stärktes.

Sönke Workmanns film om den tyska triumfen 1954 ett halvsekel efter själva händelsen är, som den postmodernistiske historikern Kim Salomon skulle uttryckt det, "en klockren träff i tidsandan". Ett av filmens bärande teman är ju det tyska lidandet under kriget, symboliserat av fadern i sovjetisk fångenskap. Den aktuella kontexten i Tyskland för detta år 2003 var diskussionen om alla de sovjetiska övergreppen i krigets slutskede och de västallierades bombningar av Dresden och andra tyska städer, samt fördrivningen av miljontals tyskar från Polen och Tjeckoslovakien 1945. Diskussionen visade att många tyskar nu ville inrangera även tyskarna bland offren för andra världskriget, även om Tysklands utrikesminister Joschka Fischer ansträngde sig att motverka denna strömning. Han hävdade bestämt att fördrivningen var en självförvållad tysk olycka, en följd av den nazistiska politiken mot Polen och Tjeckoslovakien, och mot det judiska folket.[12]

Det holländska VM-nederlaget 1974 förändrade det holländska historiemedvetandet. Betoningen av välfärdsstaten och bilden av det idylliska Holland ersattes av en berättelse om misslyckande. Det första som hände var att det på nytt uppstod ett populärt intresse för den första stora tyska segern, den tyska ockupationen av Holland under andra världskriget. Den kritiska bild som redan formats i den vetenskapliga historieskrivningen sattes nu in i en berättelse som framhöll Tysklands roll i den holländska tragedin.

Den tyska segern 1954 kan sättas in i Tysklands stora berättelse som äreräddning, *Ehrenrettung*. Det holländska nederlaget 1974 kan sättas in i Hollands stora berättelse som ett accepterande av den mörka sidan i landets historia under andra världskriget, *Vergangenheitsbewältigung*. Det ungerska nederlaget 1954 är i det ungerska historiemedvetandet ett vittnesbörd om att det ungerska folkets väg genom historien är kantad av nederlag. Nederlagen bekräftar den nationella identiteten. Vid sidan av nederlaget i fotboll 1954 är fredsslutet i Trianon 1920 det stora moderna traumat. Genom denna fred förlorade kungariket Ungern två tredjedelar av sitt territorium och av sin magyariska befolkning. Denna händelse är starkt närvarande i det ungerska historiemedvetandet ännu 2004. På åttioårsdagen av fördraget den 4 juni 2000 skrev den ungerske pianisten Bálint Vázsonyi en artikel i *Washington Times* där han kallade det "a bad treaty that won't go away", och 2002 utkom en bok av en ungersk historiker, Ignác Romsics, som hävdade att fördraget i Trianon genom att det gav upphov till stora ungerska minoriteter i Slovakien och Rumänien har olyckliga konsekvenser för relationerna mellan staterna den dag som i dag är.[13]

DE UNGERSKA, TYSKA och holländska berättelserna om VM-finalerna i fotboll 1954 och 1974 representerar tre olika men samtidigt förenande aspekter i den stora berättelsen om Europas historia, från de två världskrigen och Förintelsen genom kommunismen till EU. Men till sist var det måhända ändå i Tyskland som fotbollen fick störst symbolisk betydelse. Efter Ungerns andra stora insats i modern tysk historia, raserandet av järnridån och lössläppandet av östtyskarna sommaren 1989, bröt Östtyskland (DDR) samman. Våren 1990 stod Tysklands enande på dagordningen. I juli vann Förbundsrepubliken Tyskland sitt tredje VM i fotboll. På Olympiastadion i Rom besegrades de regerande världsmästarna Argentina med 1–0. Filmen *Good-bye Lenin* av Wolfgang Becker från 2003, samma år som Sönke Wortmanns film om undret i Bern hade premiär, är en nyanserad berättelse om enandet av Tyskland 1990. VM-finalen i Rom ger eko i filmen och blir den symboliska bekräftelsen på hela Tysklands "återkomst" som en stormakt i Europas mitt.

9 Winner, s. 106.

10 Debórah Dwork, Robert-Jan van Pelt, "The Netherlands", i *The World Reacts to the Holocaust*, David S.Wyman (red.), Baltimore & London: Johns Hopkins University Press 1996, s. 45–77.

11 Winner, s. 211–20; Mickael Möller, "Ajax är inte, och har aldrig varit, en judisk klubb", http://www.idrottsforum.org/reviews/items/moller_ajax.html

12 *Die Zeit*, Nr. 36, 2003-08-28, s. 6.

13 Géza Jeszenszky, "The Genesis of a Lasting Quarrel in Central Europe", *The Hungarian Quarterly*, nr. 172, 2003, s. 113–18.

Vi har gått vilse bland strukturerna

ESSÄ/ Normativ strukturalism. Samhället betraktas i allt högre utsträckning som bestämt av strukturer. Vissa grupper antas förtrycka och andra förtryckas. Problemet är att sådana föreställningar om kollektiv gör att personligt ansvar och personlig skuldbörda försvinner. Än värre är att misstro och förtrytsamhet breder ut sig eftersom betydligt fler tror sig vara offer än vad som verkligen är fallet.

Av
Per Bauhn
Docent i praktisk filosofi vid Lunds universitet

Vi lever i en tid av strukturer. I samhällsdebatten handlar det om patriarkala strukturer, könsordningsstrukturer, rasifierade strukturer, postkoloniala strukturer och så vidare. Denna strukturalisering av debatten är långt ifrån harmlös. Under täckmantel av att vilja motverka "dominanta" strukturer pekas nya offer ut, offer som döms utifrån sin kollektiva identitet, inte utifrån sitt individuella handlande. Så som strukturbegreppet används i exemplen ovan handlar det nämligen inte främst om att beskriva världen, utan om att normera den. Strukturbegreppet används för att dra upp demarkationslinjerna mellan rättvisa och orättvisa, offer och förövare, vän och fiende.

Det finns förvisso en rent deskriptiv användning av strukturbegreppet som är oumbärlig för våra möjligheter att göra världen begriplig för oss. Det finns en poäng i att kunna tala om en skog i stället för om ett visst antal enskilda träd. Och det finns en poäng i att kunna generalisera så att man kan kalla en viss skog för en granskog, även om det råkar finnas tre tallar i den. På samma sätt är historiska periodindelningar, som "medeltiden" och "renässansen", en form av beskrivande strukturer som gör det förflutna hanterbart för oss, även om vi är medvetna om att det finns gränsdragningsproblem och att periodindelningarna inte kommer att ha hundraprocentig täckning när vi går ned på detaljnivån. Trots allt är det av pedagogiska skäl bättre att ha dessa strukturer med deras brister än att vara helt utan, och dessa rent deskriptiva strukturer medför inga moraliska problem, i den meningen att accepterandet av dem skulle kränka någon människas rättigheter.

Annorlunda förhåller det sig med de normativa strukturerna. Dessa är försåtliga i så måtto att de ofta tar sin utgångspunkt i empiriskt identifierbara skillnader mellan olika grupper (män och kvinnor, kapitalister och arbetare, infödda och invandrare) med avseende på deras tillgång till åtråvärda resurser (chefspositioner, höga löner, attraktiva bostäder). Det ser alltså ut som om vi här ställdes inför en renodlad beskrivning av verkligheten. Men de normativa strukturalisterna översätter omedelbart dessa skillnader i termer av orättvisor. Grupperna med de sämre utfallen definieras som offer – de är "marginaliserade", "exploaterade", "förtryckta". Omvänt gäller att grupperna med de bättre utfallen definieras som dominanta, vilket på ett subtilt sätt väver samman ett faktum (att de haft framgång) med en insinuation (att framgången beror på att de besitter en maktposition som de utnyttjat till sin fördel på de sämre lottade gruppernas bekostnad).

Märk väl att den normativa strukturalismen inte bygger på förutsättningslösa empiriska studier av olikheternas uppkomst, utan på ett axiom att olikheterna är orättvisa. Det handlar alltså inte om att gå från ett studium av verkligheten till en mer generell slutsats, utan här kommer slutsatsen först och sedan används den som ett filter att se verkligheten genom. (Nyligen har Susanna Popova visat hur radikalfeminismen bygger sina teser på detta sätt.[1] En liknande antirasistisk argumentation hävdar att olikheter i utfall mellan infödda svenskar och invandrare skall förstås som att samhället är "rasifierat".[2]) Att kritisera den normativa strukturalismens kunskapsteori innebär inte att man avvisar tanken att det förekommer diskriminering. Men det innebär att man avvisar tanken att vi måste utgå från att alla olikheter i utfall mellan grupper måste förstås som orättvisa och diskriminering. Sanningen är att vi inte vet hur stor del av olikheterna i utfall som skall förklaras på detta sätt. Som filosofen Brian Barry har påpekat:

> Vi är inte berättigade att sluta oss till att något måste vara fel närhelst vi finner att olika grupper ligger på olika nivåer av framgång. Vi måste skilja mellan sådana processer som ger upphov till orättvisa utfall och sådana som ger upphov till oproportionerliga utfall på sätt som inte är orättvisa.[3]

Att orättvisan ses som strukturell innebär att den antas vara inbäddad i samhällets sätt att fungera, oberoende av enskilda aktörers faktiska avsikter. Som Iris Marion Young, en av dagens ledande normativa strukturalister, uttrycker det:

> Förtrycket är i denna mening strukturellt, snarare än resultatet av ett fåtal människors val eller handlingsplaner. Dess orsaker är inbäddade i icke-ifrågasatta normer, vanor och symboler, i de antaganden som ligger till grund för institutionella regler och de kollektiva konsekvenserna av att följa dessa regler.[4]

Detta visar sig vara en bekväm strategi för normativa strukturalister, som härmed befriar sig själva från ansvaret att bevisa att någon illasinnad grupp faktiskt agerar med målsättningen att diskriminera och marginalisera någon annan grupp. Man kan alltså identifiera såväl offer som förövare utan att någonsin behöva befatta sig med sådana snårigheter som handlingar och uppsåt, vilket en normal prövning med respekt för rättssäkerhet skulle förutsätta.

Exempel på strukturellt förtryck är, enligt Young, exploateringen av kvinnors känsloliv: "Kvinnor förser män och barn med känslomässig omsorg och förser män med sexuell tillfredsställelse, och erhåller som grupp relativt lite av båda sakerna från män."[5] Ett annat exempel handlar om "marginaliseringen" av svaga grupper: "Eftersom de gamla, de fattiga och de mentalt och fysiskt handikappade är beroende av byråkratiska institutioner för att få understöd och service är de underkastade de handlingsplaner och de människor som är förknippade med välfärdsbyråkratierna, vilket leder till att de utsätts för nedlåtande, bestraffande, förnedrande och godtycklig behandling."[6]

Ett stort problem med ovanstående strukturella beskrivning av förtryck är dess svepande och generaliserande karaktär. Vilket är det empiriska underlaget för påståendet att kvinnor som grupp ger männen mer än de får tillbaka av omsorg och sexuell tillfredsställelse? Blir gamla och handikappade i allmänhet utsatta för "bestraffande" och "godtycklig" behand-

1 Susanna Popova, *Elitfeministerna*, Bonnier Fakta, 2004.

2 Se till exempel Magnus Dahlstedt & Ingemar Lindberg (red.), *Det slutna folkhemmet*, Agora, 2002.

3 Brian Barry, *Culture and Equality*, Polity Press, 2001, s. 97.

4 Iris Marion Young, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton University Press 1990, s. 41.

5 Young, s. 50.

6 Young, s. 54.

ling av den offentliga sektorns personal? Vi vet att det förekommer övergrepp mot och vanvård av äldre, men är det ändå inte ett stort steg att gå från att tala om förekomsten av sådana fall till att tala om övergrepp och vanvård som ett strukturellt fenomen? Återigen infinner sig frågan om förhållandet mellan empiri och struktur. Vilken typ av data, och vilken statistisk frekvens för ett visst fenomen, berättigar till tal om strukturer? Och vilken rimlig normativ teori kan berättiga att man rubricerar dessa fenomen med det värdeladdade uttrycket förtryck – i synnerhet som man har gjort klart att man inte förutsätter några onda avsikter hos de inblandade aktörerna?

NORMATIVA STRUKTURALISTER anammar gärna en moralisk relativism som en del av sin samhällskritik. Föreställningar om en objektiv eller universell moral, som skulle kunna ange rättesnören för alla människor, oberoende av kön, klass och etnicitet, avvisas som uttryck för de dominanta gruppernas ambition att sprida sin syn på rätt och orätt till de marginaliserade grupperna. Samtidigt är detta avvisande av en universell moral också ett sätt för de normativa strukturalisterna att göra sina egna utgångspunkter och slutsatser immuna för extern kritik. Man erkänner helt enkelt inte existensen av någon opartisk arkimedisk punkt från vilken den egna positionen kan utsättas för kritik. Det finns bara olika intressen, och om man nu själv gjort sig till ombud för de "marginaliserade", så faller det sig naturligt att tillskriva kritikerna en hemvist i de "dominanta" grupperna. Deras ifrågasättande kan avvisas som uttryck för "Makten" och dess moral, och har man väl på detta sätt identifierat avsändaren behöver man inte bry sig om budskapet.

Det är så Janne Josefsson avfärdar kritiken mot hans vinklade beskrivning i *Uppdrag granskning* av omhändertagandet av ett förståndshandikappat pars barn i Oskarshamn. En socialdirektör som granskat psykologutlåtandet som låg till grund för kommunens omhändertagande och som, tvärtemot Josefssons tes, inte fann beslutet anmärkningsvärt klipptes bort från programmet. Tillfrågad om orsaken beskrev Josefsson henne som en "makthavare".[7] Utifrån hans "underifrånperspektiv" saknade hennes åsikt trovärdighet och förtjänade inte ens att redovisas.

För normativa strukturalister är hävdandet av en princip om jämlikhet i rättigheter mellan individer som medborgare och människor inte självklart tilltalande. I stället kan en sådan princip ses som uttryck för en "blindhet för skillnader" som kamouflerar en "assimilationistisk strategi" enligt vilken "de privilegierade grupperna implicit definierar de riktlinjer utifrån vilka alla blir bedömda".[8] Man ser sig inte som företrädare för medborgare eller människor i allmänhet, utan framställer sig som medvetet partiska i de "marginaliserades" favör:

> Idealet om opartiskhet är en idealistisk fiktion. Det är omöjligt att anlägga ett icke-situerat moraliskt perspektiv, och om ett perspektiv är situerat, så kan det inte vara universellt, det kan inte stå vid sidan om och förstå alla perspektiv. Det är omöjligt att resonera om substantiella moraliska frågor utan att förstå deras vikt, vilket alltid förutsätter en särskild social och historisk kontext, och man har inget motiv för att fälla moraliska omdömen och lösa moraliska dilemman om man inte bryr sig om utfallet, om man inte har ett särskilt och passionerat intresse för utfallet.[9]

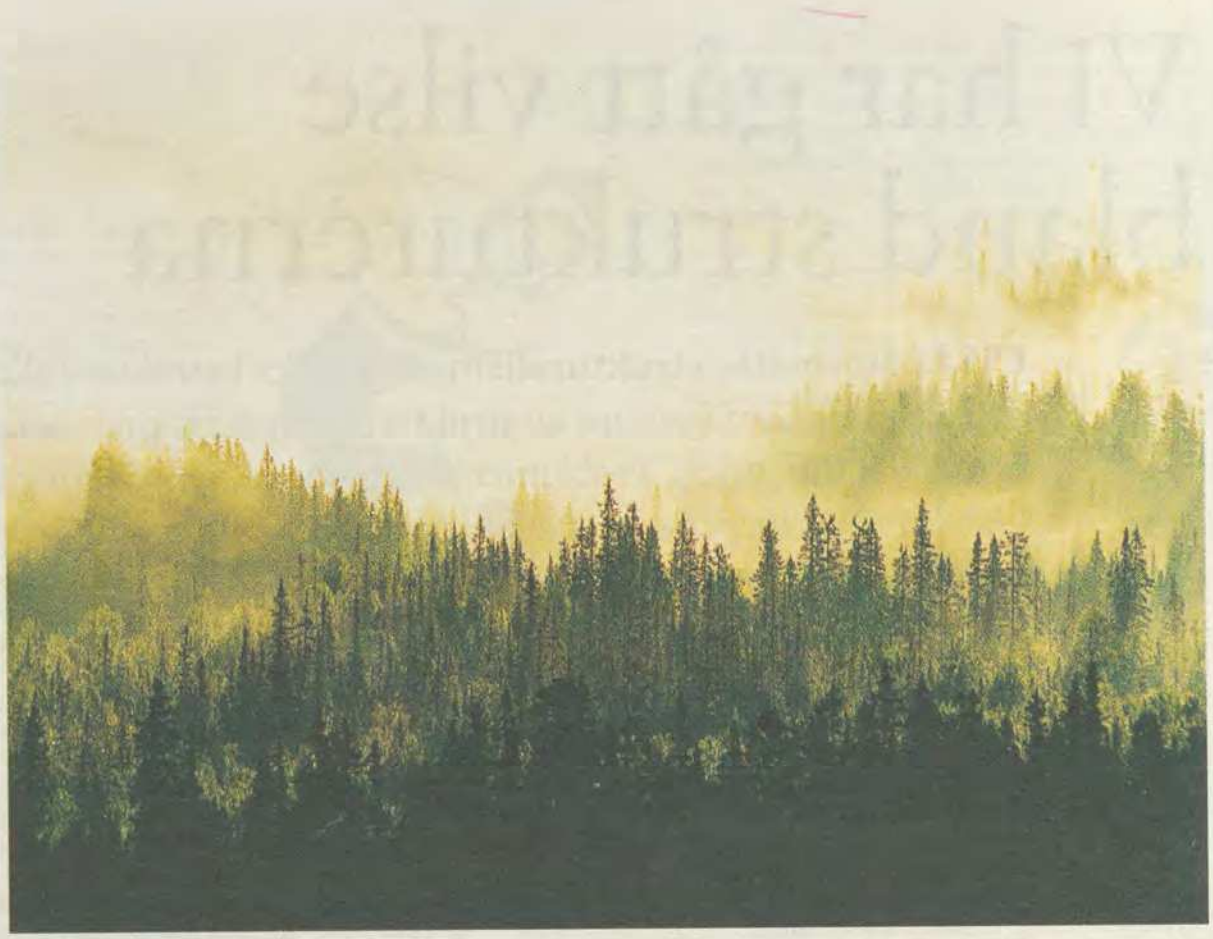

Strukturer träder fram. Det kan bli vanskligt om man inte förmår att urskilja enskilda individer i skönjbara mönster.
Foto: Per Klaesson/ Bildhuset

Förebilden här är givetvis Marx och Engels och deras föreställning om moraliska föreställningars grund i klassintressen, så som den uttrycks i *Kommunistiska Manifestet*:

> Men tvista icke med oss genom att med edra borgerliga föreställningar om frihet, bildning, rätt osv. bedöma avskaffandet av den borgerliga egendomen. Edra idéer är själva produkter av de borgerliga produktions- och egendomsförhållandena, liksom er rätt blott är er till lag upphöjda klassvilja, vars innehåll är givet i de materiella levnadsbetingelserna för er klass.[10]

DET FINNS TVÅ grundläggande problem med detta sätt att bedriva moralfilosofi. För det första förväxlar man frågan om giltighet med frågan om ursprung, det vill säga man begår det som på filosofiskt fackspråk kallas det genetiska felslutet. Sanningen eller giltigheten i en utsaga har inget att göra med identiteten på den som uttalar den, utan handlar i stället om hur utsagan förhåller sig till verkligheten och till andra giltiga utsagor. Giltigheten i utsagor om huruvida det finns fisk i vattnet, eller om huruvida vi har anledning att tro att det finns en medborgerlig rätt till politisk frihet, är avhängig hur det faktiskt ser ut i vattnet, respektive hur rättighetsanspråk kan relateras till en rationellt hållbar värdeteori. Men giltigheten i dessa utsagor har inget att göra med om den som uttalar dem är kines eller svensk, direktör eller arbetare, man eller kvinna.

Det andra problemet med den normativa strukturalismens moralfilosofi är att dess själva utgångspunkter borde göra det svårt för den att bli tagen på allvar utanför kretsen av redan frälsta. Om alla normer och värderingar bara är giltiga givet ett visst perspektiv, varför skulle någon som inte redan delar de normativa strukturalisternas underifrånperspektiv (de "förtrycktas" perspektiv) bry sig om de påståenden som levereras från detta perspektiv? Om det finns ett särskilt kvinnligt eller ett särskilt minoritetsetniskt perspektiv utifrån vilket en kritik levereras mot männens eller den etniska majoritetens låtanden och göranden, varför skulle de senare grupperna alls ta intryck av denna kritik? Den borde, utifrån deras perspektiv, sakna giltighet.

Hyllandet av partiskhet och framhävandet av skiljelinjer mellan grupper är knappast heller ett framgångsrecept för ett fungerande medborgarsamhälle. I stället för att vädja till en gemensam känsla för rättvisa, uttryckt i principer som antas vara giltiga för alla, upphöjer de normativa strukturalisterna intressekonflikten till norm. I avvisandet av idealet om opartiskhet avvisar man också en inbjudan att bortse från intressekonflikter och se till möjligheten av en större gemenskap, baserad på medborgarrollen snarare än på olika gruppidentiteter som definieras antagonistiskt i förhållande till varandra.

Perspektivbundenheten i den normativa strukturalismen leder också till pro-

7 *Svenska Dagbladet* 15.12.02.

8 Young, s. 164.

9 Young, s. 104.

10 Karl Marx & Friedrich Engels, *Kommunistiska Manifestet*. Arbetarkultur, 1976, s. 50.

blem när den under etiketten "postmodernism" skall omsättas i vetenskaplig teori och metod. Den fungerar då som ett instrument i kampen för en bestämd "marginaliserad" grupp och gör samtidigt anspråk på att kunna leverera beskrivningar av verkligheten. Men själva ambitionen att kämpa för en viss grupps intressen kommer givetvis att förvandla verklighetsbeskrivningen till en kamp om makt där andra gruppers perspektiv måste stryka på foten. Historikern Gertrude Himmelfarb skriver:

> Om den feministiska historikern kan och bör skriva historia utifrån sitt perspektiv och för sina politiska syften, varför skulle inte den svarte historikern göra detsamma – även om en sådan historia kan tänkas "marginalisera" kvinnor? Och varför inte arbetarklasshistorikern, som kan tänkas marginalisera både kvinnor och svarta? ... Och, för den delen, varför inte den traditionelle död-vit-man- (eller rentav levande-vit-man-) historikern, som kan tänkas marginalisera (och som faktiskt har beskyllts för att marginalisera) alla andra arter?[11]

ETT NÄRBESLÄKTAT PROBLEM är de normativa strukturalisternas personliga förhållande till de grupper vilkas intressen de säger sig företräda. De normativa strukturalisterna är mestadels uppburna akademiska teoretiker med god tillgång till tv-soffor och debattsidor. De är allt annat än "marginaliserade". Om nu moraliskt resonemang alltid förutsätter ett inifrånperspektiv, hur kan då dessa elitdebattörer företräda samhällets utstötta och jordens fördömda?

Normativa strukturalister har en naturlig fallenhet för identitetspolitik. Deras indelning av världen i förtryckare och förtryckta lämpar sig för mobilisering av människor som i en bild av sig själva som kollektiva offer finner såväl emotionellt som moraliskt rättfärdigande för ett beslut att ta till kamp mot andra kollektiv, som man med den strukturella analysens hjälp kan se som förtryckare. De kollektiva strukturerna befriar offren från enskilt ansvar för sin situation och berövar samtidigt den utpekade gruppen av förtryckare möjligheten till individuell skuldbefrielse. Som Gudrun Schyman noterade nyligen gör det strukturella perspektivet på förhållandet mellan män och kvinnor det möjligt att "förstå att det inte är mig det är fel på, utan att det finns ett system som inordnar mig".[12] Samma Schyman kunde för ett par år sedan jämställa de svenska männen med Afghanistans talibaner, utifrån bilden "samma struktur där som här". Den kollektiva identiteten, tillhörigheten till endera av kategorierna "förtryckare" eller "förtryckta", avgör skuld- och ansvarsfrågor oberoende av vad man som individ gjort eller inte gjort.

BEROENDE PÅ OMSTÄNDIGHETERNA kan normativ strukturalism medföra allvarliga kränkningar av mänskliga och medborgerliga rättigheter. Den marxistiska klasskampsanalysen byggde på en normativ struktur där kapitalist (alias utsugare) ställdes mot proletär (alias utsugen). Denna normativa struktur utgjorde grund för ett rättfärdigande av en proletariatets diktatur som uttryckligen skulle tjäna de tidigare offren mot deras förtryckare och alls inte någon idé om rättvisa för alla. I Stalins Sovjetunionen kunde därför epitet som "klassfiende", "kulak", "borgerligt svin" och liknande fungera som tillräckligt skäl för nackskott eller enkel biljett till Sibirien.[13] Klasstillhörighet avgjorde skuldfrågan; individens avsikter och handlande tillmättes ingen oberoende betydelse, utan tolkades i stället utifrån hans kollektiva identitet. Nazisternas syn på judarna som "rasfiender" utgör ett annat exempel på normativ strukturalism, där skuld bestämdes av identitet och bödlarna maskerade sig bakom en offeridentitet: de "försvarade" den "hotade" ariska rasen. McCarthyerans hysteri i USA är också ett uttryck för en normativ strukturalism, där etiketten "kommunist" och den åtföljande etiketten "säkerhetsrisk" kunde sättas på personer mer eller mindre oberoende av deras individuella övertygelser och handlande.

I Sverige har den normativa strukturalismen än så länge haft förhållandevis begränsade skadeverkningar. Men den har givit upphov till förändringar i debattklimatet. Unga arga kvinnliga feminister kan, skyddade av sin identitet som "marginaliserade" och "förtryckta", från uppburna positioner i medielandskapet trycka ur sig generaliseringar om de vita medelålders männen som skulle ha räknats som hets mot folkgrupp om de sagts om någon etnisk minoritet.

En aggressiv normativ strukturalism har också vind i seglen när det gäller integration och synen på diskriminering. I den integrationspolitiska maktutredningen såg sig ordföranden (Anders Westholm) tvungen att avgå efter kritik för att utredningen inte tillräckligt ensidigt hade anammat tanken om strukturell diskriminering. En av kritikerna, Masoud Kamali, gjordes därefter med statsrådet Sahlins medverkan till ny ordförande för utredningen. Intoleransen och oviljan till diskussion av de strukturella utgångspunkterna finns också med i bakgrunden här[14].

Undfallenheten på politisk nivå markerades av Mona Sahlin, när hon i en intervju förbehållslöst gav Kamali rätt i sin kritik och tillade att "det är dags för den akademiska världen att hacka i sig att strukturell diskriminering existerar också där"[15]. Här handlar det inte om att ifrågasätta, utan om att ta av sig mössan, gå ned på knä och bekänna sig till det strukturalistiska credot.

Måhända är den allvarligaste skadeverkningen av den normativa strukturalismens genomslag så här långt den anda av misstro och förtrytsamhet som den sprider omkring sig. För varje kvinna och invandrare som faktiskt blir diskriminerad finns det kanske tio som tror att de blivit det. Och i en tid som också hyllar det subjektiva på det objektivas bekostnad (en annan sida av identitetspolitiken: det handlar inte längre om sanning, utan om "vår" sanning mot "deras" sanning) är man kränkt om man känner sig kränkt. Att ifrågasätta om någon har fog för att känna sig kränkt tolkas i sig som kränkande. Där tilltron till objektivitet är obefintlig upphöjs den egna känslan till auktoritet. På universiteten är det redan så att man innan man ens läst kurslitteraturen kan posera som kritiskt tänkande genom att med vederbörligen förtrytsam uppsyn fråga: "Varför finns det inte fler kvinnliga författare upptagna på litteraturlistan?" Uppskrämda studierektorer trycker in referenser till genus och mångfald i kurserna utan att alltid veta vad det skall vara bra för, men övertygade om att de får problem om de inte gör det.

Det har gått därhän att man känner skuld utan att veta riktigt varför. Kanske är detta en variant av det så kallade Stockholmssyndromet. Detta fenomen handlar ju om hur personer som under en tid hålls som gisslan kommer att solidarisera sig med sina fångvaktare och se polisen som ett hot. På ett psykologiskt plan kan det handla om en extrem variant av att "gilla läget". Om man varken kan komma undan en olustig situation eller påverka den, så är det ett sätt att förlika sig med situationen att man börjar betrakta den som normal och rentav berättigad. Man offrar självrespekten för att bevara känslan av normalitet. På samma sätt hukar sig ett av konflikträdsla anfrätt utbildningsväsende för de aggressiva tongångarna från feminister och multikulturalister och för de policydokument om jämställdhet och mångfald som spottas ut från universitetens administrativa mellanskikt. De som skulle vara det fria ifrågasättandets yttersta gränsvakter blir i stället anpasslingar och medlöpare.

Men man kan faktiskt välja en mer offensiv linje mot den normativa strukturalismens fanbärare. I stället för att huka i stolen och ta för givet att deras utgångspunkter är legitima kan man ifrågasätta dem. Det är den linje som den amerikanska feministen (jo, man kan vara feminist utan att vara normativ strukturalist) och filosofen Susan Haack förespråkar:

> 'Vad vi behöver nu är fler kvinnliga dekaner', får jag ibland höra. Vad vi behöver nu, som alltid, är fler dekaner med gott förstånd, gott omdöme och karaktärsstyrkan att använda dem – egenskaper som är nog så sällsynta, men inte exklusivt förbehållna någotdera könet. Hellre en man med dem än en kvinna utan dem.[16]

Den normativa strukturalismen är ett intellektuellt glidmedel för ett grovhugget identitetstänkande som inte bygger på hur verkligheten ser ut, men som definitivt formar människors syn på den verklighet de lever i. Det ressentiment som den uppmuntrar kan i totalitära samhällen rättfärdiga utrensningar och lägerförvaring av misshagliga kollektiv. Även om vi är fjärran från det totalitära samhället, så är vi aldrig långt borta från inskränktheten och intoleransen. Därför bör vi hålla vakt mot den normativa strukturalismen.

11 Gertrude Himmelfarb, *On Looking into the Abyss*, Vintage Books, 1995, s. 154.

12 *Svenska Dagbladet* 6.5.04.

13 Se till exempel Arkadij Vaksbergs bok om Stalins åklagare i Moskvaprocesserna, den sedermera utrikesministern Andrej Vysjinskij: *Skjut de galna hundarna!*, Norstedts, 1990, eller Dmitrij Volkogonovs biografier över Lenin och Stalin: *Lenin. A New Biography*, Free Press, 1994 och Stalin, *Triumph and Tragedy*, Weidenfeld and Nicholson, 1995.

14 Se Shirin Ahlbäck Öberg, "Fri forskning i kollision med regeringens ideologiproduktion", *Axess* 4/2004.

15 *Dagens Nyheter*, 1.6.04

16 Susan Haack, *Manifesto of a Passionate Moderate*, The University of Chicago Press, 1998, s. 178.

Isolerat Taiwan väljer egen väg

ESSÄ/ Taiwan. Varje gång Taiwan vågar andas om självständighet hotar Kina med krig. Varje gång Taiwan håller demokratiska val talar Kina om vem man vill se som vinnare. Och varje gång skjuter sig Kina i foten. Vårens presidentval var inget undantag

JAN SÖDERQVIST
Recensionsansvarig på *Axess*

SOMLIGA SIGNALER är det svårt att misstolka. Som när mer än två miljoner människor den 28 februari i år demonstrerade över hela Taiwan. Bokstavligen över hela landet. När de allihopa fattade varandras händer bildades en mänsklig kedja som sträckte sig mer än 50 mil, ända uppifrån Keelung vid kusten norr om Taipei och utmed västsidan av ön ner till Pintung i söder. Och den samlande parollen var "Ja till Taiwan, nej till Kina!"

Tydligare kan det inte sägas. Taiwan ser sig inte som en del av Kina, taiwaneserna betraktar sig inte längre som kineser utan hävdar en egen nationell identitet, och att framtona som det alternativ Kina föredrar är inte precis någon vinnande strategi i demokratiska val i Taiwan. Det senare skulle också bekräftas med stor tydlighet under presidentvalet i slutet av mars.

Denna demonstration, den största i sitt slag i Taiwans historia och organiserad av regeringspartiet DPP, har många lager av implikationer. Den marknadsfördes som ett nationellt och inte ett partipolitiskt evenemang. Alla stolta taiwaneser var välkomna att manifestera sin kärlek till freden och sin avsky mot de närmare 500 kinesiska missiler som i dag står riktade mot mål i Taiwan, vilket kan jämföras med mindre än 70 för mindre än tio år sedan. Men tidpunkten var inte vald av en slump.

2–28 är ett laddat begrepp i Taiwan. Det var den 28 februari 1947 som en gammal gatuförsäljerska i Taipei hårdhänt arresterades av de kinesiska myndigheterna. Man misstänkte att hon sålde smuggelgods. De förbipasserandes protester eskalerade till upplopp, vilka regeringen slog ned med trupper från fastlandet. Tusentals taiwaneser dödades mer eller mindre urskiljningslöst. Den kinesiska regeringen var vid den här tiden naturligtvis det KMT (Kuomintang) som under våren 2004 kämpar för att återerövra makten i Taiwan.

Begreppet 2–28 symboliserar således motsättningen mellan "taiwaneser" och "fastlänningar", och därmed även ursprunget till en egen taiwanesisk identitet. Under flera decennier var denna incident strängt tabubelagd och omtalades aldrig, och inte heller nu är man inom KMT road av att åter uppmärksamma detta inslag i ett föga ärorikt förflutet. För Chen och DPP är just detta datum av samma skäl det idealiska för en demonstration. Nytta och nöje, valpropaganda och patriotism, kombineras på så sätt smidigt.

Ofrånkomligen blir det dessutom så att varje angrepp från president Chen mot Kina, åtminstone under ett valår, också innehåller en udd riktad mot KMT och dess koalitionsbröder PFP. Oppositionens hållning till Kina är mjukare, och det råder inga som helst tvivel om att man i Beijing gärna skulle ha sett KMT:s Lien Chan som segrare i presidentvalet.

Detta är en av oräkneliga ironier i den konfliktfyllda relationen mellan Kina och Taiwan. KMT, det kinesiska nationalistparti som envåldigt och ofta brutalt har styrt Taiwan med hjälp av krigs- och undantagslagar långt in på 1990-talet, och som först under senare år och till priset av interna stridigheter har öppnat för pluralism, är de svurna dödsfienderna till Kinas kommunistparti. Sedan Chiang Kai-shek och hans partikamrater tog sin tillflykt till Taiwan 1949 har den uttalade målsättningen hela tiden varit att invadera fastlandet, driva i väg de kommunistiska banditerna och återinta sin plats som hela Kinas enda legitima regering. Så ser programmet ut än i dag, även om det inte är någon som vill prata om det.

Paradoxalt nog är det just denna dödliga fiendskap som gör KMT till favoriter i Beijing. Den innebär nämligen att man är tämligen överens om det som ur kommunistiskt perspektiv är själva förutsättningen för att över huvud taget föra samtal: principen om ett enda Kina, för evigt odelbart. En framtida återförening finns i korten, även om oenighet råder beträffande villkoren.

Tongivande krafter inom KMT är således vad som inom den politiska diskussionen i Östasien kallas "pro-China". Men att vara "pro-China" i Taiwan innebär å andra sidan något helt annat än att vara detsamma i till exempel Hongkong. I dagsläget betyder det att man betonar värdet av goda kontakter över Taiwansundet och gärna vill etablera direkta förbindelser.

Man vill inte gunga båten, inte reta den stora grannen i onödan, inte göra något som skulle störa de ömsesidigt berikande affärsrelationerna. I den bemärkelsen och av det skälet är det taiwanesiska näringslivet i stor utsträckning "pro-China" och lojalt med KMT; det finns många och stora investeringar på fastlandet att värna om. Därför vill man behålla det officiella namnet Republiken Kina, som Folkrepubliken Kina accepterar i enlighet med ovan angivna logik, och skjuta alla frågor om konstitutionella förändringar mycket långt in i framtiden. Och därför har man på fastlandet tillåtit något så oerhört som stödgrupper för dödsfienden KMT och hjälpt medlemmarna med flygbiljetter när det var dags att åka hem till Taiwan och rösta.

PROBLEMET FÖR KMT – och Kina – var och är dock att stöd från fastlandet är liktydigt med en politisk dödskyss. Varje gång Beijing har försökt påverka det taiwanesiska skeendet och bromsa utvecklingen mot demokrati och självständighet har resultatet blivit det rakt motsatta och den andra sidans kandidater har skördat framgångar.

När Taiwan 1996 för första gången höll direkta presidentval var hotet från fastlandet mycket påtagligt i form av provskjutningar av missiler i sundet under pågående kampanj. Missnöjet var riktat mot den då sittande presidenten Lee Teng-hui, i dag sedan länge utesluten ur KMT, som hade genomdrivit politiska reformer och höjt Taiwans internationella profil genom så kallad semesterdiplomati. Eftersom Kina med alla krafter blockerade alla officiella kontakter mellan Taiwan och andra länder, reste Lee omkring på vad som påstods vara hans fritid och förde samtal på golfbanor och liknande.

Tack vare det kinesiska vapenskramlet blev Lee en beundrad folkhjälte och kammade hem 54 procent av rösterna mot 21 procent för den närmaste rivalen. Förmodligen hade han vunnit valet ändå, men då med en mycket tunnare marginal. De flesta kommentatorer uppskattar att han under stillsammare omständigheter skulle ha nått upp till cirka 40 procent av rösterna, vilket skulle ha givit Lee en avsevärt svagare ställning och ett mycket diskutabelt mandat för sin reformlinje. Kina sköt sig själv i foten med sina missiler.

Dock lärde man sig inte sin läxa. I samband med nästa presidentval 2000 hotade Kinas premiärminister Zhu Rongji med krig och blodbad om taiwaneserna röstade fram en uttalad självständighetsförespråka-

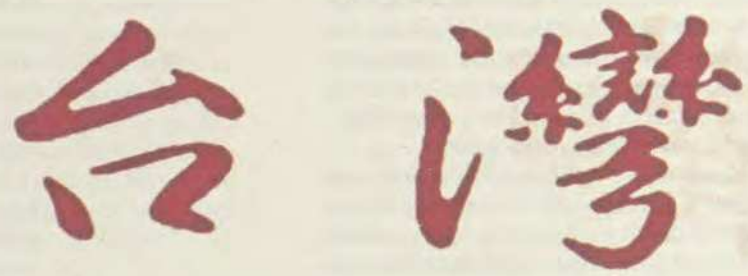

Slagord. Skrivtecknen betyder "taiwanesisk syn på saken".

re. Och resultatet blev återigen att "fel" kandidat gynnades – och ett historiskt maktskifte. KMT under Lien Chan fick lämna ifrån sig presidentämbetet till den otippade Chen Shui-bian, som bara några år dessförinnan hade suttit i fängelse för att ha förtalat KMT. Hans parti, DPP, var formellt olagligt så sent som 1988 och är nära förknippat med idén om Taiwans nationella oberoende och suveränitet. Kina hade nu skjutit sig i den andra foten.

Inför årets presidentval var strategin i Beijing till slut en annan. Så snart de osannolika stödgrupperna för KMT blev kända i taiwanesiska medier förbjöds de officiellt, även om de sedan tilläts att verka i alla fall. Kina avstod helt från att uttryckligen kommentera processen och från att utpeka någon favorit. I stället lät man meddela sin uppfattning via ombud. Med en raffinerad kombination av piskor och morötter fick man västliga ledare som George W. Bush och Jacques Chirac att kritisera Chen och dennes beslut att hålla folkomröstningar om försvarsutgifterna samtidigt med presidentvalet. I Beijing betraktar man, kanske inte helt utan fog, det nya folkomröstningsinstrumentet som ännu ett stort steg i riktning mot formell självständighet. Chirac gick så långt som att kalla Chens agerande aggressivt och oansvarigt.

Men i Taiwan visste man mycket väl vem det var som talade när Chirac rörde på läpparna. Avsändaren var inte precis svår att spåra. Och det spelade ingen roll hur mycket än Lien Chan och hans vicepresidentkandidat James Soong, bägge födda på fastlandet, bedyrade sin kärlek till Taiwan. När de under sitt stora gemensamma kraftprov den 13 mars, motdraget till DPP:s demonstration den 28 februari, böjde sig ner och demonstrativt kysste den taiwanesiska myllan värvade de inte många nya anhängare. Beräkningen sken igenom.

Och fel kandidat vann igen, trots att KMT och PFP lyckats få till en gemensam plattform den här gången. Visserligen blev Chens segermarginal mindre än en kvarts procentenhet, men då ska man hålla i minnet att han sedan förra valet, då Lien Chan och James Soong tog röster från varandra, faktiskt har gått fram från drygt 39 procent till drygt 50, och det fastän ekonomin i det mycket ekonomiskt sinnade Taiwan har gått allt annat än lysande under valperioden.

Varifrån kom dessa tio, nästan elva procent? En räcka varierande förklaringar, mer eller mindre övertygande, har lanserats under eftervalsanalysen. Här har vi stödet från den gamle Lee Teng-hui, som alltså har bytt sida; vi har de unga förstagångsväljarna, som i högre grad än andra grupper känner sig mer taiwanesiska än kinesiska och därför har lättare att identifiera sig med Chen och DPP; och vi har olika regionala och etniska faktorer som kan ha bidragit. Om detta kan man tro det ena eller andra. Helt klart är dock att det inte har skadat Chen Shui-bian att vara grundligt avskydd i Beijing.

YTTERLIGARE EN ironi i sammanhanget är att Kinas anspråk på Taiwan historiskt sett har varit milt sagt förströdda. Kommunistregimens resonemang om "ett Kina" där Taiwan av gammal tradition ingår som en provins är ren fiktion.

Under seklens gång har långa perioder av kinesisk likgiltighet, då den isolationistiska centralmakten såg Taiwan som ett tillhåll för barbarer och heltigenom ointressant, växlat med kortare perioder av halvhjärtad och korrumperad kolonisering. Portugiserna har varit här. Holländarna har varit här. Från slutet av 1800-talet till slutet av andra världskriget administrerades ön relativt ambitiöst av Japan, som investerade tungt i nödvändig infrastruktur. Självaste Mao sade 1936 i en intervju gjord av Edgar Snow att varken "Formosa" eller Korea ingick i det kinesiska territorium som skulle återerövras, och att Kina skulle "erbjuda sin entusiastiska hjälp" till dem båda i deras framtida kamp för självständighet.

Dubbelt ironiskt är det därför att den Taiwan i dag har att tacka för sin existens och relativa självständighet är Nordkoreas förre diktator Kim Il Sung. Efter många och långa konflikter med Chiang Kai-shek tog USA 1949 sin hand ifrån KMT, delvis i syfte att blidka Kina och därigenom förhindra ett kinesiskt närmande till Sovjetunionen, varför det bara var en fråga om tid och logistik innan Taiwan ännu en gång skulle "befrias". Men den kommunistiska inmarschen i Sydkorea i juni 1950 fick president Truman att tänka om. Två dagar senare var USA:s sjunde flotta på väg till Taiwansundet för att avstyra alla planer på ett anfall och vad som i så fall skulle bli en andra front i det Koreakrig som just hade inletts.

Att det till en del är Kim junior som Taiwan har att skylla för att man nu återigen är ute i den bistra diplomatiska kylan, och får utstå angrepp från USA:s och Frankrikes presidenter därför att man väljer att hålla folkomröstning, är därför något av en trippelironi. Återigen söker USA samförstånd med Kina, inte minst i förhoppning om assistans i ansträngningarna att pressa tillbaka ett aggressivt Nordkorea. Då får Taiwan stå tillbaka.

Många av dem jag träffar i Taipei under veckorna före valet ser, föga förvånande, en utomordentligt bitter ironi i det faktum att de västländer som talar så ofta och så vackert om demokrati och mänskliga rättigheter så mangrant och så energiskt fjäskar för en kommunistisk diktatur som inte har någon respekt alls för några andra rättigheter än det enda partiets, och därmed villigt medverkar till att frysa ut det demokratiska Taiwan från varje form av internationell gemenskap. Sverige hukar i det här sammanhanget bakom EU, och inom EU verkar nu Frankrike, tro det eller ej, kraftfullt för att häva vapenembargot mot Kina.

Frankrike under Chirac är utan tvivel det västland som alltsedan mitten av 1990-talet har varit ivrigast att tillmötesgå kinesiska önskemål. Givetvis har fransmännen förbundit sig att inte sälja några som helst vapen till Taiwan, och belöning har utgått i form av order på bland annat ett tunnelbanesystem till Guangzhou och ett kärnkraftverk. Frågan är nu hur många kinesiska missiler riktade mot Taiwan vi i Europa anser vara lagom. Och om och i så fall hur Taiwan ska få försvara sig.

Till saken hör att den gängse bilden av Kina i västliga och inte minst svenska medier är starkt färgad av naivitet och önsketänkande. Vi glömmer gärna, eller väljer att acceptera, att den brutala repressionen består, att statens rutinmässiga användning av tortyr ökar (enligt Amnesty International), att kanske så många som 15 000 människor om året (mer än i hela resten av världen sammantaget) avrättas för mer än 50 olika brott. Och så vidare. Vi glömmer eller väljer att acceptera att Kina har exporterat nukleär teknologi till såväl Nordkorea som Iran och Pakistan, och att Kina har tjänat stora pengar på att beväpna samtliga stridande parter i Mellanöstern.

Men framför allt – och detta ger en extra ironisk skruv åt det hela – har vi en helt orealistisk syn på den ekonomiska utvecklingen i Kina och de rikedomar som ska löna oss för mjukheten i våra ryggar. Det går ju trots allt inte att både locka till sig all världens tillverkningsindustri med världens lägsta lönekostnader och samtidigt uppvisa någon köpkraft att tala om. Faktum är att lilla Taiwan fortfarande är en större exportmarknad för exempelvis USA än vad Kina är. Den omtalade tillväxten är inte ett resultat av en dramatiskt ökad produktivitet eller ett mirakulöst blomstrande entreprenörskap, utan av en lavin av investeringar, hårt styrda och i hög grad beordrade av en statlig byråkrati som kontrollerar de statliga bankerna. Att Kina på något sätt skulle ha övergivit socialismen för ett globalistiskt marknadstänkande är bara en myt. Landet är i allt väsentligt en merkantilistisk kommandoekonomi som använder sitt nyvunna medlemskap i WTO för att utvidga trakasserierna av Taiwan.

TAKTIKEN HÄR är att smeka med den ena handen och smiska med den andra. Å ena sidan har Kina sedan 1988 knutit till sig enorma taiwanesiska investeringar genom att erbjuda utomordentligt förmånliga villkor; å andra sidan hotar man andra länder, främst i Sydostasien, med repressalier om de ingår frihandelsavtal med Taiwan. Syftet är förstås att gradvis isolera Taiwan, att öka den ekonomiska integrationen och att skapa ett totalt beroende av marknaden på fastlandet. Därefter vore frågan om återförening bara en ren formsak.

Vad Kina lockar med är konceptet "One Country, Two Systems", det vill säga: att Taiwan liksom Hongkong skulle få behålla sitt politiska och ekonomiska system intakt i åtminstone ett par decennier i utbyte mot att man underordnar sig Beijing i fråga om försvar och utrikesfrågor. Men hela idén är i grunden osäljbar i Taiwan, alldeles bortsett från att man här på nära håll har kunnat iaktta Beijings ideliga klåfingrighet och ett utbrett folkligt missnöje i Hongkong. Det är, menar man, helt enkelt så att en regering inte kan rapportera både till sina väljare och till sina herrar på fastlandet. Och det går inte att vända den demokratiska utveckling som i Taiwan har skapat en helt ny distinkt kultur och en nationell identitet som inte längre är kinesisk.

Det var det man sade i demonstrationen den 28 februari, och det var det man sade vid valurnorna den 20 mars. Ja, det finns ett Kina. Och det finns ett Taiwan. Och det är två olika saker.

Ondskan som filosofiskt problem

Om ondskan verkligen finns, och det ser ju ut så i medierna, är den antingen evig eller historisk. Om den är historisk är det någon som bär ansvaret, antingen Gud eller vi själva. Och om det är vi själva kan vi kanske själva lösa problemet.

Av
HENRIK LAGERLUND

TERRORISM
A Philosophical Analysis
J. Angelo Corlett
Kluwer, 2003 (240 s.)

EVIL IN MODERN THOUGHT
An Alternative History of Philosophy
Susan Neiman
Princeton University Press, 2002 (304 s.)

EVIL
An Investigation
Lance Morrow
Basic Books, 2003 (224 s.)

DET FINNS INGENTING mer utmanande för en filosof än att reflektera över ondskan. Den onda handlingen – vare sig det gäller mord, krig eller terrorism – undergräver den rationalitet och logik som filosofen sätter högst av allt. Ingenstans uttrycks detta tydligare än hos Hegel. I inledningen till sina föreläsningar om filosofins historia skriver han: "Antagandet att det som försiggår i vår omvärld är väglett av förnuftet, vilket är anledningen till att vi är intresserade av filosofins historia över huvud taget, är inget annat än en form av gudomlig försyn."

Även om ondskan alltid har utmanat det rationella, så har den efter den 11 september 2001 allt oftare hamnat på tapeten. Det blir allt vanligare att politiker använder o-ordet för att karakterisera sin motståndare eller fiende. George W. Bushs uttalande om "ondskans axelmakter" har knappast undgått någon.

Kanske är det naturligt att diskussioner om ondska dyker upp i tider av krig och oro. Hannah Arendt skrev redan 1945, när det stod klart för intellektuella i Europa vad som hänt i till exempel Auschwitz, att ondskan måste bli efterkrigstidens stora problem. Frågan som många ställde sig var hur filosofi alls är möjlig efter det som hänt, medan Theodor Adorno för sin del hävdade att tystnaden är det svar som filosoferna bör ge på ondskans problem. Och många kollegor tycks ha gett sitt tysta medgivande till detta.

Faktum är att filosofin inte har ägnat sig åt ondskans problematik i någon större utsträckning under de senaste decennierna; sannerligen inte den analytiska skolan, men inte heller andra traditioner. Arendt själv är ett lysande undantag. Hennes viktiga och kontroversiella bok *Eichmann in Jerusalem* från 1963 är en modern klassiker i ämnet. Här myntar hon bland annat uttrycket "ondskans banalitet", med vilket hon vill fånga det triviala och byråkratiska handlande som i fallet Eichmann fick sådana enorma konsekvenser.

Hur tar man sig över huvud taget an en frågeställning som denna? Denna svårighet är kanske den viktigaste anledningen till att förhållandevis lite sagts om ondska av efterkrigstidens filosofer. Man vet inte hur man skall börja och väljer i stället andra vägar. Om vi når fram till ett svar på vad godhet är, så kanske vi får svaret på ondskans natur på köpet. Förresten är nog hela frågan felställd! Det finns inget sådant som ondska.

Många filosofer kastade nog ut hela denna problemställning samtidigt som de avvisade Gud och den religiösa tron. Ur ett vetenskapligt perspektiv tycks varken Gud eller ondska existera, men alla inser snart hur löjligt ett sådant perspektiv är på just ondska. Det är klart det finns ondska. Se på vad som händer i världen just nu! Se på tv!

På sätt och vis känns det dessutom som om det finns mer ondska i världen i dag än för bara fem år sedan. En bidragande faktor är naturligtvis den internationella terrorismens mediala genomslag. Terrorism är, som vi européer vet, inget nytt, men faran känns mer överhängande än någonsin och gör att man tänker sig för innan man beställer sin flygbiljett, vilket inte var fallet för fem år sedan. Det är därför lätt hänt att vi helt frankt betecknar alla former av terrorism som onda och moraliskt förkastliga. Dock finns det anledning att ifrågasätta det reflexmässiga fördömandet av all terrorism och krigsförklaringen mot den. I sin bok *Terrorism* brottas filosofen J. Angelo Corlett med frågor som vi alla bör reflektera över.

CORLETTS RESONEMANG ÄR intressant eftersom det inte tar sig an problemet med terrorism på det vanliga sättet. De flesta filosofer närmar sig frågan om en eventuellt moraliskt acceptabel terrorism via frågan om eventuellt rättfärdiga krig.

Ondska i olika storlekar. Dr Evil och hans elaka lilla klon, Mini-Me: filmhjälten Austin Powers ständiga fiender.
Foto: Corbis/Sygma/Scanpix

I likhet med till exempel John Rawls har de flesta svarat jakande på den senare frågan, men samtidigt är den vanligaste slutsatsen vad gäller terrorism att den alltid är förkastlig. Många anser nämligen att terrorism per definition involverar angrepp eller hot mot civila, helt oskyldiga människor, och sådana handlingar är enligt de flesta filosofer alltid oförsvarliga.

Corlett börjar för sin del med frågan om vi har en moralisk plikt att följa lagen. Han diskuterar flera olika uppfattningar från Sokrates till Rawls och kommer fram till att vi inte ens har en *prima facie*-plikt att följa lagen. (En *prima facie*-plikt att följa lagen skulle betyda att vi har en plikt att följa lagen om det inte finns ett starkt skäl att bryta mot den.) Naturligtvis menar han inte att vi kan bryta mot lagen hur och när som helst. Två exempel som han tar upp är civil olydnad och pacifism.

Ett sätt att utöva politisk påtryckning utan att använda våld är civil olydnad, som innebär att man bryter mot lagen för att nå ett politiskt mål, till exempel att få till stånd en ändring av lagen. I Sverige är djurrättsrörelsen känd för sådana aktioner även om många av dessa varit rätt våldsamma och därför inte längre kan klassas som civil olydnad, utan kommer närmare vad Corlett menar med terrorism. Corlett anser nämligen att det inte finns någon reell skillnad mellan pacifism och civil olydnad å ena sidan och terrorism å den andra. Det är en glidande skala däremellan. Terrorism är till skillnad från civil olydnad ett våldsamt försök att få till en politisk förändring, men är i likhet med civil olydnad ibland moraliskt rättfärdigad, hävdar Corlett. Det beror på hur stor den orättvisa är som man försöker ändra på med sin handling.

Naturligtvis hävdar han inte att all form av terrorism är rättfärdig – våldshandlingar eller hot om våld kan bara vara något rättfärdigt under väldigt speciella förhållanden. Terroristen eller den grupp han eller hon säger sig representera måste först ha försökt få till stånd en förändring på fredlig väg, och terroristhandlingen får riktas bara mot dem som kan anses skyldiga till missförhållandet i fråga.

Men hur klarlägger man en sådan skuld, och vilka terrordåd är rättfärdiga ur detta perspektiv? Corlett analyserar flera uppmärksammade fall av terrorism utifrån sina egna rättfärdighetskriterier: Timothy McVeighs bombdåd i Oklahoma City, Unabombaren, bombningen av USA:s ambassader i Nairobi och Tanzania 1998, ockupationen av den japanska ambassaden i Lima 1997 och de koordinerade dåden den 11 september 2001. Av dessa är det bara de två sistnämnda som går att rättfärdiga, enligt Corlett.

Boken är kontroversiell redan när den argumenterar för att terrorism över huvud taget kan vara moraliskt rättfärdig, men när Corlett låter antyda att 11 september var moraliskt försvarbar blir man ganska förvånad. Han är dock ambivalent i frågan och uttrycker aldrig klart att attacken var befogad. Detta hänger, menar han, på frågan om medborgare i ett demokratiskt samhälle är medskyldiga till de handlingar som deras framröstade regeringar gör sig skyldiga till. Få tvivlar nog på att terroristerna som flög planen in i World Trade Center tyckte sig ha anledning att hata USA och dess regering, men rättfärdigar detta deras handlande? Absolut inte är mitt svar, eftersom människor alltid har rätt till sitt eget liv och sin egen död, medan Corletts svar är svävande.

I sista kapitlet behandlas frågan om huruvida Nordamerikas indianer har arvsrätt till sina förfäders ursprungliga land. Denna fråga gäller inte bara indianerna i Nordamerika utan alla urinvånare, till exempel Sveriges samer och Australiens aboriginer. Corlett är här oerhört tydlig och pläderar för indianernas rätt att använda terror för att driva sina rättmätiga krav.

ÄVEN OM CORLETT ALDRIG uttalat behandlar begreppet ondska, berör han ämnet indirekt när han ingående diskuterar handlingar och gestalter som många av oss spontant skulle kalla onda. En filosof som mer direkt tar sig an ondskans problem, men ur ett historiskt perspektiv, är Susan Neiman. Hennes bok har titeln *Evil in Modern Thought* och syftar till att orientera läsaren om vad filosofer har sagt om ondskan från Leibniz till vår samtid.

Ingen har någonsin ifrågasatt att Leibniz skall ha en central plats i en bok om ondskans problem, men för Neiman utgör han bara en bakgrund till

AXESS RECENSERAR

Ghost Wars
Steve Coll

Against All Enemies
Richard A. Clarke
s. 47

USA:s hållning till de grupper som i dag ses som terrorister har varierat. I brist på egna källor på plats litade man på den syn som fanns i Pakistan och Saudiarabien. Och Bushregimen valde helt fel väg i kampen mot terrorn. Johan Jakobsson finner dessa resonemang initierade och intressanta.

Japan Unbound
John Nathan
s. 48

Japanska ungdomars uppror mot samhället tolkas på många håll som en svår, nationell identitetskris. Det Japan som förr var allas förebild är nu ett land i socialt förfall. Men kanske är denna bild inte helt sann. Monica Braw ställer sig litet tvivlande.

Max Weber und Thukydides
Wilhelm Hennis
s. 49

Att Max Weber hör till klassikerna, så mycket är klart. Men inom vilken disciplin? Sociologernas anpråk är orimliga, menar en tysk statsvetare. Ola Agevall refererar en akademisk strid.

Colonialism and Homosexuality
Robert Aldrich

Strangers
Graham Robb
s. 51

Europas koloniala imperier var, bland mycket annat, en varm garderob där manlig kärlek till män spirade. Geopolitiken hade en homoerotisk aspekt, som nu lyfts fram i ljuset. Detta ger, menar Pernilla Ståhl, spännande inblickar i en ångande härva av sex, makt och pengar.

Stalin
Simon Sebag Montefiori
s. 52

Likgiltighet och cynism förenades med ängsliga omsorger om eget välbefinnande i kretsen kring Stalin. Kjell-Olof Feldt vill sätta denna brittiska studie i händerna på var och en som ännu kallar sig kommunist.

State-Building
Francis Fukuyama
s. 54

Vad fattiga länder behöver är en stark stat med fungerande institutioner. Men att exportera struktur är svårt. Dessa insikter är viktiga men föga originella, summerar Ludvig Beckman.

den verkligt intressanta diskussionen under upplysningen. Naturligtvis har hon rätt i att upplysningens tänkare tog avstamp i Leibniz filosofi. Denne hade förklarat varför Gud kan vara både allgod och allvetande, trots att världen ser ut som den gör. Enligt Leibniz var allt precis som det skulle vara, och allt var till det bästa. Ondskans problem var i grunden ett teologiskt problem, och det är detta som ändras under upplysningen, enligt Neiman.

Hennes historiska tes är mycket intressant. Vad hon hävdar är att det moderna medvetandet föddes i efterdyningarna av den berömda jordbävningen i Lissabon 1755, det vill säga den naturkatastrof som fick Voltaire att i *Candide* driva med Leibniz optimism. Det är här den nu så självklara distinktionen mellan naturlig och moralisk ondska uppstår. Efter jordbävningen brottas framför allt Rousseau med att klargöra ansvarsfördelningen mellan Gud och människan i fråga om allt som händer här i världen. I ett försök att befria Gud från ansvar betonar han alltmer människans ansvar och utvecklar ett program för historiska och psykologiska förklaringar av vårt handlande. Upplysning blir för honom inte bara en uppmaning att våga tänka själv, utan också en uppmaning att våga ta ansvar för den värld vi lever i. Det är så det individuella ansvaret får en central ställning i det moderna medvetandet, menar Neiman.

Via medierna matas vi dagligen med ondska i våra hem. Vi kan inte längre tala om framsteg efter Auschwitz och Hiroshima.

Den andra händelsen hon lyfter fram är Förintelsen. För intellektuella efter jordbävningen i Lissabon låg ondskans problem i hur Gud kan ha skapat en värld där naturkatastrofer orsakar sådant lidande. Efter Auschwitz blev frågan i stället hur människor kan handla på ett sätt som strider mot all förnuftig moral. Om Lissabon utgjorde början på det moderna medvetandet, innebar Auschwitz slutet, eller helt enkelt det moderna medvetandets död. Ju mer ansvar människan har tagit över från Gud, desto mindre värdiga detta ansvar har vi visat oss vara.

Enligt Kant var Rousseau för psykologin och moralfilosofin vad Newton var för naturvetenskapen. Rousseau hade, menade Kant, lyckats rättfärdiga Gud och bevisat att Alexander Pope hade rätt när han skrev att "vad som än är, är rätt" (whatever is, is right). Pope skrev detta i slutraderna av sin dikt *Essay on Man* från 1734, som till en del var influerad av Leibniz.

Neiman instämmer fullständigt med Kant och menar att Rousseaus diskussion av ondska var så nyskapande att denne helt förändrade hela problemställningen. Han var först med att behandla ondska som ett filosofiskt problem, menar Neiman. Före Rousseau var endast två positioner möjliga när det gäller ondska, nämligen optimismen, som bortförklarar ondskan, och manikeismen, som gör den oförklarlig.

Rousseau naturaliserar hela problemet. Teologin ersätts av historia medan nåden ersätts av psykologi och pedagogik, och på så sätt tar han ansvaret ur Guds händer och överräcker det i våra egna. Ondskan i världen kan vi därmed inte skylla på Gud. Det är detta Kant menar när han hävdar att Rousseau rättfärdigar Gud och bevisar att Pope hade rätt. Ondskan är något vi själva är skyldiga till, eller som han skriver i början på *Émile*: "I händerna på naturens skapare är allt gott; i människors händer degenererar allt."

EFTERSOM VI MÄNNISKOR själva är orsaken till ondskan ligger också lösningen på ondskans problem i våra händer. Vi kan göra något åt ondskans historiska och psykologiska grunder. Att göra ondska till en historisk kategori är ett snilledrag från Rousseaus sida. Om ondskan är nödvändig kan vi bara räddas av ett mirakel, och om ondskan är tillfällig är den ytterst sett obegriplig. Men om ondskan införts i världen av den degenererade människan vid en speciell tidpunkt kan den också åtgärdas och utrotas. Historien stakar ut ett område mellan nödvändigheten och tillfälligheten, där våra handlingar inte är determinerade.

Enligt Neiman bestämde Rousseau dagordningen för hela 1700- och 1800-talets debatt om ondska. Traditionellt hade ondskans problem uttryckts i teologiska termer, men efter Rousseau handlade frågan framför allt om huruvida världen över huvud taget är begriplig. Det var i grunden denna fråga som sysselsatte Kant och Hegel, och därmed hela filosofin fram till andra världskriget. Neiman föreslår att hela 1700- och 1800-talets filosofihistoria borde skrivas om med ondskans problem som organiserande princip.

Ur detta perspektiv ser hon själv två filosofiska traditioner utkristallisera sig från den tidiga upplysningens dagar fram till nutiden. Båda är mer upptagna av etik än av kunskapsteori, som enligt gällande historieskrivning är det filosofer varit mest upptagna av. Den ena traditionen går från Rousseau till Arendt och hävdar att moralen kräver att vi lyckas göra ondskan begriplig, medan den andra går från Voltaire till Jean Améry och hävdar det motsatta, nämligen att moralen kräver att vi inte gör ondskan begriplig.

Den andra traditionen kommer till uttryck hos Dostojevskij när denne låter Ivan Karamazov, som fått höra talas om tortyr av barn, säga: "Jag förstår ingenting. Och nu vill jag inte förstå något heller." Det är det obegripliga, som tycks förlöjliga vår moral, som är så utmanande med ondskans problem. Det duger inte att säga som Ivan Karamazov, menar jag. Vi är tvungna att förstå, annars är vi dömda att alltid upprepa samma misstag och aldrig lära oss av historien.

Neimans bok är fantastiskt intressant. Den ger oss en helt ny bild av historien och utmanar oss att tänka på ondskans problem i nya banor. En svaghet är ibland avsaknaden av analys, framför allt i samband med efterkrigstidens diskussion av ondska. Man får intrycket att berättelser – det vill säga poesi, romaner och journalistik – har mer att säga oss om problemet än vad analysen har. Enligt min mening är det emellertid kombinationen av berättelse och analys som ger oss den insikt vi behöver.

YTTERLIGARE ETT PERSPEKTIV på ondska hittar vi i boken *Evil: An Investigation* av den amerikanske journalisten Lance Morrow. Denne tar sig an ondskans problem just som journalist och lekman, om man nu kan vara något annat när det gäller ondska. Boken är mer en samling essäer på temat ondska än en sammanhängande berättelse, och ibland är den mer en exempelsamling på onda handlingar och gestalter än en diskussion om ondskan som samhällsfenomen. Hans stil är mycket driven, och det går emellanåt ut över tankeskärpan. Men här finns också en hel del intressanta observationer och frågeställningar.

Morrow anger som ett motiv för att skriva boken att problematisera den retorik som George W. Bush och andra med honom flitigt använder, en retorik där begreppet "ondska" förekommer frekvent och fyller en tydlig funktion. Morrow ser detta som ett missbruk av ordet och vill försöka att bättre förstå vad det egentligen skulle kunna betyda. Ett annat motiv är att många amerikaner i dag hyser starka misstankar om att deras eget land kan vara ont, eller åtminstone begår onda handlingar i världen, rent konkret. "Amerikaner har", skriver Morrow, "sedan 1960-talet brottats med möjligheten att deras land, som de varit vana att betrakta som hela världens förebild, det sista och största hoppet, summum bonum, det rikaste och det bästa och mest dygdiga, kan vara motsatsen till vad det alltid hävdat sig vara." Frågan har sannerligen ställts på sin spets efter den senaste tidens avslöjanden om tortyr utförd av amerikanska soldater i irakiska fängelser.

I likhet med Arendt och Neiman menar Morrow att Förintelsen och Auschwitz undergräver grunden för vår moral, men han hävdar samtidigt att vi inte har lärt oss den läxa som givits oss, tvärtom. Vi har anpassat vår moral till Auschwitz. Det ohyggliga har blivit vardag. Morrow kallar det "ondskans normalitet". Via medierna matas vi dagligen med ondska i våra hem. Vi kan inte längre tala om framsteg efter Auschwitz och Hiroshima, skriver han. Den upplysning vi hållit så högt sedan 1700-talet har nu övergått i förmörkelse.

BOKEN IGENOM SYSSLAR Morrow med frågan om huruvida vår moral är subjektiv eller objektiv. Om moralen är en konstruktion är den dömd att urholkas och till sist bli innehållslös. Ondskans normalitet äter slutligen upp allt innehåll och lämnar bara kvar ett vackert skal. När sedan politiker tar till en vokabulär som innehåller begrepp som "godhet" och "ondska" för att plocka politiska poänger, blir förvirringen och relativismen total.

Ytterligare en intressant fråga som Morrow ställer sig är om det finns tillåten ondska. Med andra ord: Kan ändamålet i något sammanhang helga medlen? Hiroshima och invasionen av Irak är två illustrativa exempel. Kan man säga att det i något av dessa fall handlar om att komma till rätta med en stor ondska genom att använda sig av en mindre? Ännu ett exempel är förstås all form av terrorism. Morrow är inte beredd att följa Corlett så långt som att slå fast att det finns moraliskt rättfärdig terrorism, men han ser heller ingen avgörande skillnad mellan invasionen av Irak och dåden den 11 september i det avseendet.

Sist och slutligen är Morrow dock optimist. Han råder oss att lita till hoppet. Bara hoppet kan få oss att förlika oss med ondskan. Hoppet att vi skall kunna förändra oss. Hoppet att vi till slut skall lära oss vår läxa. Hoppet att det finns en objektiv moral. Hoppet att det finns en framtid i fred.

Själv menar jag att det snarare är böcker som Corletts, Neimans och Morrows som ger oss anledning att hoppas. Bara genom att reflektera över historien kan vi ta till oss det Rousseau har lärt oss. Corlett lär oss bland annat att inte döma om sådant vi inte förstår, och att det är först när vi förstår terrorismen och dess historiska orsaker som vi kan komma åt dess yttersta drivkrafter. Att helt enkelt bara kalla den ond och gå ut i krig mot den förslår inte långt. Så länge orsakerna finns kvar kommer även terrorismen att göra det i någon form. Det är möjligt att den kan undertryckas mer eller mindre effektivt en kortare eller längre period, men så snart vaksamheten avtar är den tillbaka med full kraft.

Onda tankar och idéer kan aldrig utrotas, åtminstone inte så länge det finns människor som kan tänka dem. Det enda vi kan göra är att se till att de inte har någon grogrund.

Att föda den mun som biter en

GHOST WARS
The Secret History of the CIA, Afghanistan, and Bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10, 2001
Steve Coll
Penguin, 2004 (656 s.)

AGAINST ALL ENEMIES
Inside America's War on Terror
Richard A. Clarke
Free Press, 2004 (304 s.)

Fiendens fiende. Talibansk milis på stridsvagn utanför Kabul 1995. Foto: Baci/Corbis/Scanpix

USA:S FÖRHÅLLNINGSSÄTT till terrorismen och de faktorer som har påverkat dess framväxt under senare år behandlas i två böcker som under våren har legat högt på de amerikanska bestsellerlistorna. Det rör sig dels om Steve Colls mycket genomarbetade *Ghost Wars*, en formidabel genomgång av utvecklingen i Afghanistan, inom den islamistiska terrorismen och inom den amerikanska administrationen under drygt två decennier, dels om Richard A. Clarkes *Against All Enemies*, som har kastat många skuggor över den sittande amerikanske presidentens sätt att hantera terrorismen.

Colls bok är ingen lättläst förströelselektyr, men författaren lyckas ändå på ett mycket underhållande och insiktsfullt sätt beskriva hur USA:s syn på talibaner, afghanska krigsherrar, Pakistans och Saudiarabiens roll i konflikten och al-Qaida har förändrats under perioden 1979–2001, det vill säga: från den sovjetiska invasionen i Afghanistan till terrorattackerna den 11 september.

En person som har satt stark prägel på det amerikanska engagemanget i Afghanistan är CIA-chefen William Casey. I och med att de sovjetiska truppernas krigföring i landet inleddes insåg han att en möjlighet att tillfoga Sovjetunionen avgörande skada hade uppstått. Casey, som dessutom drevs av en mycket stark religiös övertygelse, kom att spela en avgörande roll för att det militära stödet till de afghanska motståndsmännen inleddes. Detta stöd, som till slut också omfattade luftvärnsrobotar av typen Stinger, distribuerades emellertid nästan uteslutande av den pakistanska underrättelsetjänsten ISI, som därmed kom att utöva ett mycket stort inflytande över vilka grupper som skulle få tillgång till vapnen. Pakistanierna favoriserade islamistiska pashtuner (den största etniska gruppen i Afghanistan), något som därmed också kom att färga den amerikanska synen på dessa grupper under en lång tid. Att den pakistanska synen på de olika aktörerna i konflikten i hög grad bestämde den amerikanska analysen berodde, enligt Coll, till stor del på att CIA helt enkelt hade ytterst få egna källor inne i Afghanistan.

Beträffande den amerikanska synen på talibanerna beskriver Coll hur det amerikanska engagemanget i Afghanistan genomgår en rad förändringar efter det att de sovjetiska trupperna har tvingats lämna landet och inbördeskriget fortsätter. I Washington ser man till en början hela den fortsatta konflikten som en intern uppgörelse som man väljer att inte blanda sig i. När talibanerna så påbörjar sin marsch genom landet har de ett omfattande pakistanskt stöd i ryggen. Från amerikansk sida ser man med viss oro på denna rörelse, men någon mer substantiell kritik framförs inte till en början.

Detta har, enligt Coll, sin grund just i att den amerikanska synen på talibanerna färgats av Pakistans och även Saudiarabiens bedömningar. För saudierna, och kanske främst för den karismatiske chefen för landets underrättelsetjänst, prins Turki al-Faisal, ter sig talibanernas styre som en spegelbild av Saudiarabiens första år som självständig stat. I Riyadh när man en förhoppning att utvecklingen i Afghanistan ska följa ett saudiskt mönster, att "moderata" element bland talibanerna så småningom ska lägga grunden till en islamisk stat på wahabitisk grund. Benazir Bhuttos regim i Pakistan ser ett stabiliserat Afghanistan, med betryggande central kontroll över handelsvägar och pipelines, som bas för egen ekonomisk tillväxt. Coll påvisar hur Bhutto vid ett flertal tillfällen medvetet ljuger för amerikanska företrädare då hon på direkt fråga förnekar att Pakistan understödjer talibanerna.

DET HAR VID OLIKA tillfällen spekulerats i frågan om CIA också gav Usama bin Ladin militär hjälp i samband med att man organiserade understödet till de olika motståndsgrupper som bekämpade ockupationsmakten. Coll utesluter inte att bin Ladin och hans frivilligskaror från olika arabstater också kan ha fått understöd som kanaliserats genom den pakistanska underrättelsetjänsten, men någon direkt kontakt mellan de bägge sidorna förekom knappast. Däremot påpekar Coll det besynnerliga i att amerikanska myndigheter inte redan på ett tidigt stadium insåg Usama bin Ladins betydelse i terrorvärlden. En av de första som uppmärksammade bin Ladins framfart var dåvarande chefen för CIA:s station i Khartoum, Cofer Black, som under början av 1990-talet började kartlägga dennes aktiviteter i Sudan. Black kom senare under sin karriär att bli ansvarig för terrorfrågor inom både CIA och utrikesdepartementet.

Sedan en rad planer med syfte att låta mörda eller gripa bin Ladin inne i Afghanistan av olika skäl visat sig omöjliga att genomföra, vänder sig CIA till tolerans- och demokratiförespråkaren Ahmed Shah Massoud. Denne förstår emellertid inte det amerikanska synsättet att fokusera all uppmärksamhet på bara en person och den närmaste kretsen av medarbetare, när nästan hela Afghanistan vid denna tidpunkt domineras av en rörelse – talibanerna – vars världsbild i allt väsentligt överensstämmer med bin Ladins.

När Massoud mördas dagarna före al-Qaidas attentat mot World Trade Center och Pentagon i september 2001 är hans rörelse hårt trängd av talibanernas framryckningar och skulle utan amerikanskt understöd ha haft mycket svårt att överleva inne i landet. Kanske skulle USA ha understött Massoud från början, trots misstankar om bland annat dennes inblandning i opiumhandeln. I stället hamnade stora delar av det militära understödet genom pakistaniernas försorg i händerna på hårdföra islamister som Hekmatyar och dennes meningsfränder.

Coll påvisar i boken med all tydlighet hur USA:s uppfattningar i mycket hög grad genom åren har styrts av Pakistans och Saudiarabiens syn, hur avsaknaden av egna källor på plats har tvingat CIA att lita till dessa länders underrättelsetjänster och hur talibanerna och al-Qaida betraktats som två separata företeelser i Washington. *Ghost Wars* är en initierad studie i underrättelsearbete, terrorism, inbördeskrig och politiska intriger på hög nivå. Coll lyckas gestalta detta komplicerade spel på ett ytterst läsvänligt och klargörande sätt. Författaren har genomfört en rad intervjuer med såväl företrädare för olika underrättelseorgan som politiska makthavare, vilket stärker bokens trovärdighet.

EN BETYDANDE AMERIKANSK aktör i detta spel, en person som i Colls bok framstår som något av en hänsynslös bulldozer, har själv nyligen kommit ut med en bok om USA och terrorismen. Richard A. Clarke var Vita husets ansvarige för terrorfrågor från Clintons tillträde som president 1992 fram till helt nyligen, och boken

Against All Enemies har väckt mycket stor uppmärksamhet i USA eftersom Clarke här hävdar att den sittande administrationen inte har tagit terrorismen i form av al-Qaida på allvar, eller i varje fall inte har förstått dess innebörd.

Clarkes kritiker brukade påpeka att hans stora inflytande egentligen berodde på att han hade så vagt formulerade arbetsuppgifter att man aldrig riktigt visste vad han arbetade med. I boken framställer Clarke sig själv som en presidentens allt-i-allo i fråga om terrorism. Clarke beskriver själv i bokens inledande kapitel det kaos som uppstår i Washington på morgonen den 11 september 2001 när historiens kanske mest spektakulära attentat utförs av al-Qaida. När så president Bush under kvällen återvänt till huvudstaden ber han Clarke att börja undersöka huruvida det är Irak snarare än al-Qaida som står bakom attentatet. Författaren vill med detta peka på att ett angrepp mot Irak sannolikt fanns med i planerna redan före den 11 september, och att Donald Rumsfeld, Paul Wolfowitz och andra bara ville hitta en anledning till att gå till attack.

UNDER CLINTONS PERIOD i Vita huset har terrorfrågorna hög prioritet. Presidenten är engagerad i frågan, men de många personliga skandalerna gör att hans politiska initiativ hamnar i skymundan eller misskrediteras utan saklig grund. Clarke menar att även om Clintons agerande i affären Lewinsky är oförsvarbart, kom detta att användas som ett vapen av republikanerna för att smutskasta också hans politiska gärning, inte minst beträffande terrorismen.

Den amerikanska vedergällningen för al-Qaidas attentat mot de amerikanska ambassaderna i Nairobi och Dar-es-Salaam kritiserades som desperata försök av Clinton att avleda allmänhetens uppmärksamhet från Lewinsky-affären. Clarke understryker att det i själva verket fanns starka indikationer på att Usama bin Ladin skulle befinna sig med flertalet av sina närmaste medarbetare i det läger i Afghanistan som besköts med kryssningsrobotar. Bevis fanns också för att någon form av framställning av kemiska vapen hade ägt rum i den fabrik i Sudan som också den utsattes för beskjutning. Så även om Clinton många gånger fastnade i detaljer och emellanåt inte förmådde kommunicera med underrättelseetablissemanget så förstod han, menar Clarke, att i kriget mot terrorismen var det Usama bin Ladin och al-Qaida som var huvudfienden. Detta till skillnad från Bushadministrationen.

Trots den republikanska valsegern år 2000 får Clarke fortsätta som ansvarig för terrorfrågor i Vita huset. Emellertid märker han ganska snart att området är nedprioriterat. De möten han begär ska hållas med säkerhetsrådgivarna i januari kommer till stånd först i september. Vid ett möte där biträdande försvarsministern Wolfowitz deltar frågar denne varför USA ska lägga ned så mycket möda på att jaga en enskild person som bin Ladin. Clarke svarar att det inte rör sig om en enda person utan om ett helt terrornätverk som har USA:s förstörelse högst på sin agenda och omfattande resurser till sitt förfogande. Wolfowitz menar dock att det finns andra saker som är viktigare inom detta område, exempelvis irakiskt understödd terror. Trots att de närvarande påpekar att något sådant knappast har förekommit de senaste tio åren låter sig inte Wolfowitz rubbas. När sedan den amerikanske ambassadören i Jakarta försöker förmå de lokala myndigheterna att skärpa bevakningen av al-Qaida i området beklagar sig berörda indonesier hos Wolfowitz (som själv en gång var ambassadör i landet och som har goda kontakter i landets ledande skikt), varefter den sittande ambassadören kallas hem. Kort därefter inträffar attentaten på Bali utan att de indonesiska myndigheterna haft någon aning om förberedelserna.

Clarke menar att Bush har lett USA in på helt fel väg i kampen mot terrorismen. Afghanistan har visserligen befriats från talibanerna och al-Qaidas styre, men insatserna där prioriteras inte längre från amerikansk sida, vilket gör att delar av landet åter på sikt riskerar att bli replipunkter för terrorgrupper. Någon egentlig koppling mellan al-Qaida och Saddam Husseins regim står inte heller att finna. Däremot har bristen på samhällelig infrastruktur i landet efter det att Saddam Hussein störtades bidragit till att allt fler extremister och terrornätverk numera dras till området.

Against All Enemies är bitvis mycket intressant men är i första hand skriven för en amerikansk publik. De många skildringarna av personer och olika byråkratiska procedurer är skrivna på ett sätt som förutsätter att läsaren har mycket djupgående kunskaper om amerikansk förvaltning. Vad som främst gör boken läsvärd är bilden av hur Bush och dennes regering har sett på Irak och författarens idéer om vilka åtgärder som är nödvändiga för att med större framgång komma till rätta med terrorhotet.

JOHAN JAKOBSSON

Nationell förvirring och förtvivlan

JAPAN UNBOUND
A Volatile Nation's Quest for Pride and Purpose

John Nathan

Houghton Mifflin, 2004 (271 s.)

EN TIDIG MORGON 1997 möttes en skolvaktmästare i den japanska staden Kobe av en fruktansvärd syn. Spetsat på skolgrindens tenar satt ett huvud tillhörigt en 11-årig elev i skolan. I munnen låg en papperslapp från mördaren där det bland annat stod: "Stoppa mig om ni kan." Meddelandet var undertecknat av en tidigare elev, 14 år gammal.

Händelsen väckte naturligtvis både förfäran och avsky. Debatten om vad som hänt med Japans ungdom flammade återigen upp. Två år tidigare hade den varit livlig efter det att sekten Aum Shinrikyo dödat tolv människor och skadat 5 000 genom att släppa ut sarin-gas i Tokyos tunnelbana under rusningstid. Många av anhängarna till sektens ledare, Shoko Asahara, var unga och välutbildade, till och med framstående akademiker.

Att debatten om den yngre generationen är så intensiv beror inte enbart på dessa två extrema händelser. De lydiga skolbarnen i sjömansuniformer med reglementsenligt klippt hår och kritvita sockar har gjort uppror.

Naturligtvis ligger brottsligheten och våldshandlingarna inte i nivå med västländernas. Men för japanska förhållanden är det chockerande att en skolpojke kan överfalla en kvarterspolis med kniv en vanlig vardagskväll i lugna bostadskvarter med motiveringen att han ville känna hur det känns. Eller att skolpojkar grovt misshandlar fridsamma uteliggare genom att sparka så mycket de förmår. Liksom att skolflickor prostituerar sig för fickpengar.

Ijime, mobbning i skolan, har varit verklighet för många barn i åratal och bland annat lett till flera självmord. Många barn skolkar, och det finns de som inte bara vägrar gå i skolan utan stänger in sig på rummet i åratal. Mot bakgrund av sådana företeelser var det kanske inte fullständigt överraskande att en del barn som tillfrågades om mordet i Kobe svarade att de förstod mördaren. Att de snällaste barn plötsligt exploderar till följd av olika sorters hets var ingenting nytt.

Frågan om japanska barns och ungdomars uppror mot samhälle, föräldrar och skola är en av de frågor som John Nathan tar upp i *Japan Unbound*. Han berättar om möten i skolor där ungdomarna visar ett totalt förakt för de vuxna. Sådant förorsakar en djupgående chock i ett land där lydnad och följsamhet är honnörsord och där vikten av att klara sig bra i skolan varit allt överskuggande under hela efterkrigstiden. Det är dessutom en tusenårig konfuciansk dygd att respektera bildning. Nathan ser dessa barn som mer än ett samhällsproblem. Deras agerande lyfts fram som en av orsakerna till att Japans självbild har raserats.

ATT ANALYSERA DET japanska samhället, speciellt dess baksidor, är en beprövad genre, inte minst bland amerikanska Japankännare av varierande kaliber. Det finns i väst också ett till synes outsläckligt behov av att "förklara" Japan.

Ibland vill man förklara hur det har gått så illa, ibland hur det har gått så bra. På 1970-talet var ämnet ofta den miljöförstöring som den storskaliga industrialiseringen orsakat. På 1980-talet ledde de enastående resultaten av denna industrialisering till en rad analyser av hur framgångarna blivit möjliga, med fokus främst på särpräglade former av management. På 1990-talet drabbades Japan av en långtgående ekonomisk kris, som inte är helt hävd än, med resultatet att många verk författades för att förklara varför nedgången varit möjlig – ja, oundviklig. I dag handlar rapporteringen ofta om den samhälleliga kris som har följt på den ekonomiska nedgången.

En av de mest omvälvande följderna är att drömmen om trygghet genom flit har krossats. Orsaken till att skolbarnen hetsas för att uppnå goda betyg och komma in på välrenommerade skolor är att detta av tradition varit vägen till anställning i stora företag. Storföretagen stod för det välfärdssystem som staten i princip har svarat för i Sverige. Men i dag viker sig storföretagen för de ekonomiska realiteter som säger att det blir för dyrt att "livstidsanställa" folk. Den dröm om trygghet som hela det japanska folket haft – men som mindre än 30 procent åtnjutit – visar sig nu vara nära nog ouppnåelig. Det är inte lönt att råplugga, lika litet som att arbeta ihjäl sig. Många blir ställda på bar backe ändå.

Boktitelns *Unbound* är oklart. Ordet betyder "obunden, fri, lösgjord, befriad", men jag undrar om Nathan inte menar "i upplösningstillstånd". Det framgår att han anser att Japans självbild är krossad av de nuvarande samhällsproblemen. Nathans tes är att Japan upprepade gånger drabbats av "förvirring och förtvivlan" vad gäller sin nationella identitet. Detta skulle ta sig uttryck inte bara i något abstrakt och generellt, utan som en akut känsla av tomhet i tillvaron. Man kan tänka att en sådan tomhet inte är någon speciellt japansk känsla, utan tvärtom spridd inom de flesta moderna samhällen. Nathan letar i alla fall efter tecken på en ny identitet för Japan och japaner, något som ska inge dem stolthet.

Han talar här om en längtan efter en odiskutabel identitet som står över politiken och genomsyrar ett lands kultur. På mig verkar ett sådant begrepp mycket amerikanskt, exkluderande och

Vem är jag? Provokativa ungdomar är ett symptom och kanske en orsak till det moderna Japans identitetslöshet.
Foto: Carmen Redondo/Corbis/Scanpix

främmande. Onekligen framhåller japaner ofta att de är olika andra. Men Nathan verkar anse att denna självbild är som en tom säck som nu måste fyllas med innehåll.

FÖR ATT HITTA FRÖN till en ny japansk identitet intervjuar Nathan två mycket olika politiker, Shintaro Ishihara och Yasuo Tanaka. Deras bakgrund är konstigt nog närmast identisk: båda blev kända i egenskap av unga succéförfattare som uttryckte sin generations speciella anda. Ishihara blev en komet på mediehimlen med *Taiyo no kisets* (Solens årstid) om 1950-talets unga rebeller, medan Tanaka blev berömd för tolkningen av sin 1980-talsgeneration med *Nantonaku, kurisutaru* (Kristall, liksom).

Ishihara är numera Japans ledande nationalistiska politiker och tillika omvald guvernör i Tokyo. Han skräder inte orden vare sig det gäller förhållandet till USA, "det andra mongolväldet", eller invandrare, som han kallat *sankokujin*, ett eko från militarismens Japan. Han anser att det är förhållandet till USA som är orsaken till bristen på japansk självkänsla. Men han varnar också svavelosande för Kina. Han ansluter sig till de högerextremister som kräver Japans rätt att försvara sig mot både det växande Kina och det oberäkneliga Nordkorea i stället för att vara beroende av USA:s "kärnvapenparaply", och han vill skriva om grundlagen som gör att de egna självförsvarsstyrkorna inte kan användas offensivt.

Tanaka är guvernör i OS-länet Nagano och gräsrötternas favorit eftersom han vägrar inordna sig i politikens bysantinska och korrupta mönster. Bland annat avbröt han som nyvald helt sonika dammbyggen som väckt stort folkligt motstånd. Han vill skapa "ett svenskt Japan". Han står för "individualism i dess bästa betydelse" och är lätt tillgänglig för väljarna, lever enkelt i sin officiella roll men extravagant privat.

Men Nathan, som är professor i Japanese Cultural Studies vid University of California, har också egna tankar om saken, tankar vilka sitt ursprung i 40 års forskning om Japan. Han väjer inte för möjligheten att den nära anknytningen till USA medfört ett identitetsproblem för Japan.

När Japan kapitulerade efter andra världskriget ockuperades landet under sju år av USA. Det amerikanska målet var att förvandla Japan till en demokrati efter amerikansk förebild, med allt vad det innebar. Politiskt blev Japan ett slags vasall till USA, och beroendeförhållandet lever kvar än i dag. Det manifesteras till exempel i Japans stöd för USA i Irak. För första gången efter kriget har trupper skickats utomlands till ett krigsområde.

Den amerikanska ockupationen innebar förvirring för många människor eftersom allt de hittills trott på och dött för nu förklarades vara felaktigt. Samtidigt var det upplivande, speciellt för unga, att skapa sig ett helt eget liv. En av dem som upplevde detta var nobelpristagaren i litteratur Kenzaburo Oe. Nu säger Oe:

"Vår identitet som japaner har vissnat bort. Från en amerikansk eller europeisk utkiksplats verkar vi japanska. Men vilka är vi inom oss själva? Vilken grund har vi att bygga vår identitet på? ... Nu har vi bara den reflexion av oss själva som vi ser i västs ögon."

Nathan söker hos japanerna efter en känsla av samhörighet med nationen, något som tydligen endast kan uttryckas i mycket diffusa termer. Han är en av flera engelskspråkiga Japanentusiaster som både kände och översatte Yukio Mishima, nobelpriskandidaten som 1971 begick *seppuku*, rituellt självmord, sedan han misslyckats med att uppvigla Självförsvarsstyrkorna mot samhällets dekadens och för kejsaren. Mishima anslöt till de förkrigsideologer som talade om *kokutai*, som kanske kan översättas med "essensen av nationen". Han talade om Japans mystiska väsen, ett arv från det odefinierbara förgångna, som gav självtillit och en känsla av att vara levande, till och med odödlig. Denna form av romantisk idealism ger också den nationalistiske politikern Ishihara uttryck för.

Oe för sin del fruktar att boten mot känslan av tomhet är just nationalism. Även han talar om en tillhörighet, i hans fall myten, hembygden och en utopisk socialism. Jag tror att oberoende av om denna sorts romantik utvecklas av nationalister som Mishima eller Ishihara eller av en vänstersympatisör som Oe så skrämmer den många japaner. De har alltför levande hågkomster av vad sådant leder till, främst förstås från erfarenheterna av femton års erövringskrig, men också från senare händelser, som vansinneskulten Aum Shinrikyo.

Är det över huvud taget så säkert att Japan och japaner upplever en identitetskris? *Nihonjinron*, debatten om vad det innebär att vara japan, blomstrade även när Japan var framgångsrikt. Nationen Japan är en konstruktion som uppstod i samband med Meiji-restaurationen i slutet av 1800-talet, när Japan moderniserades i grunden för att värja sig mot västerlandet. Men att låna från utlandet som man då gjorde så ivrigt var inget nytt. Känslan av att vara japan har snarare förstärkts av att man genom alla tider tagit det bästa från omvärlden och förvandlat det till något som sedan har smält samman med det ursprungligt japanska. Det gäller allt ifrån buddism och kinesiskt skrivsätt på 500-talet till teknologi, armé, forskning etcetera under Meiji och demokrati efter kriget. En japansk vän jämförde nyligen sin japanska identitet med en amöba: en ständigt rörlig, odefinierbar form som icke desto mindre har substans och är högst verklig.

Japan Unbound ger många värdefulla inblickar i japansk verklighet och stimulerar till tankar och diskussion om Japan, som fortfarande är världens näst största industrination och som nu också har blivit ett populärkulturens Mecka.

MONICA BRAW

Osund kärlek till fel klassiker

MAX WEBER UND THUKYDIDES
Nachträge zur Biographie des Werks
Wilhelm Hennis
J. C. B. Mohr, 2003 (202 s.)

MAX WEBER HÖR TILL samhällsvetenskapens mest lästa, men också mest svårlästa, författare. En lång rad forskare, de flesta sociologer, har ägnat sig åt att tolka honom, och under 1980-talet påbörjades utgivningen av en påkostad kritisk verkutgåva, *Max Weber Gesamtausgabe*. Studiet av Webers arbete och liv har kort sagt blivit en egen industri. Statsvetaren Wilhelm Hennis befinner sig i denna industris utmarker: inte i den meningen att hans arbeten skulle vara perifera, utan för att han vägrat inordna sig i gängse tolkningsramar och oförtrutet kritiserat de tolkningar som med tiden blivit förhärskande.

Hennis tar inte lätt på sin uppgift som uttolkare. I en tidigare bok, *Max Webers Fragestellung: Studien zur Biographie des Werks* (1987), beskriver han den som ett formidabelt vågspel. Varje försök att komma Webers verk inpå livet riskerar nämligen ofrånkomligen att bli en strid om den moderna socialvetenskapens karaktär. Så stor betydelse tillmäter Hennis Weber.

Hennis har dock haft ytterligare ett motiv att skriva om Weber. Som han ser det har Max Webers frågeställning aldrig varit mera aktuell än nu. Problemet är bara att denna frågeställning, och därmed Webers aktualitet, helt försvinner ur synfältet i standardtolkningarna av hans verk. För att lyfta fram den krävs ett restaureringsarbete, och till den ändan har Hennis gjort det till sin uppgift att skriva verkets biografi.

SENAST I RADEN AV böcker från Hennis penna är *Max Weber und Thukydides: Nachträge zur Bio-*

graphie des Werks. Som titeln anger handlar det om tillägg till de argument han redan har anfört i andra sammanhang. Den nya boken består i huvudsak av redan publicerade uppsatser och recensioner; bara titeluppsatsen om Weber och Thukydides är helt nyskriven.

Hur menar då Hennis att vi ska gå till väga för att rekonstruera Webers verk, finna den förlorade frågeställningen och förnya dess samhällsvetenskapliga aktualitet? Och vad är det som hittills har stått i vägen för en förståelse av Webers tematik och frågeställning? Hennis svar på den första frågan är att vi måste kontextualisera Weber. Vi måste känna till de frågor som var på dagordningen i "samtidens nationalekonomi, stats- och rättsvetenskap, historia, filosofi och naturligtvis även 'sociologi'" om vi ska förstå Webers egna frågor och svar. På den vägen ska vi alltså blottlägga en frågeställning som var Webers, en fråga som vi har slutat att ställa, men som aldrig varit mera aktuell än i våra dagar.

Svaret på den andra frågan finns antytt, låt vara vagt, i uppräkningen av de discipliner som vi måste vara förtrogna med för att förstå Weber. Bara en av de omnämnda vetenskaperna förses med anföringstecken: sociologin. Varför det? kan man fråga sig. Varken rättsvetenskapen, som Weber disputerade i, eller nationalekonomin, där han var professor, har gjort anspråk på arvet efter Weber. Det har däremot sociologin gjort. När Max Weber läses i dag är det i egenskap av sociologins anfader och klassiker. Det är våra dagars sociologiska problem som får bestämma läsningen. Hit hör frågor om status och klass, karisma och byråkrati, legitimitet, makt och dominans; det handlar om den protestantiska etikens roll för kapitalismens uppkomst, om social exklusion, om västerlandets rationaliseringsbana och inte minst om idealtyper och den förstående sociologin. Häri ligger problemet, enligt Hennis.

Sociologins förhållande till sina klassiker har förvisso diskuterats tidigare. Framför allt är det självkritiska sociologer som har nagelfarit beroendet av sedan länge döda vetenskapsmän. Varför är det just vita män som har kanoniserats? Och är det inte ett svaghetstecken att en vetenskaplig disciplin ständigt återkommer till arbeten som skrevs för hundra år sedan? Resonemangen går ut på att sociologins kärlek till sina klassiker är osund för ämnets utveckling. Mer provocerande för sociologerna är det när man, som Hennis, hävdar att deras kärlek till Weber framför allt är till skada för Weber, att sociologerna älskar ihjäl sin klassiker.

Enligt Wilhelm Hennis uppfattning är det allt annat än självklart att man ska se Max Weber som "sociolog". Dessa har uppträtt som de giriga anförvanterna vid en bouppteckning. Resultatet är en version av Webers författarskap där den tyske nationalekonomen ska förmås att, arm i arm med Durkheim och Freud, bli stamfader till den stukturfunktionalistiska amerikanska sociologin. Och den sociologiska tolkningsramen beskär bilden av Weber så till den grad att den centrala frågeställningen blir osynlig. Detta är ett återkommande tema i *Max Weber und Thukydides*.

MEN VILKEN CENTRAL frågeställning är det vi har blivit berövade? Hennis påpekar först och främst att Webers projekt handlar om att utveckla en vetenskap om människan. Detta låter onekligen platt och innehållslöst. Vilken samhällsvetenskap skulle inte ha detta som sitt mål? Men vid närmare påseende visar det sig att Hennis avser något betydligt mer specifikt. Webers frågeställning handlar om mänsklighetens utveckling, om "människans öde som människa", om hur

Ett människoöde. Max Weber ställde frågor om hur människors livsföring och karaktär formades av arbetet i de stora industrierna. Foto: Philip Gould/Corbis/Scanpix

den moderna människans livsföring formats av en sammanflätning av omständigheter. Betoningen på livsföring (ibland livsstil) är viktig. Hennis går så långt att han hävdar att "livsföringen" är Webers enda "objekt". Webers projekt är karaktärologiskt: det kretsar kring hur människans personlighet, karaktär, habitus och dygder formas av samhälleliga ordningar och makter. Den Weberska frågeställningen handlar därmed om vilken "människotyp" som formas, uppstår och får herravälde under bestämda sociala omständigheter. I grund och botten är det ett antropologiskt-karaktärologiskt projekt, ett försök att bevara de gamla moralvetenskapernas – den praktiska filosofins – problem inom ramen för den empiriska socialforskningen.

I sina tidigare arbeten har Hennis försökt visa hur denna centrala frågeställning slår igenom i Webers kända och mindre kända arbeten. Han visar, med hjälp av Webers egna klarlägganden i svaren till sina kritiker, att *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda* är tänkt som en delstudie av mänsklighetens utveckling, närmare bestämt den moderna yrkesmänniskans födelse. För vad ska det bli av henne i dag? En expert utan hjärta, en njutningsmänniska utan resning?

Häri ligger det stora kulturproblem som motiverar en undersökning av de kalvinistiska sekternas doktriner och hur de framodlade en metodisk livsföring adekvat för den kapitalistiska andan. När Weber undersöker det industriella arbetets psykofysik är det återigen människans livsföring och karaktär som står i fokus. Hur formas arbetarnas habitus av arbetet i de stora industrierna? Samma frågeställning återfinns i de prospekterade men aldrig genomförda undersökningarna av tidningsväsendet och föreningsväsendet. (Den senare studien skulle behandla allt från bowlingklubbar till religiösa sekter, med särskilt avseende på föreningslivets inverkan på människors karaktär och – bland annat politiska – engagemang: onekligen en parallell till Robert Putnams betydligt färskare bok *Den ensamme bowlaren*.) Inte minst menar Wilhelm Hennis sig kunna visa att det är denna centrala frågeställning som är drivande i Max Webers vetenskapslära och i hans (så ofta missförstådda) tankar om värdefrihet i sociologi och nationalekonomi.

Max Weber und Thukydides är skriven som en fortsättning på, eller summering av, Hennis kamp med sociologerna om Max Weber. Bokens artiklar och recensioner har skrivits på förekommen anledning, vilket får till följd att boken är en smula repetitiv och kretsar kring detaljfrågor snarare än mer övergripande problem. Framför allt är det nålsticken mot sociologin, och mot *Max Weber Gesamtausgabe*, som ges stort utrymme. Utan kännedom om Hennis tidigare arbeten är det svårt för läsaren att förstå hans upprörda invändningar mot att verkutgåvan låtit trycka uppsatsen "Personligheten och livsordningarna" under titeln "Livsordningarna och personligheten". Men för Hennis har detta en djup innebörd.

Enligt hans tolkning är det personligheten som har prioritet i Webers arbete; så kan inte sociologen tänka. Verkutgåvans redaktörer är över lag alltför sociologiskt orienterade för Hennis smak, och Gesamtausgabe-projektet har betydligt fler fel än så i hans ögon. Kritiken drabbar också de engelska översättningarna av Webers arbeten. Dessa är dåligt genomförda, selektiva och färgade av ett sociologiskt tänkesätt – samtidigt som de allra flesta bara kan läsa Weber i översättning.

UPPSATSEN OM WEBER och Thukydides innehåller några fynd och tankespår som går utöver Hennis tidigare produktion. Den handlar om "den hellenistiska andliga kulturen och dess påverkan på Max Webers politiska tänkesätt" och lovar att inlösa ett oinfriat löfte från tidigare arbeten. I "Max Webers Fragestellung" heter det att vi inte kan nöja oss med att sätta in Weber i de socialvetenskapliga disciplinernas historia, utan också måste infoga hans tänkande i ett vidare historiskt sammanhang. Vi ska se honom ur "ett för moderniteten irriterande perspektiv": den "fullt utvecklade" mänsklighetens horisont, som "varit bestämmande för det politiska tänkandet från Machiavelli över Rousseau och Tocqueville till Weber". Exakt vad detta innebär är inte gott att

säga, men det är Hennis avsikt att undersöka vilken betydelse Thukydides haft för Webers tänkande. Det finns också uppenbara likheter mellan dem. Båda är "politiska realister" och båda pläderar för vikten av politisk karaktärsdaning.

Realismen till trots är Weber en lidelsefull forskare och politiker. Weber upphöjde detta till allmän princip i sina föreläsningar om vetenskap som kall: "Det enda som har något värde för människan som människa är det hon kan göra med lidelse." Samma temperament slår igenom i hans syn på politiken. "Förstår man det rätt är det korrekt att en framgångsrik politik alltid är det 'möjligas konst'. Men det är inte mindre sant att man mycket ofta bara kan uppnå det möjliga genom att sträcka sig efter det omöjliga." Vad Weber kräver är lidelse förenad med ett nyktert omdöme – ett osannolikt äktenskap.

Som exempel anför Hennis några incidenter från Webers sista år i livet, då han var verksam vid universitetet i München. Året är 1919, ministerpresidenten Kurt Eisner har blivit mördad av den unge högerextremistiske officeren greve Anton Arco och det har kommit till Webers kännedom att det finns anti-judiska stämningar bland universitetets studenter. I stället för att diskret hantera problemet internt på universitetet väljer Weber att offentligt angripa de högerextremistiska studentfalangerna. För denna bristande kollegialitet ska han läxas upp av rektor och universitetsstyrelse. Tukten kommer emellertid av sig när Weber helt tar över föreställningen och den anklagade vigt intar domarens plats. Konsthistorikern Heinrich Wölfflin, som deltog i mötet, har beskrivit händelsen som att han då, för första gången, fick se vad han annars bara kunnat läsa om: en hellensk talare.

Det är inte helt klart vilket slags arv från Hellas, och från Thukydides mer specifikt, som Hennis menar sig finna i Webers politiska tänkesätt. Det politiska temperamentet? Retoriken och talargåvorna? Uppfattningar i konkreta frågor? Troligen är det allt detta. Men uppsatsen är inte tydlig här och fokuserar i stället på varifrån Weber kan ha lärt sig om Thukydides och det antika Grekland.

Det sammantagna intrycket måste bli att *Max Weber und Thukydides* inte är lämplig som introduktion till Wilhelm Hennis omtolkning av Max Webers verk. Därtill är den alltför inriktad på det finstilta. Som supplement till hans tidigare arbeten i ämnet måste man dock varmt rekommendera den till alla som är intresserade av Max Webers tema och frågeställning. Visst finns det åtskilligt som man kan irritera sig över hos Hennis. Ofta koketterar han med sitt "kätteri", och mer än en gång lämnas man undrande över varför sociologin skulle vara konstitutionellt oförmögen att arbeta med Webers "centrala frågeställning" sådan den beskrivs av Hennis.

Likväl förtjänar han läsare: hans bidrag är betydande och det levereras i en för samhällsvetenskaperna ovanligt flyhänt stil. Därtill har Hennis fördomsfria läsart den fördelen att han inte ryggar tillbaka för arkaiskt klingande formuleringar som sociologen generat vänder bort blicken från. I stället för att taktfullt bortse från dem ger han dem ett nytt, oväntat och oftast fruktbart innehåll genom sitt arbete med att återföra dem till deras historiska sammanhang. I Wilhelm Roschers bok om Thukydides framhålls tre dygder som nödvändiga för det historiska hantverket: "ett klart öga, ett minne av guld och ett sittfläsk av järn". Det råder inget tvivel om att Wilhelm Hennis besitter de dygderna och gör gott bruk av dem.

OLA AGEVALL

Manliga möten i monsunen

COLONIALISM AND HOMOSEXUALITY
Robert Aldrich
Routledge, 2003 (436 s.)

STRANGERS
Homosexual Love in the Nineteenth Century
Graham Robb
Picador, 2003 (342 s.)

SOM SKOLPOJKE SÅG DEN brittiske affärsmannen och poeten John Moray Stuart-Young (1881–1939) ett "underbart" fotografi. "Det hade tagits någonstans i Kairo och det visade en naken pojke som satt gränsle över en keramikkruka. Denna bild gav mig den första impulsen att slå mig ned i tropikerna", skriver han i *The Coaster at Home*. Den inspirerande bilden var tagen av Wilhelm von Gloeden, antagligen inte i Kairo utan under en resa till Tunis. Denne baron von Gloeden (1856–1931), som levde stora delar av sitt liv i Taormina på Sicilien, porträtterade Sicilien och Tunisien som ett slags homoerotiskt Hellas, med många antika anspelningar.

Att homosexualitet var vanligt i varma länder var en utbredd tanke i det tidiga 1900-talets Europa, konstaterar Robert Aldrich i den läsvärda och lärorika *Colonialism and Homosexuality*. Aldrich, historiker vid universitetet i Sydney och författare till bland annat *The Seduction of the Mediterranean*, analyserar här sambanden mellan homosexualitet och europeisk imperialism. Boken innehåller fallstudier av ett antal män verksamma framför allt i brittiska och franska kolonier mellan 1850 och 1950, men spänner också över homoerotiska teman i den av orientalismen och exotismen inspirerade konsten och litteraturen.

Aldrich skriver om allt ifrån den sexuellt frustrerade upptäcktsresanden Sir Henry Morton Stanley till franska legionärer som sålde och köpte sex. En gemensam faktor för dessa män är att de sökte sig till nya länder, delvis för att få ge sig hän åt homoerotiska lockelser.

Syftet är inte, understryker Aldrich, att få imperialister eller kolonialister att "komma ut" postumt, eller att förfäkta idén att homosexualitet är huvudförklaringen till erövring och kolonialism. Men genom att studera homosexuella aspekter av den koloniala historien kan man, enligt Aldrich, se att vissa mäns sexuella ambivalens och önskan att ha känslomässiga och fysiska förbindelser med andra män färgade deras officiella liv, och därmed också deras politiska handlingar, filosofiska idéer och konstnärliga uttryck. Sexuallivet var, poängterar han, inte bara en privatsak.

Upptäcktsresanden kanaliserade sin sexuella energi i äventyrliga expeditioner och homoerotiska förhållanden snarare än i "normalt" äktenskapligt liv. Cecil Rhodes kärlek till den unge Neville Pickering ledde till att Rhodes gick miste om en stor affärsuppgörelse. Lawrence of Arabias agerande i arabvärlden kan kanske bara förstås i ett sexuellt sammanhang. Det emotionella bandet mellan Leander Starr Jameson och Rhodes kan ha varit en bidragande faktor till kriget i Sydafrika 1899.

Den koloniala epokens hemlighetsmakeri kring sexuella aktiviteter som var förbjudna i lag eller som ansågs moraliskt förkastliga ställer givetvis till problem för en nutida forskare. Homosexuella känslor var inte sällan förknippade med skam, självförakt och självcensur. Anhöriga har bränt upp vågade dokument. Någon enstaka gång slår Aldrich nästan knut på sig själv i sina försök att "bevisa" att den eller den personen var homosexuell egentligen, fast i smyg och med känslolivet noga bortträngt, men bortsett från den invändningen är detta en stringent och initierad redogörelse för en hittills ganska outforskad sida av den koloniala epoken. Aldrich problematiserar, utan att moralisera, på ett övertygande sätt den koloniala historieskrivningen.

PÅ SAMMA SÄTT SOM homosexuella män lämnat landsbygd för stad, sökt sig till Paris eller Berlin, till Capri och Taormina, lockades många män av den mytomspunna Orienten och exotiska kolonier. Där kunde de leva ut sin längtan och finna en tillflyktsort undan Europa med dess institutionaliserade och reglerade sexualliv. Stuart-Young konstaterade rakt på sak att "de flesta av oss har blivit ivägjagade till Västafrika eftersom vi inte var tillräckligt starka för att slåss mot sociala villkor därhemma".

Hur var då villkoren för homosexuella i Europa under den koloniala epoken? I boken *Strangers* pekar den brittiske författaren Graham Robb på att det trots förbud och fördomar förmodligen fanns större utrymme för homosexuella män och kvinnor i 1800-talets Europa än vad som ofta gjorts gällande. Robb ger en initierad och delvis ny bild av den välkända historien om förtryck och hemlighetsmakeri under den viktorianska tiden. Han skriver att det fanns en välutvecklad och självmedveten homosexuell subkultur, och att homosexuella skapade flera fristäder där de kunde träffa likasinnade. Det kunde vara alltifrån en restaurang i Paris till kolonierna.

I England var intimt umgänge mellan personer av samma kön kriminellt och belagt med dödsstraff fram till 1861. En av de främsta källorna för dem som forskar om den homosexuella historien är just rättsliga dokument. Robb påpekar att detta faktum utgör en risk att eftervärlden får en alltför dyster bild av de homosexuellas situation under 1800-talet, och han redogör för modiga män och kvinnor som vägrade skämmas för sin sexuella läggning. Men den samlade bilden Robb ger av den viktorianska eran är en tid där de flesta homosexuella, skuldtyngda av sin hemlighet, levde som främlingar bland sina egna. Homosexualitet var något skamligt och sågs ofta som en sjukdom. En medikalisering av homosexualiteten innebar att den kunde förklaras och kanske också "botas". Enligt tidens medicinska vetenskap orsakas denna "sjukdom" bland annat av kemisk obalans i dieten, överdriven konsumtion av kött, onani, stor åldersskillnad mellan fadern och modern, varmt klimat med mera. Listan över "förklaringar" kunde göras hur lång som helst.

Homosexuella män som flydde från straff och fördomar i Storbritannien, Tyskland, Frankrike och Holland fick, skriver Aldrich, ofta ett varmt välkomnande i kolonierna. I fransk slang hade uttrycket *faire passer son brevet colonial* betydelsen att initiera en man att ha sex med en annan man. Acceptansen i kolonierna var något vidare än i moderländerna, förutsatt att männen iakttog viss diskretion. Under drygt fyrtio år levde Stuart-Young, som inte hymlade med sina homosexuella känslor, i Västafrika utan att trakasseras av sina landsmän för sin sexuella läggning.

Livet i kolonierna erbjöd också moralister i

moderländerna lugnande "förklaringar" till homosexualitet, som sågs som en "olycklig konsekvens" av hårda levnadsförhållanden, som några få individers "perversion" eller, vilket var vanligt, som "infödingarnas lastbarhet". Flera franska läkare hävdade att homosexualitet var en orientalisk last, ett endemiskt tillstånd i arabvärlden där Frankrike etablerade kolonier. Vidare förfäktades som sagt idén att ett varmt klimat gynnade homosexualitet. Kolonialisterna kunde drabbas av cafard – ett allmänt och diffust definierat sjukdomstillstånd orsakat av det heta klimatet, de hårda livsvillkoren och ensamheten. Denna idé utvecklade även den brittiske upptäcktsresanden Richard Burton (1821–1890), vars koloniala karriär Aldrich för övrigt menar kan ses som sexuell sublimering. Det fanns enligt Burton en Sotadic Zone, ett exakt geografiskt område omfattande flera länder med varmt klimat där homosexualitet var en del av kulturen.

FÖRESTÄLLNINGEN OM kolonierna som en homosexuell tummelplats skall inte underskattas, skriver Aldrich och konstaterar att denna föreställning i viss utsträckning var riktig. Robb hävdar att homosexualiteten var normen i vissa kolonier. Det koloniala Sydney kallades inte för inte för "Söderhavets Sodom". Australien måste, skriver Graham Robb, ha haft det största homosexuella distriktet i världen på 1800-talet. I Sydney fanns det barer, hotell och dragshows för homosexuella långt innan de var påtänkta i USA.

Men även om toleransen var något högre i kolonierna hade den sina begränsningar. Det fanns en inte obetydlig rädsla för att denna "smitta" skulle spridas till moderländerna. En förmodad ökning av homosexualitet i 1840-talets Paris tillskrevs, enligt Robb, erövringen av Algeriet. De franska trupperna påstods, liksom vore det en tropisk sjukdom, ha fört med sig hem *le mal d'orient*.

Kolonialism och imperialism som, i teorin, syftade till att etablera lojala och vinstgivande europeiska utposter och lära "vildarna" europeiska, kristna värderingar visade sig alltså till mångas fasa paradoxalt nog i stället bana väg för sexuella oegentligheter. För de män som ertappades blev straffet hårt. Sir Hector Archibald Macdonald (1853–1903), brittisk befälhavare på Ceylon och ett mönster för militärt mod och lojalitet gentemot imperiet, begick självmord efter anklagelser om att ha sexuellt trakasserat småpojkar.

Irländaren Roger Casement (1864–1916), som blev känd för sina humanitära insatser i Kongo (utförligt beskrivna i Adam Hochschilds *Kung Leopolds vålnad*), hängdes anklagad för högförräderi. Hans brott var att ha agerat för den irländska självständighetskampen, men det som förmodligen fällde honom var hans hemliga dagböcker. Dessa innehöll detaljerade anteckningar om längd och tjocklek på hans partners penisar, och dessutom utförliga beskrivningar av den sexuella akten. Försvararna försökte förgäves mildra hans dödsdom genom att förklara honom mentalt ur balans och se hans sexualliv som ett resultat av det ansträngande livet i tropikerna.

Både Robb och Aldrich redogör för personliga tragedier och skandaler. Men Aldrich pekar också på att flera av de män vilkas levnadsöde han studerat inte bara var offer för en hård sexualmoral: de var också kolonialister och inte sällan rasister. Många av dem var vad vi i dag skulle kalla sexturister och pedofiler. Genom att utnyttja sin maktställning kunde de få bilden av den sexuella liderligheten i kolonierna bekräftad.

De hierarkiska relationerna – herre och slav, arbetsgivare och anställd, officer och underordnad, nybyggare och "houseboy" – skapade och förstärkte sexuella förväntningar och krav. Européernas relativa välstånd bäddade för en handel med sex. Gränserna mellan olika koloniala relationer var också diffusa. Européerna anställde tjänare som ofta sov i deras hus, hjälpte dem att tvätta sig, reste med dem, var deras guider och tolkar. Närheten och den ständiga kontakten skapade fysisk intimitet och gav många möjligheter till sexuellt umgänge, skriver Aldrich.

Homoerotik i hetta. Under 1800-talet sågs homosexualiteten av många som en farlig smitta från tropikerna. Foto: Bettmann/Corbis/Scanpix

Colonialism and Homosexuality handlar om europeiska män som gärna såg kolonierna i Afrika och Asien i ett erotiskt ljus, som ett "Aten vid ekvatorn" befolkat av "Apollon" och "sydländska gudar". Stuart-Young beskriver ett "Arkadien i ebenholts", och när han ser nakna afrikanska pojkar i tonåren utbrister han: "Alas, alas! For the joys of Greece!"

Aldrichs studie handlar inte om pojkarna och männen som gav upphov till denna upphetsning; den aspekten av historien återstår att berätta. Vad Kalulu, Stanleys favorittjänare, som också gav namn åt upptäcktsresandens homoerotiska roman *My Kalulu*, tyckte om deras förhållande vet vi inte. Stanley tog, liksom Lawrence och Stuart-Young, ofta med sig pojkar på sina resor. Han satte sin favorittjänare Kalulu i privatskola och kallade honom sin son, men när Kalulu försökte fly lät han sätta honom i slavkedjor.

Stanleys affär med Afrika – paternalistisk, sadomasochistisk och likväl genuint kärleksfull – speglade hans förhållande till den verklige Kalulu, konstaterar Aldrich i sin fascinerande redogörelse för vita européers erotiska och territoriella erövringar.

PERNILLA STÅHL

Den absoluta maktens korruption

STALIN
The Court of the Red Tsar
Simon Sebag Montefiori
Weidenfeld & Nicholson, 2003 (693 s.)

VID DET HÄR LAGET har det skrivits så många hyllmeter om bolsjevikväldet i Sovjetunionen och dess ledande figurer att man kunde tro att ämnet var uttömt. Det anser emellertid inte författaren och journalisten Simon Sebag Montefiori, som har ägnat 10 år åt att gräva i nyöppnade arkiv, läsa tusentals brev och dokument och intervjua efterlevande till Stalintidens aktörer för att kunna skriva en bok som vill skildra tyranners intima liv, hur de älskar, hatar, intrigerar, fruktar och mördar varandra (och i Stalins fall ytterligare några tiotal miljoner människor).

Förutsatt att Montefioris källmaterial håller ger hans bok en bild – som inte överraskar men ändå förskräcker – av den absoluta maktens korruption, hur likgiltigheten och cynismen inför andras lidanden förenas med ängslig omsorg om det egna välbefinnandet, hur befolkningens fattigdom och svält ignoreras medan ledarna fyllde sina datjor och sina garderober med konst och flärd och åt och söp tills de spydde och sket på sig.

Men människorna i Stalins hov hade också sina egna rädslor och sina egna olyckor. Stalin själv sörjde sin unga hustru nummer två, Nadja, som sköt sig 1932. En son blev alkoholist med maniska drag. Som officer i flygvapnet var han en plåga för både över- och underlydande, men ingen vågade röra en Stalin. Den andre sonen begick självmord i tysk fångenskap. Och dottern Svetlana, som fadern uppenbarligen höll mycket kär, beredde honom sorg genom två misslyckade äktenskap och svaghet för äldre playboys.

Molotov var kanske den ende som inte gick i ständig skräck för Stalin, utan till och med vågade säga emot ibland. Men han fick ändå finna sig i en påtvingad skilsmässa från hustrun, den begåvade Polina, som fängslades för sitt judiska påbrå. Liknande öden drabbade andra hovmän: nära anförvanter som försvann i Den stora terrorn.

Malenkov hade svåra problem med alkohol och fetma, liksom Rybkov, en gång "premiärminister". Beria var en sadist som under dödshot våldförde sig på unga kvinnor, upplockade av hans hejdukar i Sovjets hemliga polis, NKVD.

Ett närmast patetiskt intryck gör dessa våldsmäns pysslande med sin hälsa. De verkar nästan alla, utom Beria som bara arbetade och aldrig klagade, ha varit hypokondriker. En stor del av de brev de skrev till varandra handlar om de hälsoproblem de ansåg sig ha. I synnerhet gäller det Stalin. Han tillbringade en med tiden allt större del av året i någon av sina datjor vid Svarta havet för "att vila upp sig", ständigt med läkare nära till hands. Och han uppmanade gärna andra partibossar att ta ledigt och att vårda sin hälsa. Måhända är detta inte så underligt. Att leva i ständig rädsla borde vara en stark stressfaktor.

Montefiori välsignar magnaternas hälsoresor. Före de säkra telefonlinjernas tid kommunicerade de per brev och åstadkom därmed ett rikt källmaterial. Den ende som systematiskt undanröjde alla skriftliga bevis på sin inblandning i den här tidens illgärningar var Nikita Chrustjov sedan han efterträtt Stalin.

Montefioris bok ger också en bild av hur de stora illgärningarna, massvälten och Den stora terrorn, kom till. Åtminstone för mig är historien delvis ny, samtidigt som den bekräftar min uppfattning om den inbyggda svaghet i de totalitära ideologierna som gör att de alla till slut går under. Det råder väl numera ingen tvekan om att hungersnöden som under 1930-talet tog livet av minst 10 miljoner Sovjetmedborgare orsakades av att staten konfiskerade nästan allt bönderna kunde producera, särskilt i "kornboden" Ukraina, och att det inte skedde för att livnära andra Sovjetmedborgare. Merparten av livsmedlen såldes till utlandet för att finansiera uppbyggnaden av industristaten, enligt kommunistpartiets så kallade femårsplan. Men det som diskuterats är huruvida planens anstiftare, partiledningen och Stalin själv, verkligen såg brutaliteten i dess konsekvenser.

Montefiori anser sig kunna bevisa att man gjorde det. Rapporterna om svälten och massdöden var alltför tydliga och talrika för att inte nå fram till tyrannerna själva. Men de var övertygade om att människors elände inte kunde vara industrialiseringsplanens fel. Eftersom kommunismens ekonomiska system var överlägset alla andra måste bristen på mat vara resultatet av sabotage, som begicks av fiender till detta system. Således tillintetgjordes flera miljoner bönder, för ändamålet döpta till kulaker, genom att mördas eller deporteras till Sibirien.

Liknande öden drabbade regionala kommissarier och andra makthavare som gjordes ansvariga för att bönderna inte producerade tillräckligt eller att maten inte distribuerades på rätt sätt. I partiets centralkommitté angreps jordbruksministern och transportministern för att de inte ansträngde sig tillräckligt. Och, ännu värre, kanske de inte var riktiga kommunister utan partiets och därmed folkets fiender som hindrade säden att gro och tågen att fungera. Samma tänkesätt tillämpades givetvis om industrialiseringsprocessen inte gick i den takt och nådde de mål som partiet bestämt. Vad än orsaken kunde vara måste avvikelser kunna förklaras med att enskilda individer begått misstag eller brutit mot reglerna - själva systemet var ju ofelbart.

Men det skulle bli värre när fruktan blev systemets egentliga drivkraft. Under de första åren som partichef var Stalin ingen diktator, menar Montefiori. Både i politbyrån (Sovjets "regering") och i centralkommittén/partistyrelsen måste han ha stöd av en majoritet för att få sin vilja igenom. Men han var inte till freds med detta kollegiala styrelseskick. Det fanns för många i partiledningen som han inte litade på och det fanns några som kunde bli ett hot mot hans egen position. Och ute i partiet levde ännu Lenins anhängare, vilka inte förstod kommunismens sanna natur (framför allt att parti och stat var samma sak) och inte insåg att Stalin var större än Lenin. När han 1936–37 inledde Den stora terrorn var målet att utplåna Lenins parti – gammelbolsjevikerna – och ersätta det med sitt eget.

Hur många "gammelbolsjeviker" och andra partimedlemmar som mördades under denna första terrorvåg (det kom en till, i något mindre skala, efter andra världskrigets slut) vet ingen. Vissa uppskattningar anger hundratusentals, andra flera miljoner. I varje fall gick man systematiskt till väga. Stalins närmaste hejdukar – Molotov, Chrustjov, Malenkov med flera – åkte runt i unionen med dödslistor i exakt angivna tal.

En annan stigande stjärna var Beria, så småningom ledande mordängel som chef för NKVD. Varje delstat tilldelades en avrättningskvot som måste uppfyllas. Montefiori återger scener där Stalin och andra medlemmar av politbyrån mest i förbigående, medan man talade om annat, satte sina namn under order som tillät NKVD att döda 15 000 eller 30 000 människor åt gången. Idén var att alla utpekade skulle erkänna brott mot staten/partiet, i allmänhet högförräderi som tyska spioner eller sabotage mot Systemet. Tortyr inte bara tilläts utan rekommenderades för att pressa fram bekännelser. I vissa fall, där Stalin hade ett personligt engagemang, skrev han under sin namnteckning: "Slå, slå, slå!" I terrorvågen efter kriget blev sådana uppmaningar allt vanligare. Många dog innan de hann bekänna sina brott.

OM STALINS AVSIKT med denna slakt var att åstadkomma en maktstruktur där hans minsta ord och åtbörd åtlyddes utan eftertanke, fungerade metoden. Men det slutliga målet nådde han först när han kunde utropa sig till segrare i andra världskriget. Och riktigt säker i sadeln kände han sig aldrig. Trots att mördandet av opålitliga element fortsatte och inkluderade även offrens familjer, som deporterades till arbetsläger eller barnhem, såg han mot slutet av sitt liv bara fiender omkring sig. När han någon gång deltog i tillställningar utanför sin lägenhet i Kreml eller någon av sina många datjor hade han med sig egen mat och eget vin.

Man kan undra över hur det var möjligt att mörda så många av sina egna trosfränder utan att det, såvitt känt, uppstod en motståndsrörelse. Varför lät sig hundratusentals medlemmar i kommunistpartiet, ända upp till partiets topp, föras som boskap till slaktbänken? (I boken finns intervjuer med barn till de partipampar som förlänats en lägenhet i "partihuset" nära Kreml. De berättar om hur familjen låg vaken på nätterna och väntade tills de lättade kunde försöka sova: hissen stannade den natten inte på deras våning.) Montefioris förklaring (som även andra Stalinskildrare använt) är Stalins förmåga att variera belöningar och hot och att skapa sådana spänningar i det ledande skiktet att konspirationer mot honom blev omöjliga eller, om de ändå uppstod, snabbt avslöjades. Men dessutom, skriver han, kunde Stalin fästa människor till sig, få dem att tro på honom, älska honom, genom sin charm. Han kunde vara varm, generös, omtänksam och intellektuellt fängslande med sin obestridliga beläsenhet. Det kan tilläggas att Stalin tycks ha fått idén om utrotningen av "gammelbolsjevikerna" från Adolf Hitlers så kallade putsch i början av 1930-talet, då denne under några nätter tog livet av det existerande ledarskiktet i nazistpartiet. Det sägs att Stalin aldrig upphörde att beundra Hitler trots en bitter fiendskap.

Jag har haft svårt att hitta händelser i boken som bekräftar Stalins charmiga egenskaper om man inte dit räknar hans omsorg om sina kumpaners hälsa och att han ibland gav bort stora summor pengar (dock icke sina egna). Däremot hittar man lätt många som visar hur han tyranniserade sin omgivning i stort och smått, hånade deras svagheter, njöt av deras förnedring som asfulla eller dödsförskräckta. Däremot kan man imponeras av hans arbetsförmåga och vidsträckta intressen, alltifrån trädgårdsodling till poesi och film.

I princip kunde ingen bok och ingen film nå allmänheten utan Stalins tillstånd. I sin Kremlvåning hade han en biograf varifrån han utövade sin roll som Sovjetunionens översta filmcensor. Särskilt vaksam tycks han ha varit mot sexuella anspelningar. Allt sådant måste klippas bort, även de oskyldigaste glimtar av naken hud. Det berättas att Eisenstein hade gjort en uppföljare till sin film om Ivan den store som underkändes bland annat för att Ivans och hustruns kyss "var alltför lång". Eisenstein slapp göra om filmen eftersom han dog strax efteråt.

UNDER ANDRA världskriget ställdes Stalin inför ett svårt personligt dilemma. När hans son Jalov togs till fånga av tyskarna erbjöd sig Hitler att släppa honom i utbyte mot fältmarskalken von Paulus som förlorade slaget om Stalingrad. Stalin tackade nej och Jalov kastade sig mot elstängslet i fånglägret och omkom. Många har sett detta beslut som ytterligare ett bevis på Stalins likgiltighet för människoliv. Men i Montefioris bok återges ett motiv för beslutet som visar att även envåldshärskare kan inse att deras privatmoral måste godtas av folket. Det finns i dag miljoner fäder i Sovjetunionen, förklarade Stalin, som förlorat sina söner i strid eller i tysk fångenskap. Det är en omöjlig tanke att jag skulle vara den ende som får sin son åter. Och Jalov berömdes för sin offervilja – en "heroisk" död.

Jag tror att en viktig orsak till att Terrorn kunde genomföras är att det var kommunister som mördade kommunister. Offren var övertygade om att partiet/staten aldrig kunde ha fel. Även om de inte förstod det själva måste de ha brutit mot partiets politik och höga mål. En kommunistveteran fängslades och torterades halvt till döds men släpptes plötsligt innan han hunnit börja bekänna. I sina möten med Stalin och andra potentater uttryckte han ingen annan känsla över vad han genomgått än tacksamhet över partiets vaksamhet mot avvikelser från den rätta politiska linjen.

Montefioris bok bör läsas, inte minst av dem som anser det ädelt att kalla sig kommunist.

KJELL-OLOF FELDT

Vårat gäng. Stalin med kamraterna Molotov och Andrejev.

Foto: Hulton/ All Over Press

Staten och förtroendekapitalet

STATE-BUILDING
Governance and World Order in the 21st Century

Francis Fukuyama

Cornell University Press, 2004 (160 s.)

De bästa avsikter. Men ibland kan det bästa bli det godas fiende. Foto: Gamma/IBL Bildbyrå

DET ÄR INTE BARA enskilda personer som uppvisar arrogans och självupptagenhet. Även de rika länderna anses ibland synda i det avseendet i sina relationer till de fattiga på södra halvklotet. Kritiska röster menar att de interventioner, utvecklingslån och embargon och det bistånd vi förmedlar ofta uttrycker en modern kolonial inställning, som manifesterar de vita folkens självupplevda överlägsenhet. En sådan kritik kan motiveras på många sätt men tar i många fall spjärn mot konspiratoriska ideologier, som varken för eller förespråkar en dialog med maktens korridorer. Den kritiken uttalas därför i allt väsentligt utom hörhåll för de organisationer och stater som fortsätter att skicka mängder av biståndsarbetare, administratörer, soldater och guvernörer till sydliga breddgrader.

Men den västerländska arrogansen kan även beskjutas med samhällsvetenskaplig ammunition. Det är då inte längre fråga om ett reflexmässigt politiskt ställningstagande, utan en kritik som tar sin utgångspunkt i 50 års statsvetenskaplig och ekonomisk forskning. Laddad med resultaten av denna forskning gör Francis Fukuyama i *State-Building* ett ambitiöst försök att identifiera de misstag som han anser utmärker västerlandets lika energiska som klumpiga försök att exportera välstånd och demokrati. Och misstaget är just arrogansen.

Fukuyama påvisar arrogansens historiska rötter med en anekdot från USA:s försök att omvandla kejsardömet Japan till en modern och demokratisk stat efter krigsslutet 1945. Den kommission som tillsattes för att reformera den japanska byråkratin antog att problemen och deras lösningar var identiska med dem man tidigare studerat hemma i Amerika. Men i ett land vars byråkrati under sekler hade präglats av en närmast feodal ordning var det antagandet givetvis ogrundat. De enkla byråkratiska modeller som kommissionen tillämpade kunde inte lösa de problem som verkligen fanns i den japanska statsapparaten. De amerikanska reformmakarna saknade realistiska förutsättningar att förstå attityder och informella institutioner i det land de hade i uppgift att bistå.

Arrogansen är dock inte uteslutande ett historiskt fenomen. Under flera decennier bombarderades utvecklingsländerna med budskapet att statens ansvar och åtaganden måste minska. Om ekonomin skulle växa, måste staten krympa. Det tog det internationella samfundet många år att inse bristerna med detta enkla recept. Sedan mitten av 1990-talet är det nya kodordet i stället "good governance".

Fokus har förskjutits från statens storlek till dess förmåga. Vad som förbisågs var att inget välstånd kan skapas om staten helt förlorar förmågan att upprätthålla lagar, rättsordning, infrastruktur, utbildning och andra primära nyttigheter. Staten var sannerligen inte för stor i Somalia eller Afghanistan, den är knappast för mäktig i dagens Irak, Sudan eller Kongo. Det är statens svaghet, inte dess storlek, som banar väg för anarki och ett oerhört mänskligt lidande i dessa områden. En stark stat måste inte nödvändigtvis vara stor.

Styrkan avgörs av hur väl staten lyckas genomföra sina uppgifter, inte av antalet uppgifter staten har att genomföra. Små stater kan vara svaga (Sudan) eller starka (Schweiz), likaväl som stora stater kan vara antingen svaga (Syrien) eller starka (Sverige). Därför är dagens mantra inte längre att staten bör krympa, utan i stället att den bör stärkas. För visionärerna i väst var den tanken lätt att förbise, eftersom man där ofta kunde ta statens förmåga och styrka för given. Återigen skymde arrogansen de nödvändiga insikterna.

FUKUYAMA BESKRIVER även dilemmat för alla dem som aldrig riktigt trodde på avregleringarnas och statskrympandets idéer. Trots allt var det många givare som fortsatte att öka biståndet snarare än att bara hoppas på spontana marknadslösningar. Hela tiden fortsätter nämligen försöken att bistå de fattiga länderna i deras kamp mot sjukdomar, torka, primitiva jordbruksmetoder och så vidare.

När biståndet förmedlar de tjänster som länderna är i akut behov av blir effekten att många pressande problem och bördor lättas. En ny brunn med rent vatten kan dramatiskt skingra umbärandena i en hel bygd. Samtidigt har ingenting gjorts åt de sönderslagna eller korrumperade institutionerna, vilket gör att de initiala framgångarna inte kan tas till vara på ett effektivt sätt. När det akuta biståndet tar slut återuppstår problemen snart igen. När brunnens eldrivna pump går sönder saknas kompetens och resurser för att hantera problemet.

Om å andra sidan biståndet inriktas på institutionsbyggande, att utbilda sjukvårdspersonal snarare än att vaccinera befolkningen med hjälp av personal från väst, blir den kortsiktiga utdelningen mindre. Ska tusentals människors behov av vaccinationer ignoreras i väntan på att en effektiv och inhemsk sjukvårdsapparat byggs upp? Institutioner tar tid att bygga, tjänster kan erbjudas omedelbart. Men ju fler tjänster som erbjuds av folk utifrån, desto längre tid tar skapandet av egna institutioner med förmåga att erbjuda samma tjänster.

Den ekonomiska term som beskriver dilemmat är "crowding". Om blindheten för det fenomenet beror på arrogans är den av ett förunderligt slag. Den uttrycker återigen oförmågan att se till olikheter i de förhållanden som råder på andra platser än den egna. Vore självupptagenheten mindre skulle blicken klarna och de långsiktiga behoven kunna ges större prioritet.

ATT FÅ TILL STÅND fungerande institutioner i ett land som saknar dessa är onekligen väsentligt, men frågan är om institutioner låter sig exporteras. Kan förmågan att bygga ett samhälle läras ut? Fukuyama tränger in i den vetenskapliga litteraturen för att söka mer precisa svar. Det är nära att han själv drunknar i de ofta motstridiga teorier och resultat som redovisas i boken. Men en intressant slutsats lyckas han ändå hålla över ytan. Fukuyama pekar ut två faktorer som kraftigt påverkar hur stabila och effektiva de offentliga institutionerna är: hur många beslut de fattar dagligen och hur tydliga kriterierna är för att besluten är goda.

Somliga myndigheter fattar uppenbarligen ett fåtal beslut utifrån kriterier som är enkla att utvärdera (även om de är tekniska till sin karaktär). Några exempel är riksbanker, luftfartsmyndigheter och vägverk. Andra myndigheter fattar mängder av beslut som det dessutom saknas enkla och tydliga kriterier för. Förebyggande hälsovård och grundskoleutbildning nämns som exempel. Poängen är att det är mycket svårare att exportera kompetens när det handlar om institutioner av det senare slaget. Ett fattigt land kan utveckla ett inhemskt flygbolag men ha svårare att utveckla en fungerande grundskola, trots att det förra kan synas mer tekniskt avancerat. Förklaringen är att verksamheter som kräver många beslut enligt vaga kriterier blir så mycket mer beroende av organisationens kultur och värderingar. För att fungera krävs där mer av gemensamma normer, socialt kapital, dygder eller vad vi nu vill använda för term. Och dessa mjuka saker är förstås inte alldeles lätta att skeppa över haven.

Problemet ska nu inte förstås som att utvecklandet av starka och fungerande institutioner är svårare i tropiska, orientaliska och sydländska trakter. I de rika länderna är ju problemen ofta likartade. En bra skola är svårare att åstadkomma än ett bra vägverk, oavsett var i världen man befinner sig. Även i väst är det institutioner som skolan och rättsväsendet som har tagit längst tid att bygga upp. Och det är därför ingen slump att det är om deras sätt att fungera som den politiska debatten, inte minst i vårt land, är som hetast.

För att bygga upp institutioner av sådant slag krävs ett annat angreppssätt. Fukuyama menar att om det är svårt att skapa utbud utifrån, måste åtgärderna inriktas på att skapa efterfrågan. Ett exempel på hur det kan gå till är att biståndsgivarna ställer krav på framsteg inom vissa områden. Det är dock svårt att se hur nya normer och socialt kapital kan skapas på det sättet. Vore inte åtgärder för att stärka den inhemska efterfrågan bättre? Och frågan är hur väst ska lära ut hur man skapar en korrekt rättsskipning och fungerande byråkrati när så mycket av våra kontakter med utvecklingsländerna präglas av godtycke och egna intressen. Det internationella samfundet kunde vara en skola i normbyggande. Att den inte blivit det är i hög grad vårt eget fel.

State-building är lärorik för den som intresserar sig för institutionsbyggandet som vetenskap eller konst. Bokens originalitet kan dock ifrågasättas. Fukuyama är ingen forskare. Han har själv inte genomfört några studier på området. Boken domineras av redogörelser för vad andra kommit fram till, och frågan är om den som intresserar sig för ämnet inte borde läsa de böcker som finns i litteraturlistan i stället. Fukuyama framhärdar som så ofta förr med att tillfälligt iklä sig rollen som en auktoritet inom ett nytt område för att med kraft framföra de teser och förslag som han där finner övertygande. Den här gången har han lånat förvaltningsforskarens kappa. Han har knappast sytt den själv, men han bär den ändå rätt snyggt. Det måste medges.

Den slutsats man kan dra av boken är hur avgörande en fungerande stat är för demokrati och välstånd. Det är knappast ett besked som inspirerar vare sig dem som suktar efter dynamiska tillväxtmarknader eller dem som vurmar för individens frihet. Statlig byråkrati framställs ofta som ett hinder snarare än ett redskap för förverkligandet av välstånd och frihet. Men en välsmord och stark byråkrati är en avundsvärd lyx i länder där gatorna saknar underhåll, där banditgängen härjar och tilliten mellan människor krackelerar. Vad *State-building* antyder är att byråkratin under dessa omständigheter är frihetens bästa vän. Den insikten borde inspirera trots allt.

LUDVIG BECKMAN

I KORTHET

JOSEPH S. NYE

Soft Power
The Means to Success in World Politics

DE AMERIKANSKA övergreppen i irakiska fängelser är förfärliga exempel på maktmissbruk. Och de utgör samtidigt ett illustrativt exempel på hur man förslösar värdefulla maktmedel.

Snabbt blev läget pressat för Tony Blair. Det inrikespolitiska pris han får betala för en fortsatt uppslutning bakom George W. Bush och invasionen av Irak steg dramatiskt. Och detsamma gäller för alla andra allierade. Trycket från en inhemsk opinion kan göra det svårt eller omöjligt att uttrycka en eventuell solidaritet med USA:s strävanden i såväl ord som handling. Legitimitetskapitalet krymper oroväckande.

Vad det handlar om här är så kallad mjuk makt, ett begrepp som lanserades av Harvardprofessorn och före detta regeringsrådgivaren Joseph Nye i början av 1990-talet. Världspolitiken, menar Nye, är ett spel på tre nivåer: den militära, den ekonomiska och den mjuka (politik, kultur, värderingar). Den som satsar alla resurser på den första nivån kan aldrig vinna spelet. USA är den enda supermakten bara i militärt avseende. I alla andra är det nonsens att tala om en "unipolär" värld.

Kanske kan man sammanfatta det så att med hård makt vinner man kriget, men med mjuk makt vinner man freden. Genom att förklara sina idéer och framställa dem i en attraktiv dager knyter man sina vänner närmare och omvänder motspelare till medspelare. Arrogans, om än blott skenbar, är en förlorande strategi.

I *Soft Power* (Public Affairs, 191 s.) preciserar Nye vad han menar med sitt begrepp, som har om- och vantolkats en del genom åren, och manar den amerikanska regeringen att mjukna utan att för den skull göra avkall på hårdheten. Nyes perspektiv utgör ett viktigt komplement till Robert Kagans idéer om den militära styrkans ståndpunkt.

RED.

BOTHO STRAUSS

Der Unterstehende auf Zehenspitzen

ÅTER HAR EN TUNN bok kommit från den ensamme i huset på kullen söder om Berlin. Det Botho Strauss en gång inledde med *Paare, Passanten* 1981 har blivit hans egen prosagenre: iakttagelser av omgivningen, reflektioner kring det som upptar dagens tänkande, återuppväckandet av det som glömts bort av gårdagens tänkande och kommentarer till världsläget.

Den nya boken *Der Unterstehende auf Zehenspitzen* (Hanser, 170 s.) går vidare på sin ensamväg genom att ihärdigt påminna om vikten av att vända sig om. "Vänd dig om", citerar han Ekelöf, som ju är mer förankrad i traditionen än någon annan svensk 1900-talspoet. Visserligen tycks den västliga kulturen vara besatt av att vända sig om, men den gör det på ett lättfärdigt vis.

Kullen har en viss höjd, för den ger Strauss tillräckligt med överblick för att peka på liberalismens inre rörelse. Liberalismen är västvärldens nya katolicism med en plan att omvända hela världen, och de två huvudkrafter som inverkar på världen är de liberala och de religiösa. Med islamismens terrorspäckade framtidsplan står därför två program i bokstavlig strid med varandra.

Någon världsförbättrarplan har inte Strauss. Över armen har han hängt den alltför stora "globala rock" som han en gång försökte ta på sig men som han förlorade sig i. När han därför ställer sig på den religiösa sidan, denna gång i ett lågmält samtal med den Simone Weil som ville inta den underställdes position, handlar det inte om något annat än ett bevarande och besinnande vid sidan om världens förlopp. Alla förirrar sig, både utvecklingsentusiasterna och utvecklingspessimisterna, för ingen har överblick nog att förstå världens märkliga gång. På så vis inser han också att kullen där han belägrat sig faktiskt inte är så hög som han en gång trodde.

RED.

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

OLA AGEVALL
Fil. dr i sociologi vid Växjö universitet.

SUBHASH AGRAWAL
Redaktör för *India Focus*, ett nyhetsbrev för beslutsfattare inom näringslivet.

PER BAUHN
Docent i praktisk filosofi vid Lunds universitet och lektor i samma ämne vid högskolan i Kalmar.

LUDVIG BECKMAN
Forskare på statsvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet.

JAN OLOF BENGTSSON
Fil. dr i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet. Utkom 2001 med en översättning av Eric Voegelins *Vetenskap, politik och gnosticism*.

LUCA DI BLASI
Fil. dr vid Siegens universitet, Tyskland, och skribent.

MONICA BRAW
Fil. dr i japansk historia, och tidigare utrikeskorrespondent i Östasien.

MATS J. OLSSON
Docent i psykologi vid Uppsala universitet.

KJELL-OLOF FELDT
Författare och debattör. Finansminister 1982–1990.

KRISTIAN GERNER
Professor i historia vid Lunds universitet.

JOHAN JAKOBSSON
Försvarsanalytiker med inriktning på terrorhot.

HENRIK LAGERLUND
Fil. dr i filosofi vid Uppsala universitet.

JOHN LLOYD
Chefredaktör för *Financial Times Magazine* och aktuell med boken *What the Media do to our politics*.

NATHAN SHACHAR
Dagens Nyheters korrespondent i Latinamerika.

ANNIKA STRÖM MELIN
EU-reporter vid Sveriges Radio.

PERNILLA STÅHL
Frilansskribent.

OLAV ANDERS ØVREBØ
Redaktionschef på veckomagasinet *Mandag Morgen* i Oslo.

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 31 AUGUSTI 2004

Illustration: Claes Jurander

Skaffa dig AXESS

Helår 9 nr kostar 325 kr (Norden 425 kr).
Beställ din prenumeration:
Webb: www.axess.se
E-post: prenumeration@axess.se
Telefon: 031-743 99 05
eller fyll i talongen nedan

☐ **Ja tack,** jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr . . .
Helår 9 nr för 325 kr

Namn . . . . . .

Adress . . . . . .

Postadress . . . . . .

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor

Tidskriften AXESS

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM